ISSN 2617-2038

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«ПРИАЗОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДВНЗ «ПДТУ»)
DEPARTMENT OF EDUCATION SCIENCE OF UKRAINE
State higher educational establishment
«PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY»
(SHEE "PSTU")

Видається 2 рази на рік з 2018 року
Published twice a year, since 2018

ВІСНИК ПРИАЗОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування

REPORTER OF THE PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY

Section: Socially-humanitarian sciences and public administration

Збірник наукових праць
Collection of scientific works

Випуск 3
Issue 3

Маріуполь, 2019
Mariupol, 2019

УДК 009

Вісник Приазовського державного технічного університету : зб. наук. праць. Вип. 3. – Маріуполь : ДВНЗ «Приазов. держ. техн. ун-т», 2019. – 82 с. – (Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування)

У збірнику публікуються результати теоретичних та експериментальних досліджень учених закладів вищої освіти та провідних спеціалістів у галузі соціально-гуманітарних наук: соціології, соціальної роботи, психології, педагогіки, філософії, історії, філології та політології, показаний їхній внесок у розвиток сучасної науки та практики.

Збірник буде корисним для викладачів, наукових працівників, аспірантів, магістрантів, студентів та фахівців соціальної сфери та сфери обслуговування.

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «ПДТУ», протокол № 15 від 23.05.2019 року.

Головний редактор
Волошин В'ячеслав Степанович д-р техн. наук, професор

Заступники головного редактора
Марченко Ірина Федорівна канд. техн. наук, доцент
Ташкінова Оксана Анатоліївна канд. соц. наук

Відповідальний секретар збірника
Лапіна Марина Дмитрівна

Адреса редакції збірнику: ДВНЗ «ПДТУ», к. 5.304, вул. Університетська 7, м. Маріуполь, Донецька обл., 87555, Україна

Address: PSTU, vul. Universytetska 7, Mariupol, Donetska Oblast, 87555, Ukraine

Tel.: 0629 41 62 61

E-mail: socsrsbornik@gmail.com

© ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (ДВНЗ «ПДТУ»), 2019
© Колектив авторів, 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Волошин В. С.	д-р техн. наук, професор, ректор ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», академік Міжнародної академії екології і безпеки життєдіяльності, академік Міжнародної кадрової академії, дійсний член Нью-Йоркської академії наук, заслужений діяч науки і техніки України
Марченко І. Ф.	канд. техн. наук, доцент, декан соціально-гуманітарного факультету ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Любчук О. К.	д-р держ. управл., професор, завідувач кафедри туризму ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Федосова І. В.	д-р пед. наук, професор, завідувач кафедри «Комп'ютерні науки» ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Хижняк Л. М.	д-р соц. наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Вонсович С.Г.	д-р політ. наук, професор, завідувач кафедри політології та соціології Кам'янець – Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Юган Н. Л.	д-р філол. наук, професор кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Ташкінова О. А.	канд. соц. наук, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Сахно С. В.	канд. психол. наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Голі-Оглу Т.В.	канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри української мови та слов'янської філології ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Висоцька Г.В.	канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри перекладу ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Крилова Н. І.	канд. істор. наук, доцент, завідувач кафедри філософських наук та історії України ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Коротіч Г. В.	канд. філос. наук, доцент кафедри філософських наук та історії України ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ЗМІСТ

Волошин В. С.
ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА НА НЕКОТОРЫЕ ТВОРЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ ЧЕЛОВЕКА.....5

Коротіч Г. В.
ЩОДО РОЗУМІННЯ В. ЕРНОМ ГОЛОВНИХ ІДЕЙ ФІЛОСОФІЇ Г. СКОВОРОДИ 11

Крилова Н. І.
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ (НА ПРИКЛАДАХ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Т. ШЕВЧЕНКА ТА І. ФРАНКА).....20

Лапіна М. Д., Аліпа В.
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БУЛІНГУ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ 26

Лапіна М. Д.
ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ ЗСУ 31

Маковєй Д.
ДОЗВІЛЛЄВІ ЗАПИТИ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ ТА ФОРМИ ЇХНЬОГО ЗАДОВОЛЕННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ 36

Овчарова Л. М., Гуляєв В.
ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ СПОРТСМЕНІВ-ІНВАЛІДІВ.....40

Овчарова Л. М., Чепелєва С.
СИРІТСТВО В УКРАЇНІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ ...45

Онищенко К.
ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК НАПРЯМ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ 50

Роговська О. О.
СТУДЕНТСЬКИЙ ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ У РАКУРСІ РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 54

Ташкінова О. А., Бойко Є.
ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ 60

Ташкінова О. А., Гонтар М.
ОЦІНКА РІВНЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ СТАНОМ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ 65

Цікілєк А.
ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ.....70

Ярченко Ю. В., Дрюк А.
ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА 75

УДК 316.772.5

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА НА НЕКОТОРЫЕ ТВОРЧЕСКИЕ СПОСОБНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Волошин В. С. доктор технических наук, профессор, ректор ГВУЗ «Приазовский государственный технический университет»

В работе представлены результаты исследований влияния типовой интернет-зависимости на изменение некоторых мыслительных реакций для пользователей интернет сетей, как предмет информационной безопасности. Одна из очевидных опасностей, которые могут преследовать общество в связи с дальнейшим развитием глобального информационного пространства может заключаться в появлении условий для некоторого подавления важнейшей функции, свойственной человеку – воображать и размышлять, как одной из основополагающих для развития творчества в науках, искусстве, культуре, до сих пор лежавших в основе общественного прогресса. Используя оценочные показатели воображения как важнейшую часть мыслительного процесса, в работе отражено влияние интернета на развитие или угнетение этой важной психической составляющей сознания человека. Выявлено, что существует прямая зависимость угнетения воображения и мыслительных процессов в зависимости от фактора погружения в интернет. На примере малых групп пользователей показано, что эта проблема может оказаться весьма существенной. Такие особенности глобального информационного пространства, как избыточность информации, ее массовое дублирование в сетях интернет, искажение и неполнота изложения, в определенной мере способствуют подавлению указанных выше психофизических процессов человека, что может препятствовать развитию общества.

Ключевые слова: глобальное информационное пространство, информационная безопасность, состояние безопасности для человека, воображение, мыслительные процессы, эффективность восприятия информации, аналитичность информации.

Voloshin V.S. Influence of the global information space on some imaginative abilities of human.

The article presents the results of studies of the impact of typical Internet addiction on changes in certain mental reactions for users of Internet networks, as a subject of information security. One of the obvious dangers that society may pursue in connection with the further development of the global information space may be the emergence of conditions for some kind of suppression of the most important function inherent to man - to imagine and reflect, as one of the fundamental for the development of creativity in the sciences, art, culture, to still underpinned by social progress. Using the estimated indicators of the imagination, as an important part of the thinking process, the work reflects the influence of the Internet on the development or inhibition of this important mental component of human consciousness. It is revealed that there is a direct dependence of the oppression of imagination and thought processes, depending on the factor of immersion in the Internet. Using the example of small groups of users, it is shown that this problem can be quite substantial. Such features of the global information space as information redundancy, its massive duplication in the Internet, distortion and incompleteness of presentation, to some extent contribute to the suppression of the above psychophysical processes of a person, which may hamper the development of society.

Keywords: global information space, information security, state of security for a person, imagination, thought processes, efficiency of perception of information, analytic information.

Постановка проблемы. Логика подсказывает, что в конечном результате понятие безопасности, в том числе и кибербезопасности, определяется уверенностью человека в том, что ничто не угрожает ему, его биологическому здоровью, психологическому состоянию, в равной степени, как и его физическому и социальному благополучию.

Глобальное информационное пространство, в котором просто утонуло современное общество, в силу своих качеств оказывает собственное, весьма специфическое, как положительное, так и отрицательное влияние на многие стороны его жизни, в том числе, на его безопасность. К ним относится не только высокая информативность, доступ к огромным пластам информации, способность перерабатывать эту информацию, но и влияние (не только позитивное, но и негативное, опасное) на социально-психологические аспекты отдельных людей и общества в целом. Необходимо признавать такие опасности для человека в равной мере, как и опасности других известных видов [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Воображение необходимо человеку, чтобы из существующего представить несуществующее. Присутствие воображения – это неизменное условие профессионализма во многих профессиях. Прежде всего, для ученых, работа которых во многом заключатся в том, чтобы на основе анализа существующих данных получить некоторый новый, доселе неизвестный результат: гипотезу, открытие, изобретение [2]. Воображение – это неизменный спутник любого человека творческих профессий: художника, актера, поэта, инженера, археолога. Когда нужно в самой простой вещи увидеть нечто, что не видели другие люди. Отсюда – великолепие картин Пикассо, шедевры Шекспира и Пушкина. Трудно сформировать логику представления целого по некоторым частностям, например, в исторических либо археологических исследованиях и т. д.

Воображение играет существенную роль и в повседневной жизни, давая возможность человеку существенно расширять палитру своего эмоционального мира, делать жизнь более насыщенной, красивой, многообразной. Отсутствие воображения обедняет нашу жизнь. Иными словами, воображение это важнейшая часть психического состояния человека, от которой человеку отказываться просто невозможно.

Согласимся, что общество во все времена достойно культивировало в себе это качество как источник гениальности для отдельных людей, источник восхищения этой гениальностью со стороны остальной части общества, как важнейший инструментарий прогресса и не собирается от этого отказываться.

Попробуем поставить вопрос об исчезновении воображения в обществе, как второстепенного, не имеющего существенного значения для людей. И общество потеряет огромную часть своей человечности. Мы потеряем вектор на развитие общества. Потому что с утратой этого качества потеряют свой смысл, в частности, наука, культура, спорт, образование как синонимы процветания. И мы придем к мнению, что человеческое воображение следует оберегать, развивать с детства, независимо от того, станет ребенок гением или нет, воображение у него должно развиваться. Вероятно, существует некоторый совокупный потенциал воображения для всего общества, который складывается как результат проявления воображения каждого его члена.

Отсюда правомочен вывод о том, что воображение человека необходимо развивать как совокупный потенциал всего общества. Неразвитое воображение является признаком слабого интеллекта общества.

Очевидным является то, что глобальное информационное пространство, как сфера активного влияния на общество, не может не влиять на этот важнейший показатель в качестве фактора психологической безопасности для каждого его пользователя и для общества в целом [3; 4; 5]. В основе этого, в частности, лежит крайне низкая информативность материала, закладываемого в интернете, узость его содержания для последующего анализа и получения объективных выводов.

Цели работы: оценить опасности, связанные с зависимостью от интернета и направленные на угнетение мыслительных процессов, посредством контроля способностей человека к воображению. Исследовать причины этого явления, как фактора опасности для человека в информационных сетях.

Изложение основного содержания исследования. В работе предпринята попытка, по крайней мере, в общих чертах получить ответ на вопрос: насколько развивается или угнетается функция воображения у человека, долгое время имеющего дело с информацией, систематически извлекаемой из глобального информационного пространства. Нас будет интересовать произвольное репродуктивное и творческое воображение согласно классификации [6]. Тем более, что воображение рассматривалось Л. С. Выготским как необходимый, неотъемлемый момент мышления, особенно творческого, так как в мышление всегда включены процессы прогнозирования и предвосхищения.

В исследованиях принимали участие 153 студента старших курсов инженерных специальностей вузов Украины (кроме специальностей IT), в основном активных пользователей информационных сетей. Каждый из них в повседневной жизни проводит в интернет сетях не менее 4-5 часов свободного времени в сутки. По условиям эксперимента, испытуемые отказывались от пользования интернетом на протяжении шести месяцев. Некоторая часть вернулась в интернет после двух месяцев, некоторая – после четырех месяцев. Всего 126 студентов приняли участие в полном объеме проводимого эксперимента. И еще 27 студентов, которые по различным причинам вышли из эксперимента, но продолжали наблюдаться в тестовом режиме, что дало дополнительную информацию по изучаемому вопросу.

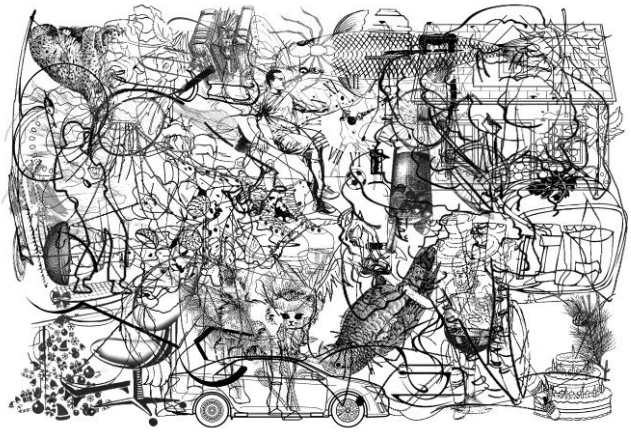

Рисунок 1 – Пример одной из карточек для тестирования воображения*
*Автор тестовых карт М. А. Долгая

Суть эксперимента заключалась в том, что периодически раз в месяц каждому испытуемому, который отказался от пользования интернетом, предлагалась контрольная черно-белая карточка, на которой в завуалированной форме многообразия обводных и плавных одноцветных линий были «зашифрованы» определенные силуэты предметов, фигур и других узнаваемых объектов природы, быта, стилизованные лица или профили людей, животных и др. (рис. 1). Для того, чтобы опознать ту или иную фигуру или силуэт, необходимо было максимально включать свои способности к воображению, потому что фигуры, как правило, представляются не в полном объеме и могли «дорисовываться» как образы в воображении испытуемого. Карточка позволяла увидеть и «домыслить» до 50 фигур или предметов самого различного свойства, размеров, смысла по всей ее плоскости. Качество воображения каждого участника эксперимента оценивалось по суммарному

количеству узнанных и обозначенных силуэтов на карточке на протяжении всего испытания при их статистической обработке. Кроме того, для эксперимента была отобрана отдельная контрольная группа из 24 людей старшего возраста, которые являются изначально пассивными в интернете и не проявляют себя в социальных сетях. Их показатели так же контролировались ежемесячно. Результаты представлены в виде расчетных значений математического ожидания статистической выборки данных и его среднеквадратичного отклонения в таблицах 1 и 2.

Чтобы учитывать фактор привыкания испытуемых к образам и фигурам, которые можно увидеть на тестовых карточках исходя из данных участников контрольной группы (см. табл. 1), ведем уточняющий коэффициент

$$\lambda_{0-VI} = M(K_o)/M(K_{VI}), \quad (1)$$

где: $M(K_o)$ – математическое ожидание начальных численных значений угаданных силуэтов участниками контрольной группы; $M(K_{VI})$ – математическое ожидание численных значений угаданных силуэтов участниками контрольной группы по окончании эксперимента (через шесть месяцев).

Таблица 1 – Результаты для контрольной группы (численность 24 чел.)

№№ п\п	Отмеченные силуэты, кол-во	
	в начале эксперимента K_o	в конце эксперимента K_{VI}
1	$33\pm0{,}4$	$36\pm0{,}8$

Таблица 2 – Результаты для экспериментальной группы (численность N, чел.)

$T_{эксп}$, мес.	N, чел.	Отмеченные силуэты по месяцам в эксперименте						
		0	I	II	III	IV	V	VI
6	126	$21\pm0{,}7$	$23\pm0{,}7$	$26\pm0{,}5$	$29\pm0{,}6$	$28\pm0{,}5$	$30\pm0{,}4$	$34\pm0{,}6$
4	16	$25\pm0{,}2$	$23\pm0{,}5$	$29\pm0{,}9$	$28\pm0{,}8$	$29\pm0{,}9$	25 0.6	19 ± 0.8
2	11	$19\pm0{,}9$	$20\pm0{,}5$	$21\pm0{,}9$	$21\pm0{,}7$	$17\pm0{,}4$	$18\pm0{,}3$	$15\pm0{,}7$

В процессе обработки полученных данных для экспериментальной группы, каждое из них соответственно умножалось на коэффициент ($\lambda_{0-VI} = 0{,}917$, см. 1).

Изначально было видно, что с учетом вероятностного разброса данных, экспериментальная группа имела исходные результаты по уровню воображения в 1,35-1,74 ниже, чем исходные данные, которые показывала контрольная группа. По окончании эксперимента эти соотношения были иными: контрольная группа имела условные показатели воображения всего в 1,24 раза выше, чем испытуемые.

На графиках, построенных методом огибающих кривых (рис. 2), очевидна тенденция к зависимости предложенного показателя уровня воображения для испытуемых от их участия в интернете. В целом для групп, которые прошли эксперимент в полном объеме, среднестатистические данные по представительной выборке после полугодового эксперимента дают данные об увеличении условного показателя воображения в 1,62 раза. Для групп, которые участвовали в эксперименте не полный его период, это увеличение составило соответственно 16% (за четыре месяца) и 10,5% (за два месяца). При этом в двух последних случаях у испытуемых после окончания эксперимента уровень контролируемого показателя падал за два последующих месяца на 52,6% и на 40% соответственно.

По сравнению с контрольной группой, экспериментальная группа испытуемых имела результат в начале испытаний около 57,1% от показателей контрольной группы, а в конце испытаний - 80,6%.

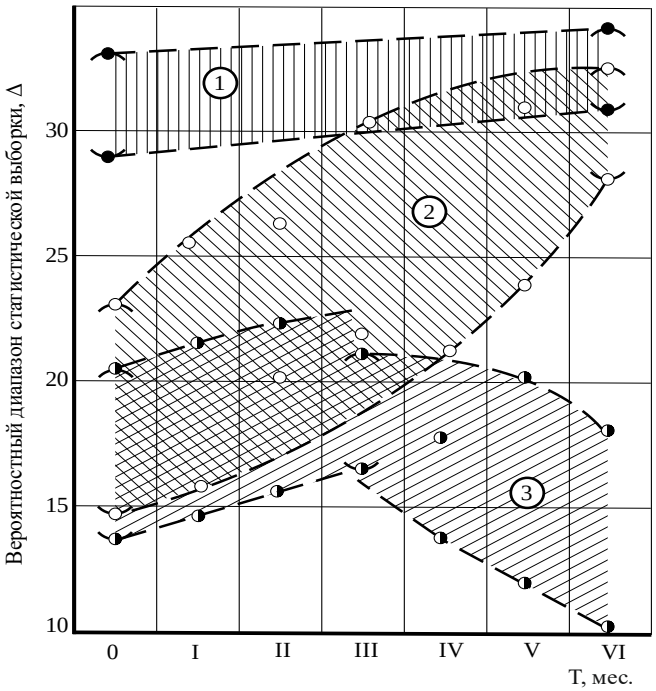

Рисунок 2 – Динамика изменения условного показателя воображения пользователей интернета:
1 – контрольная группа; 2 – экспериментальная шестимесячная группа;
3 – экспериментальная двухмесячная группа

Такие упрощенные исследования могут в первом приближении дать ответ на вопрос: действительно ли активная работа в интернете способствует угнетению функции воображения человека? Ответ является положительным.

Следует понимать механизмы, способствующие проявлению такой закономерности. Они, по нашему мнению, связаны со спецификой подачи информации в интернете. Любая аналитическая информация, в особенности научного и научно-популярного, познавательного, культурологического и др. направлений имеет три составляющие:

- входная постановочная часть информативного изложения, показывающая то, о чем может идти речь в данной информации;
- ядро информации или собственно описательная ее часть, дающая основания для анализа этой информации, ее сопоставления с другими источниками и альтернативными ее видами;
- резюмирующая часть, в которой следуют определенные выводы по сути описания заложенного в ядре информации.

Подобная модель относится в основном к полноценной, полноформатной информации: печатным статьям, книгам, рефератам, описаниям патентов. Однако на сегодня в интернете полноценная информация в виде полнотекстовых публикаций составляет не более 0,004% всего объема информации [1]. Как правило, существующий в интернете стиль относится к реферативному, сжатому изложению почти любой информации. Стиль такого изложения существенно отличается от печатного ограниченностью ядра информации, то есть ее подробного описания, а иногда и резюмирующей его части. Остается только постановочная часть. В условиях массовости

такой информации в интернете формируется принципиально иная методология ее восприятия со стороны потребителя. Чаще всего, изложение материала связано с первой его составляющей, входной постановочной частью, и в меньшей степени с ядром информации и с ее резюме. Эти части, как правило, читатель должен додумывать сам или искать дополнительные источники. А поскольку лавинообразный способ доставки информации пользователю в интернете ограничивает время ее усвоения, как правило, такая информация остается не обработанной для последующего аналитического использования. Это так называемая «информация к сведению». Чаще всего такая информация не подлежит глубокому анализу и последующим из него новым логическим выводам.

Другой частью глобального информационного пространства, которая влияет на аналитичность информации, является безусловная ее повторяемость в интернете и резкое снижение достоверности, связанное с ошибками при репостах, дублированиях сведений и, часто, с намеренными искажениями повторной информации. В современном интернете, по данным [7], 95% информации представляет собой неоднократно дублированную информацию.

В этом заложена существенная проблема для пользователей информации, которая заложена в интернете. Она связана с резким уменьшением мыслительных процессов, так называемой аналитичности, когда из полученной информации путем сопоставления, анализа, иных выводов, можно генерировать новую информацию. Таким образом, мы подошли к тому, что называется воображением для любого человека.

Выводы. Ни в коей мере не умаляя достоинств глобального информационного пространства в целом, следует еще раз подчеркнуть, что интернет несет в себе многие, в том числе, социальные опасности для современного человека. Одной из них является опосредованное влияние на творческие процессы, характерные для человека и лежащие в основе всего современного прогресса. Используя показатели воображения как важнейшую часть мыслительного процесса, в работе отражено влияние интернета на развитие или угнетение этой важной составляющей сознания пользователя интернет. Показано, что существует прямая зависимость угнетения воображения и мыслительных процессов для определенных пользователей интернета. У испытуемых, которые на длительный период были изолированы от информационных сетей, показатели воображения начинали несколько улучшаться и, наоборот, по окончании эксперимента – опять ухудшались. Представлены некоторые причины, приводящие к такому негативному результату, а именно, особая реферативная специфика подачи информации в интернете, ее объемная избыточность, искажаемость и повторяемость, что приводит к снижению возможностей для эффективного аналитического применения.

Литература

1. Волошин В. С., Федосова И. В. Экологическая безопасность глобального информационного пространства. *Вісник ПДТУ. Серія: Технічні науки.* 2014. Вип. 29. С. 243–250.

2. Методики развития воображения у детей и взрослых. URL : http://videoforme.ru/wiki/akterskoe-masterstvo/sposoby-razvitiya-voobrazheniya

3. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций. СПб.: Прайм-Еврознак, 2002. 448 с.

4. Greenfield P. M. Mind and Media: The Effects of Television, Video Games, and Computers. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2004. 232 p.

5. Каккомпьютерныеигрыменяютмозгчеловека. URL : http://netaddiction.ru/689

6. ВыготскийЛ. С. Психологияискусства. Ростовн\Д. : Феникс, 1998.480 с.

7. Nevvit T., Barrington S. The Communication Ecology: Re-representation versus Replica. Toronto, London, Sidney: Butterworth (Butterworth-Heinemann Ltd). 1983. 192 p.

УДК 1(091)

ЩОДО РОЗУМІННЯ В. ЕРНОМ ГОЛОВНИХ ІДЕЙ ФІЛОСОФІЇ Г. СКОВОРОДИ

Коротіч Г. В., доцент кафедри філософських наук та історії України ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», кандидат філософських наук, доцент

Досліджуються міркування В. Ерна щодо головних тез філософії Г. Сковороди та їхнього розвитку. Це є актуальним з огляду на важливість проблеми виховання цілісної, гармонійно розвиненої особистості, яка у своєму житті спирається на вищі духовні цінності. Також з'ясовується сутність основних для філософії Ерна понять «Логос» і «логізм», які вплинули на його роздуми. Робиться висновок про достатню логічність і адекватність міркувань Ерна. Йому вдалося показати велике теоретичне і практичне значення цілісного вчення Сковороди, а також привернути увагу читача до суперечностей, які руйнують цю цілісність та надати власні пояснення їхніх витоків.

Ключові слова: Бог, людина, природа, душа, самопізнання.

Korotich H. As for V. Ern's understanding of the main ideas of the philosophy of H. Skovoroda.

The reflections of V. Ern on the main theses of the philosophy of H. Skovoroda and their development are researched. This is the actual in view of the importance of the problem of education the integral harmoniously developed personality, which in its life is based on higher spiritual values. It also clarifies the essence of the basic for the Ern's philosophy concepts "Logos" and "logizm", which influenced on his reflections. The conclusion on the sufficient logic and adequacy of Ern's reflection is drawn. He was able to demonstrate the great theoretical and practical significance of the integral teaching of Skovoroda, as well as to pay attention of the reader to the contradictions that destroy this integrity and to give own explanations of their sources.

Keywords: God, man, nature, soul, self-knowledge.

Постановка проблеми. Дослідженню творчості визначного українського мислителя Григорія Сковороди присвячено немало філософських розвідок, які містять неоднакове розуміння сутності його ідей та причин їхньої появи. Багато в чому це пояснюється тим, що кожний, хто звертається до робіт філософа, аналізує їх із позицій свого світогляду і життєвого досвіду. Можна передбачити, що і в подальшому науковці знаходитимуть у творах Сковороди думки, які надихатимуть їх на пошуки відповідей на соціокультурні виклики сьогодення, і цей діалог крізь віки ніколи не закінчиться. Ефективне вирішення сучасних проблем розвитку людини і суспільства передбачає зміну системи цінностей, звернення до питань духовного розвитку, пошуків сенсу життя і людського щастя. Це визначає актуальність дослідження праць Сковороди. Цікавим уявляється також знайомство із роботами науковців, які аналізували його творчу спадщину, що допоможе не тільки краще уяснити думки Сковороди, але й погляди цих учених.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед численних наукових праць необхідно особливо відзначити ґрунтовну монографію Л. В. Ушкалова та О. В. Марченка, у якій досліджуються засновкові ідеї метафізики Сковороди та форми її вербально-іконічного існування [1]. У цій монографії знаходимо також зауваження мислителів різних часів щодо творчості українського філософа. Зокрема, йдеться про вплив на його ідеї філософії Платона, про що писали Ф. Зеленогорський, О. Лосєв, Д. Чижевський, В. Зеньковський.

Самі ж автори монографії вказують на те, що Платон інтерпретується Сковородою у дусі неоплатонізму [1, с. 11]. Неможливо не звернути увагу на глибокий аналіз праць мислителя, авторами якого є українські вчені В. М. Нічик та А. В. Роменець [2]. Цей аналіз доводить, що філософія Сковороди була складним оригінальним явищем, прикладом філософського життя, цілісності серця, розуму та вчинку. Докладно розглядає творчість Сковороди відомий український філософ В. С. Горський [3, с. 101-125]. Він називає діалогічним не тільки творчість, але й все життя Сковороди, і звертає увагу на символічно-образний стиль його мислення, що було зумовлено специфікою культури українського бароко з притаманним їй потягом до алегоричності та до емблематичного зображення світу. Наприкінці свого аналізу В. С. Горський розмірковує про сковородинівський тип українського інтелігента. На особливу увагу заслуговує збірка досліджень творчої спадщини Сковороди, в якій було опубліковано матеріали XI-тих Сковородинівських читань в м. Переяславі-Хмельницькому [4]. Це видання є дуже важливим, оскільки в ньому наведено розвідки сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених, які охоплюють майже всі значущі аспекти творчості Сковороди. Роботи В. М. Нічик, М. В. Поповича, А. К. Бичко, І. В. Бичко, М. В. Кашуба, А. Є. Калюжного, С. Б. Кримського, М. М. Кисельова та багатьох інших учених допомагають більш глибоко уявити складний і захоплюючий світ ідей Сковороди, представити його як фундатора української філософії. Важливим для всебічного розуміння творчості мислителя є дослідження М. В. Кашуба «Григорій Сковорода і російська філософія «срібного віку», у якому розкрита спорідненість вчення Сковороди із цією філософією [4, с. 79-87]. Оригінальний аналіз творчості Сковороди знаходимо у В. Петрова [5]. З останніх праць слід виділити статті Л. В. Діденко [6], Ю. А. Іщенко [7], І. Я. Лисого [8], В. В. Чернишова [9]. У деяких наукових дослідженнях філософської спадщини Сковороди зустрічаємо думки щодо неї відомих вчених XIX – XX століть. На нашу думку, ще недостатньо уваги присвячено аналізу творчості українського мислителя відомим російським філософом В. Ф. Ерном (1882-1917). Принагідно зауважимо, що вчення самого В. Ф. Ерна є достойним більш глибокої уваги з боку дослідників. У науковій літературі знайдеться не так вже багато праць, у яких йшлося б про аналіз його творчості. Сучасний філософ О. О. Єрмічов згадує В. Ф. Ерна як члена релігійно-філософського товариства Петербурга [10]. Інший філософ О. Т. Єрмішин аналізує активну діяльність Володимира Францевича у Московському Релігійно-філософському товаристві пам'яті В. Соловйова [11]. Прот. В. В. Зеньковський присвятив Ерну небагато строк, однак він зауважує, що у Володимира Францевича було «велике філософське чуття, безперечне обдарування», хоча йому дуже заважала гарячність його характеру – до публіцистики у філософії, до зниження його філософської проникливості [13, с. 528]. В. В. Зеньковський висловлює жаль з приводу ранньої смерті обдарованого мислителя, який багато чого не встиг, а його монографію називає цінною, навіть при тому, що мав інший погляд на основні ідеї вчення українського мислителя [12, с. 76]. З українських розвідок можна виокремити статтю І. Я. Лисого «Навколо Сковороди (з філософського життя України початку XX сторіччя)» [8]. У цій статті автор зупиняється і на постаті Ерна, згадуючи його роботу про життя та філософію Сковороди. І. Я. Лисий підкреслює, що «полеміка українських інтелектуалів з В. Ф. Ерном щодо Г. Сковороди на початку XX сторіччя <…> зберігає <…> певну історико-культурну вагу і для моїх сучасників» [8, с. 68]. Про працю Ерна, присвячену Сковороді, І. Я. Лисий пише, що це «неупереджена, дуже авторська», а тому «захоплена» і «захоплююча» розвідка [8, с. 69]. Однак не можна обминути увагою справедливих зауважень автора статті про те, що Ерн недостатньо уваги приділив з'ясуванню ґрунту та контексту для інтелектуального світу Сковороди.

Мета дослідження. Отже, з огляду на вище викладене, метою даної статті є дослідити особливості аналізу В. Ерном філософських поглядів Г. Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Можна стверджувати, що Володимир Ерн звернувся до вивчення поглядів Григорія Сковороди цілком закономірно, оскільки боровся проти абстрактної схоластичної філософії і надмірного захоплення раціональністю, яке відриває філософію від живої реальності. І хоча відмінності у світогляді мислителів породжували деякі розбіжності в їхніх поглядах, Ерн зупинився, перш за все, на таких ідеях Сковороди, які були йому близькими. Він постійно підкреслює критичне ставлення Сковороди до «відірваних від життя» «позбавлених індивідуальності, безбарвних і беззмістовних» думок. Йому близькі слова Сковороди: «Боже мій, чого ми не вміємо, чого ми не можемо! Та те біда, що при всьому тому здається, що чогось великого не вистачає» [14, с. 232]. Пошуку цього великого Ерн присвятив свою творчість і розкрив його в понятті «Логос».

Логос Ерна – це складне, навіть суперечливе, багатовимірне поняття, що спирається на античність і християнство. Усвідомлення Логосу є усвідомленням Божества. Це принцип, іманентний усім речам і одвічно існуючий у собі [15, с. 348]. Логос є глибокою єдністю того, хто осягає і того, що осягається. Ерн вважає, що Логос як метафізичне ціле розподіляється в людській свідомості на три аспекти: Логос космічний, Логос дискурсивно-логічний і Логос божественний [15, с. 131]. Перший Логос відкривається у природних релігіях, у мистецтві, в поезії, через слово, звук, ритм, колір, лінії. Логос божественний відкривається в християнській релігії. Логос дискурсивно-логічний відкривається у філософії, яка за змістом є пов'язаною з першими двома Логосами, оскільки її завдання – об'єднати всі дані людського досвіду, охопити світ як ціле в єдності теоретичної думки. Як божественний принцип, Логос, для свого засвоєння людською свідомістю, передбачає надзвичайну напруженість особистого життя, підвищену онтологічно-життєву самосвідомість особистості, при якій життя одержує філософську значущість і глибину [15, с. 92-93]. Логос органічно поєднує індивідуалізм із універсалізмом, традицію зі свободою. Це гасло, що кличе філософію від схоластичної абстрагованості повернутися до життя. Саме така філософія (а це і є «логізм») допомагає правильно зрозуміти божественний сенс і глибинні задачі життя, осмислити різноманітний досвід людства, в тому числі у царині релігії й мистецтва, який є вкоріненим у хаосі природного життя. Для логізму є характерним дійсне прагнення до мудрості та звернення до особистості, яка є образом і подобою Божою і внутрішньо своєрідна, а також відсутність систем і схем. Ерн убачає в розвитку філософії, «починаючи з великого старця Сковороди», безперервне і зростаюче усвідомлення стихії Логосу [15, с. 351]. Логізм, за задумом Ерна, це є цілісна філософія, яку можуть створювати лише цільні, внутрішньо вільні, наполегливі в досягненні поставленої мети особистості. Таким був український філософ Сковорода, чиє життя і творчість цілком закономірно стали предметом великого інтересу Володимира Францевича, який часто підкреслював «величезну філософську цінність» творів Сковороди і вважав, що той зумів не тільки досягти рівня сучасної йому західноєвропейської філософії, але й піднятися вище за неї. Ерн підкреслює: «У світогляді Сковороди раціоналістичні моменти зовсім не посідають першого місця. Для нього вищий суддя у питаннях знання – це цілісний розум, Логос, що живе у непохитній злагоді із цілісним життєвим досвідом» [15, с. 574].

У своїй роботі «Книжечка, що називається Silenus Alcibiadis, тобто Ікона Алківіадська (Ізраїльський змій)» Сковорода зауважує: «І не диво, що пам'ятки й записки деяких вибраних людей мають такий заголовок: «Житіє і життя такого-то». Житіє означає: народитися, їсти, рости й зменшуватися, а життя є плодоношення, що виросло із зерна істини, яка панувала у серці їх» [14, с. 344]. Власне кажучи, це й є план дослідження Ерна: спочатку розкрити головні етапи біографії Сковороди, показати його становлення як філософа, а потім зупинитися на основних тезах його робіт.

Майже всі дослідники творчості Сковороди відзначали цілковиту відповідність між життям українського мислителя і його філософськими поглядами. Ерн не був виключенням. Він писав: «Якщо життям своїм Сковорода дає наочне і чудове тлумачення

своєї філософії, то філософія Сковороди, цільна, оригінальна, глибока, умоглядно тлумачить його життя» [15, с. 355]. Володимир Францевич справедливо зауважує: все життя Сковороди є безстрашний і цікавий метафізичний експеримент, і його філософія є не що інше, як логічний запис цього експерименту, дуже особистісний, живий, «глибоко серцевий», зігрітий «живим диханням його особистості», і хоча б вже тому такий, що викликає довіру [15, с. 491]. Ерн пише про трагедію духу українського філософа, який у своїх переживаннях, пов'язаних із складними життєвими ситуаціями, відобразив суперечливість буття. Першу частину своєї книги про Сковороду Володимир Францевич присвятив аналізу його біографії, прагнучи розкрити основні риси особистості українського філософа. Ерну було важливо показати становлення самобутнього філософа, розкрити, яким чином Сковорода зумів подолати хаос у своїй душі та перетворити його на гармонію.

Кожному, хто є знайомим із творчістю Сковороди, ясно, що він глибоко і щиро вірив у Бога. Однак у пошуках істинного шляху він не звернувся до Церкви, не пішов у ченці. Він обрав для себе інший шлях, «споріднений» його сутності, який ніколи не покинув. Це не означає, що його ніколи не мучили сумніви. Як образно пише Ерн, Сковорода йшов не через Небо до Землі, а через Землю до Неба: «Отже, якщо хочеш пізнати щось у дусі чи в істині, розглянь спершу в плоті, тобто у зовнішності, і побачиш відбиті на ній сліди божі, що викривають невідомі й таємні його премудрості і наче стежечкою ведуть до неї» [14, с. 210]. Він ніколи не розлучався з Біблією, хоча не був людиною церковною. Ерн слушно зауважує, що це був його «найбільший скарб». Однак він не був і природною людиною, як про нього пише Ерн, якщо тільки під цим не розуміти відвертість і щирість Сковороди, наявність у його душі природного, хаотичного начала, з яким він боровся. В Ерна можна знайти таке зауваження: з двох Одкровень – Природи і Біблії – Григорій Савович у своєму внутрішньому самопочутті віддає безумовну перевагу Одкровенню першому і друге приймає настільки, настільки воно з'ясовується і поповнюється смислом із Одкровення першого, безпосередньо йому даного [15, с. 363]. Навіть якщо виходити з розуміння природи як божественного Одкровення і прояву божественної мудрості, а захоплення природою у Сковороди носить саме такий характер, приведене вище міркування Ерна є хибним. Пригадаємо справедливі висловлювання прот. В. В. Зеньковського. Він стверджував, що Сковороду неможливо зрозуміти поза історичною перспективою, поза філософською культурою, яка склалася завдяки Київській академії [12, с. 72]. Григорій Савович був глибоко віруючою людиною, однак водночас надзвичайно вільним внутрішньо. Як вірно підкреслює Зеньковський, у пошуках істини Сковорода міг ставати в опозицію до традиційних церковних учень. У своєму алегоричному тлумаченні Біблії він міг доходити навіть до повного відкидання буквального змісту її деяких положень. Однак, пише В. В. Зеньковський, і з цим неможливо не погодитись, Сковорода був у стані справжнього осяяння вірою [12, с. 72]. Антропологічні й гносеологічні погляди вченого визначаються його релігійним сприйняттям світу і людини. Сковорода був вільним церковним мислителем, і свобода його думки є для Зеньковського свідоцтвом того, як далеко пішла внутрішня церковна секуляризація, яка надихала розум до сміливої творчої діяльності, позбавленої ворожого ставлення до Церкви [12, с. 77].

Ерн писав про Сковороду як про «характер трагічний», який знайшов вихід «волею доброзичливої долі» [15, с. 388]. Трагічний – оскільки під світлою гармонією ворушився «приборканий хаос», стихійна природність і дивацтво. На думку Ерна, це пов'язано з тим, що мислитель народився у козацькому середовищі, в країні стихійної природності [15, с. 366-367]. Ця заувага є некоректною, тому що про Україну XVIII століття слід говорити у зв'язку із активним розвитком усіх культурних форм і вагомим внеском у світову культуру. Проте цікавими є міркування Ерна про «підпілля» Сковороди, яке він називає темною, стихійно-природною, хаотичною основою характеру українського

філософа. Власне кажучи, у кожної людини є своє «підпілля». Або вона залишається в ньому, поглинена природною стихією, хаосом, або вибирається до світла, перетворюючи хаос у гармонію. Відомий український філософ В. Г. Табачковський у деяких своїх роботах звертає увагу на феномен «антропологічного підпілля» у Сковороди і на інтерес Ерна до такого образу-концепту як «серцеві печери». Як пише Табачковський, Сковорода упродовж усього життя невтомно відпрацьовував, як сказали б сьогодні, техніки протидії «безодні невдячної волі», «неситої, заздрісної, незадоволеної», маючи за взірець того відпрацювання самого себе, свою власну характерологічну вдачу [16, с. 164]. Табачковський цитує роздуми Ерна про «внутрішню боротьбу» Сковороди, про його намагання здолати душевний хаос і запитує: звідки ця характерологічна амбівалентність, ця необхідність боротьби зі стихійною природністю? Мабуть, справа – в «українській характерологічній вдачі», яка поєднує такі крайнощі як «вдячна» та «невдячна» волі, вкоріненість у хаос космічного життя та здатність здійматися до світлих вершин духовності. Саме через розлад і хаос власної душі Сковорода відчув «світовий розлад», слушно зауважує В. Г. Табачковський [16, с. 167]. Він пише: «Нудьга, хаотична душевна розладнаність, жорстокість і закам'янілість серця – всі подібні екзистенціалії Сковорода прирівнює до духовного змертвіння. І першим пориванням подолати таке змертвіння стає у нього, за влучним спостереженням Ерна, усвідомлення даного стану» [16, с. 168]. Пригадаємо слова Сковороди: «безодня безодню кличе», «дух – безодня у людині, ширша вод всіх і небес» [14, с. 406]. Проте «безодня безодню раптом задовольнить», і це трапиться тоді, коли людина «зведе очі сердечні» до Бога [14, с. 406]. «Дух духа творить» [14, с. 380]. Український філософ пише про різні безодні: є божественне в людині і нескінченний Бог, і є хаос у душі окремої людини, хаос у людському житті взагалі. Ерн підкреслює песимізм у Сковороди, викликаний усвідомленням хаосу останніх безодень: «Серце людини є необмежена безодня. <…> Ця безодня темна…» [14, с. 397]. Духовну безодню не може «наситити» (тобто заспокоїти) тілесне, природне. Буде доречним згадати дуже сучасні, до речі, слова Сковороди про те, що люди «виміряли море, землю, повітря й небеса і потурбували земне черево заради металів, розмежували планети, дошукалися на Місяці гір, рік і міст, знайшли безконечну множину позасистемних світів», будують незрозумілі машини, засипають безодні, повертають водні течії, та все одно зостаються спраглими, неситими, і цей дух неситості гонить людей далі, «без поради і передбачення й задоволення», без щастя [14, с. 232]. У філософа стихійно-природне, пройшовши через внутрішню Голгофу, перетворюється на благодатно-природне, справедливо помічає Ерн [15, с. 400]. Це означає досягнення гармонії, розуму, блаженства, щастя, цілісності. Однак раніше потрібно було усвідомити свій хаос, пізнати себе, щоб потім душа звернулася до Бога та відкрила іскру істини Божої всередині себе: «Оце ж і є бути щасливим – пізнати, знайти самого себе» [14, с. 234].

Ерн справедливо помічає, що Сковорода не був ані соціальним борцем, ані релігійним реформатором, однак пафос боротьби проникає кращі його твори, назви яких починаються словами «Боротьба», «Суперечка». Йдеться про внутрішню духовну боротьбу, яка мала місце і в ньому самому. Володимир Францевич (як і багато інших дослідників творчості українського мислителя) звертає увагу на те, що Сковорода «завжди був зосередженим, таким, хто живе більш внутрішнім, ніж зовнішнім життям» [15, с. 381]. Григорій Савович вирішує стати творцем свого життя, покласти в основу свого зовнішнього самовизначення самовизначення внутрішнє, відкидаючи будь-які наперед дані чужі відповіді, чужі життєві маршрути, ясно усвідомлюючи при цьому не тільки свою свободу, але й відповідальність. Ерн із цього приводу слушно помічає: Сковорода «відкинув будь-який готовий зміст життя» [15, с. 406]. Він вирішив залишитися з самим собою, пізнати себе і жити відповідно до своєї сутності, переживаючи просвітлену радість і щастя. Тим більше що Бог, або блаженна натура, «потрібне зробила нетрудним, а трудне непотрібним» [14, с. 53, 345].

Володимир Францевич доречно зауважує, що при викладанні поглядів Сковороди не потрібно шукати періоди в еволюції його творчості, оскільки його філософія є цілісною, і головні її тези є незмінними та проникнутими спільним філософським задумом. Ерн високо оцінив творчість Сковороди, охопивши у своєму дослідженні всі основні ідеї його творчості – ідею кордоцентризму, антропологізм, ідею «сродної (спорідненої) праці», «нерівної рівності», заклик до самопізнання та ін. Він зупинився на розумінні Сковородою людини як мікрокосму, детально проаналізував учення про три світи і дві натури, про «внутрішню людину».

Ерн слушно вказує на основну суперечність філософських поглядів Сковороди, яка стосується взаємозв'язку Бога й матерії. Володимир Францевич характеризує філософську позицію Сковороди в цілому як християнський платонізм, проводячи аналогію між дуалізмом Платона і «незлитим» «об'єднанням двох натур» у Сковороди. Однак при цьому Ерн згадує про наявність у Сковороди деяких пантеїстичних ідей, в яких Бог не є творцем матерії, хоча «підтримує» і «організує» її, «наповнює» і «володіє» нею. Як християнський філософ, Ерн не може не критикувати такий погляд. Проте, він підкреслює, що Сковорода в цілому є далеким від пантеїзму. Слід зазначити, що багато дослідників творчості українського філософа справедливо вказували на те, що поняття «природа» у нього зустрічається в декількох значеннях. Бог також є Природа («Натура»), однак природа, яка творить та нестворена, вічна, яка містить у собі первородний світ, світ у його вічній ідеї. Володимир Францевич підкреслює, що для Сковороди Бог є не просто деревом у дереві, а в дереві істинним деревом, і в людині зовнішній є людиною внутрішньою [15, с. 528]. Свій «платонічний дуалізм» Сковорода долає біблійним монізмом, і міст для переходу зовнішнього у внутрішнє знаходиться через воскресіння, яке має й космічне значення [15, с. 531-532]. Дійсно, у Сковороди можна прочитати, що початок і кінець усього є Бог, або Вічність [14, с. 349]. Або: «Видима натура називається створінням, а невидима – Бог. Ця невидима натура, або Бог, усі створіння пронизує й утримує; всюди завжди був, є і буде» [14, с. 55]. Невидимість у створіннях є первинною. Проте Бог і його «тінь» у Сковороди це вічний Бог і вічна «тінь»: «Все наповнюючий початок і світ цей, будучи тінню його, меж не має. Він завжди й усюди при своєму початку, як тінь при яблуні. У тім лиш різниця, що дерево життя стоїть та існує, а тінь зменшується: то переходить, то народжується, то зникає і є ніщо» [14, с. 351-352]. У цьому, на думку Ерна, виявляється впадання Сковороди в «поганий платонізм», у всякому разі, у глибоку суперечність. Тому, як бачимо, навряд чи можна стверджувати про «подолання дуалізму монізмом». Володимир Францевич схиляється до пояснення цього «впадання» через впертість українського філософа та намагання його бути в певній «несвідомій» опозиції до вчення Церкви, а ці суперечності свідчать про неостаточне приборкання душевного хаосу, «невдячної волі» в «серцевих печерах» Сковороди.

Ерн справедливо підкреслює, що вчення Сковороди – антропологізм, «глибокий і безстрашний» [15, с. 492]. Для обох філософів людина – це ключ до всіх розгадок життя, як космічного, так і божественного, оскільки в ній зосереджені всі таємниці світу. Можна погодитися з думкою Ерна про те, що антропологізм Сковороди має троякий сенс: онтологічний, гносеологічний і морально-практичний. Людина – це мікрокосм, в якому метафізично є реальним Всесвіт. Ця давня думка, як слушно зауважує Ерн, не одержує у Сковороди особливого розвитку, хоча і є «безперечною базою» його філософствування. Більш розвинутими є гносеологічний і морально-практичний аспекти антропологізму. Проте, як пише Ерн, Сковорода не намагався ставити космологічне питання, абстрагуючись від людини. Внутрішня сутність світу є однорідною із внутрішньою сутністю людини, а внутрішня людина є божественне в людині. Від «Коперникових сфер» слід звернутися до «серцевих печер». Людина, яка в глибинах своєї душі знаходить нетлінну вічну людину, знаходить і світ, і Бога в абсолютній єдності з собою [15, с. 525-526]. Людина – мікрокосм, який все пізнає через себе. Будь-яке пізнання, по суті, є

самопізнанням. Зауважимо, що це дуже важлива теза. Не «розгадавши себе, людина не може нічого розуміти в світі, який її оточує» [15, с. 493]. Самопізнання – це шлях проникнення в найглибші таємниці Всесвіту. Від нього – перехід до богопізнання: «Один труд у цих обох – пізнати себе й зрозуміти Бога, пізнати й зрозуміти справжню людину <…>» [14, с. 78.] Ерн звертає увагу на те, що самопізнання у Сковороди має морально-практичну сторону. Не буття для пізнання, а пізнання для буття, для того, щоб істинно бути [15, с. 494]. У самопізнанні розкривається та істина про людину (а значить, і про все життя), що сутність її не вичерпується однією інтелектуальною стороною, сутність людини – в її серці, в її волі. Далі виявляється, що в одному серці насправді живуть два: «Бо якщо є два види створінь і справ, то є два серця. Якщо ж два серця, то і два духи: добрий і злий, істинний і хибний <…>» [14, с. 457]. Який сенс у пізнанні світу, якщо втратив самого себе, якщо «безодня душевна» порожня. Як ми вже згадували, образ «серцевих печер», у яких міститься як світле, добре, гармонійне, так і темне, хаотичне, стихійно-природне, знаходить живий відгук у Ерна.

Володимира Францевича цікавив також сковородинівський образ людей, що живуть у достатку: їхні душі – це млинове каміння, яке перетирає себе, а не зерно. Матеріальні блага цивілізації – це зовнішнє щастя і достаток, вони не є істинним щастям. Ці міркування є актуальними для нашого часу з його орієнтацією не «бути», а «мати». Спокій душевний, Бог в душі – ось це є щастям. Ерн справедливо підкреслює, що практична філософія Сковороди була саме на це спрямована. Шлях до щастя є пов’язаним із самопізнанням, відкриттям своєї спорідненості, «сродності», своєї природи. Спорідненість – це «божественний закон», вона – від Бога. Від неспорідненості страждає не тільки сама людина – держава також, і в цілому культура. Знайшовши спорідненість, людина немов би народжується наново. Для неї починається щасливе життя. Проте, є проблема: «Правда, що наука вдосконалює спорідненість. Та якщо спорідненість не дана, то що може зробити наука?» [14, с. 327]. Тож слід цілком покластися на Боже провидіння і всіляко намагатися збагнути своє призначення і Його волю, щоб щасливо розвиватися далі на користь і собі, і людям. Однак людина зазвичай не має часу «вникнути всередину себе». Тому й трапляється іноді, що, за словами Сковороди, «військову роту веде той, хто повинен би сидіти в оркестрі» [14, с. 310]. Чи мало в нашому суспільстві таких, які «мостяться на посаду, наче коза на дах»? Без спорідненості, без знаходження своєї природи є неможливим ніяке Царство Боже. (Із сьогодення можна додати: без суспільного контролю у нашому земному житті, бо в нас мнима спорідненість нерідко визначається грошима та кумівством.) Ерн підкреслює, що за думкою Сковороди, «всі посади мають природний, тобто благий характер і все зло полягає лише в неправильному виборі, лише у непокликаності тієї чи іншої справи. Але тоді є природною, тобто благою у собі, й посада ката, наприклад. Сковорода цього не каже» [15, с. 566]. Сковорода повинен був показати, що не будь-яка спорідненість носить благий характер, або що не будь-яку схильність можна назвати спорідненістю [15, с. 566]. Тим не менш, ця проблема хвилювала Сковороду. Чи є благою будь-яка спорідненість, або є злі спорідненості, та взагалі, що таке зло – реальна сила або непорозуміння? Ерн угледів в роздумах Сковороди боротьбу «двох стихій – християнської і гностичної», при тому, що християнська стихія в ньому була сильнішою [15, с. 566]. Бути благим легко, оскільки весь тягар світового гріху взяв на себе Христос. Однак той, хто намагався жити морально, знає, наскільки важко буває не дати спіймати себе цьому світові.

Ерн окремо зупиняється на думці про те, що щастя людини полягає в спорідненості, у слідуванні своїй природі [15, с. 567]. Кожен повинен творчо визначати себе в житті, шукати своє діло, таке, яке йому відповідає. Як пише Володимир Францевич (і це не просто коментар Сковороди, він явно з цим погоджується), бідність, хвороба, фізичне убозтво, протистояння всім звичаям і думкам світу, – все це ніщо перед щастям бути самим собою, перед тією блаженною легкістю, з якою людина, яка знайшла себе,

живе в найважчих зовнішніх умовах [15, с. 567]. Виховання повинне бути спрямованим на серце – той цілісний корінь, з якого виростає все душевне життя людини. Мова йде про виховання цілісного духу, гармонійної, у злагоді з собою особистості. Це, за Ерном, є новаторською думкою Сковороди. Для нього вищий суддя в питаннях знання – це цілісний розум, Логос, який живе в непорушному мирі з цілісним життєвим досвідом.

Володимир Францевич приділяє особливу увагу значенню символів для розуміння філософії Сковороди. Підкреслюючи новизну підходу Григорія Савовича по відношенню до філософії XVIII століття, він пише, що той свідомо повернув серйозне значення символу [15, с. 499]. Символи мають самостійне метафізичне значення; це та мова, на якій Сковорода тільки й може адекватно висловити свою думку, щоб не спотворити цілісність внутрішнього досвіду. Ерн справедливо помічає, що мандрівна палиця Сковороди є глибоким символом його духу. Він не просто фізично мандрував, він вільно творив своє життя, він знаходився у безперервному внутрішньому русі та прагнув передати свій духовний досвід іншим. Символ стріли, що зустрічається у Сковороди – це символ такого прагнення. Разом із тим, Ерн підкреслює, що символічний характер світу має онтологічно-об'єктивний, а не суб'єктивний характер.

Висновки. На жаль, дуже рання смерть не дозволила В. Ф. Ерну розвинути свої філософські погляди. Однак роботи, які він встиг написати, не втратили своєї актуальності. Вони ставлять питання про роль і значення філософії, про сутність і долю людини, про сенс її життя, вони занурюють нас у історію філософії, у тому числі української. Прикладом цього є розвідка, присвячена Сковороді. Можна стверджувати, що Ерн достатньо логічно виклав та адекватно розкрив основні ідеї творів Сковороди. Йому вдалося показати велике теоретичне й практичне значення вчення українського філософа, глибокий сутнісний зв'язок між головними його тезами, цілісність цього вчення, а також привернути увагу читача до суперечностей, які руйнують цю цілісність і надати власні пояснення їхніх витоків. Ерн неодноразово підкреслював приналежність Сковороди до платонічної традиції в християнстві, характеризуючи його філософію як глибокий оригінальний синтез ідей Платона з християнськими ідеями, з чим можна погодитись. Зауважимо, що свій аналіз Ерн здійснював із позицій філософа – християнина та крізь призму свого вчення про Логос. Саме тому він так докладно зупиняється на деяких суперечностях вчення Григорія Савовича; насамперед, це стосується тез про відношення видимої та невидимої натур і проблеми «злих сродностей». Ерн правильно наголошує на метафізичному значенні символів у творах Сковороди, приділяє багато уваги особливостям його кордоцентризму і пов'язаній з останнім ідеї виховання гармонічної особистості. Володимир Францевич справедливо характеризує українського філософа як безкорисливого шукача теоретичної Істини. Таким був і він сам. Для обох мислителів істина була онтологічною в тому сенсі, що її пізнання мислилося як усвідомлення свого в ній буття: щоб істинно знати, потрібно істинно бути. Деякі висловлювання Ерна доводять, що він мав неадекватне уявлення про українську культуру XVIII століття і не міг з'ясувати, на якому соціокультурному ґрунті розвивалася філософія Сковороди. Це завдання виконали вже сучасні українські філософи. Безперечно, є в аналізі Ерна такі думки, з якими не можна погодитись, але його робота є вагомим внеском у дослідження філософської спадщини українського філософа. Темою подальших розвідок може бути дослідження зв'язку ідей В. Винниченка про «чесність із собою» і конкордизм із думками Г. Сковороди.

Література

1. Ушкалов Л. В., МарченкоО. В. Нариси з філософії Григорія Сковороди : монографія. Харків :Основа, 1993. 152 с.

2. Нічик В. М., Роменець А. В. Філософія Григорія Сковороди.*Історія філософії України : підручник*. Київ : Либідь, 1994. С. 167–194.

3. Горський В. С. Історія української філософії : навч. посібник. 4-те вид., доп. Київ : Наукова думка, 2001. 375 с.

4. Сковорода Григорій : ідейна спадщина і сучасність / відп. ред. І. П. Стогній. Київ : Ін-т філософії НАНУ ім. Г. С. Сковороди; ТОВ Видавничий дім «Переяслав», 2003. 716 с.

5. Петров В. Личность Сковороды. *Философская и социологическая мысль.* 1995. № 1-2. С. 191-211; № 3-4. С. 169-188; № 5-6. С. 183-234.

6. Діденко Л. В. Дуалістичний вимір людини в українській філософії XVIII сторіччя (за поглядами Г. Конисього та Г. Сковороди). *Філософська думка.* 2004. № 3. С. 65–76.

7. Іщенко Ю. А. Деякі паралелі барокового та постмодерного дискурсу. *Філософська думка.* 2006. № 5. С. 91–109.

8. Лисий І. Я. Навколо Сковороди (з філософського життя України початку XX сторіччя). *Філософська думка.* 2005. № 2. С. 67–82.

9. Чернишов В. В. Символічна теологія Г. С. Сковороди. *Грані : науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2013. № 6 (98). С. 78–81.

10. Ермичёв А. А. Религиозно-философское общество в Петербурге (1907-1917). Хроника заседаний. СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2007. 326 с.

11. Ермишин О. Т. В. Ф. Эрн в религиозно-философских обществах. *Вопросы философии.* 2005. № 7. С. 91–93.

12. Зеньковский В. В. История русской философии : в 2 т. Т. 1. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 542 с.

13. Зеньковский В. В. История русской философии : в 2 т. Т. 2. Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. 540 с.

14. Сковорода Г. Пізнай в собі людину : пер. М. Кашуба; пер. поезії В. Войтович. Львів : Світ, 1995. 528 с.

15. Эрн В. Ф. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2000. 592 с.

16. Табачковський В. Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлективності». Київ : Видавець ПАРАПАН, 2005. 432 с.

УДК 172.15

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ (НА ПРИКЛАДАХ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Т. ШЕВЧЕНКА ТА І. ФРАНКА)

Крилова Н. І., кандидат історичних наук, доцент, зав. кафедри філософських наук та історії України ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті робиться спроба за поетичними творами Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка проаналізувати основні складові формування національної свідомості та патріотичного виховання молодого покоління, як творця незалежної держави. Акцент робиться на таких складових виховного процесу як: розуміння, що таке національна ідея і яка її роль у розбудові незалежної держави; ролі української мови та історичної пам'яті у формуванні національної свідомості.

Ключові слова : патріотизм, національна свідомість, національна ідея, історична пам'ять.

Krylova N. I. Formation of national conformity and patriotism (on examples of the creative heritage of T. Shevchenko and I. Franko).

The article attempts to analyze the main components of the formation of national consciousness and the patriotic upbringing of the younger generation as the creator of an independent state by the poetic works of T. Shevchenko and I. Franko. The emphasis is on the following components of the educational process: understanding what a national idea is and what role it plays in building up an independent state; the role of the Ukrainian language and historical memory in the formation of national consciousness.

Key words : patriotism, national consciousness, national idea, historical memory.

Постановка проблеми. Розбудова незалежної держави неможлива без національно свідомої, патріотично налаштованої молоді. Для цього необхідно, щоб національна ідея стала головною умовою розбудови національної держави. Теоретик націоналізму Дмитро Донцов зазначав, що без такої ідеї «ми все ж лишимося нацією уярмленою, провінцією верствою, навіть у себе вдома, невільником не лише політичним, але духовним і соціяльним…» [3]. На жаль, на сьогодні в нас немає урядової національної політики, суб'єктом якої є український народ як суверен незалежної держави та її творець.

Слід пам'ятати, що національна ідея спрацює лише тоді, коли вона буде відбивати «не лише тимчасові прагнення нації, а й далекосяжну мету національного розвитку» [1, с. 60]. Необхідно, щоб Україна, яка українська за формулою і неукраїнська за суттю, стала українською.

Успіх нинішнього українського державотворення значною мірою залежатиме від того, чи зуміємо ми об'єктивно й критично проаналізувати власний історичний досвід і усвідомити, які складові патріотичного та національного виховання молоді. Актуальність дослідження полягає в тому, щоб показати що українська національна ідея була і залишається головною у формуванні національної самосвідомості українського народу.

Аналіз досліджень і публікацій. У статті робиться спроба за поетичними творами Т. Г. Шевченка та І. Франка проаналізувати основні складові патріотичного виховання молодого покоління як творця незалежної держави. Вивчення проблеми формування національно свідомого громадянина України дає змогу розширити уявлення щодо виховного процесу. Така розвідка в творчу спадщину Т. Шевченка та І. Франка в плані джерельної бази виховання активного патріота крім суто наукового інтересу, має сьогодні і важливе суспільно-політичне значення в процесі розбудови незалежної держави.

В роботі поставлено за мету показати можливість використання творчої спадщини Т. Г. Шевченка та І. Франка у вихованні молодого покоління.

Для реалізації поставленої мети були поставлені такі завдання:

– визначити зміст і складові поняття «національна ідея»;

– показати роль мови в процесі формування національної самосвідомості;

– окреслити роль і місце творів історичного характеру Т. Шевченка та І. Франка в плані виховання активного патріота;

– з'ясувати основні ідеї митців щодо виховання молодого покоління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значний вплив на формування національної свідомості мав український поет Т. Шевченко, якого називали «батьком» української національної ідеї, а отже, де як не у його творчості шукати шлях виховання патріота своєї Вітчизни.

Т. Шевченко одним з перших (серед письменників і громадських діячів того часу) поставив питання про самоусвідомлення українців себе як нації, котра мала право на власну державу. Живучи століття у власній національній державі, український народ був лише безправним «годувальником» чужих держав – «на нашій, не своїй землі» [8, с. 348].

Кріпосна система та самодержавство, які трималися на неосвіченості простих людей, придушенні будь-яких проявів демократії, створювали малосприятливі умови для формування національної самосвідомості. Культурне життя було єдиною можливістю, де позбавлені держави українці могли виразити свою самобутність, тому провідну роль «будителів народу» відігравали поети, письменники, вчені.

Для того, щоб зрозуміти й оцінити роль Т. Шевченка у формуванні національної ідеї, необхідно визначити зміст і складові поняття «національна ідея». На наш погляд, можна виділити такі складові змісту національної ідеї: мова, історична пам'ять та патріотизм. Особливу роль у вирішенні вищезгаданої проблеми відіграє мова, що «як генетичний код нації, поєднує минуле із сучасним, програмує майбутнє і забезпечує буття нації у вічності» [2, с. 76].

Отже, роль мови у формуванні національної свідомості та патріотизму.

Зауважимо, що саме Т. Шевченко зробив вагомий внесок у розвиток української літературної мови. В умовах української бездержавності, поет надавав слову особливого значення. Визначаючи самобутність і рівноправність російського та українського народів у сфері мови і літератури, Кобзар писав: «На москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чи є краще, нехай судять люди» [5, с. 207].

У листі до брата Микити він звернувся з таким проханням : «Напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому. «Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами…» [6, с. 11].

Поет ніколи не відмовлявся від рідної мови. У поемі «Сон» ліричний герой на запитання землячка чи вміє він говорити «по-здешнему?», відповів «умію, / Та не хочу» [7, с. 236]. Якщо вдуматися, то в цьому «умію, та не хочу» виражено формулу вкрай необхідної і рятівної для нас мовної стійкості, дотримання якої гарантує: «1) звільнення українців від комплексу меншовартості та їх вирівнювання стосовно міри національної гідності на передові нації сучасного світу; 2) подолання широко розповсюдженої у нашому народі звички підлаштовуватися під мову колишньої метрополії за рахунок ігнорування мови власної, національної» [4, с. 76].

Т. Шевченка турбувало те, що молодь цуралася своєї мови:

По-московській так і ріжуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили [7, с. 241].

Уболіваючи за рідну мову, поет вірив у силу слова, яке пробудить Україну :

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди! [8, с. 417].

Розуміючи те, що насильство уряду і зрада рідної мови більшою частиною української інтелігенції не сприяли національному відродженню, Т. Шевченко написав такі пророчі слова: «Нация без своей собственной, ей только принадлежащей, характеризующей черты похожа просто на кисель, и самый безвкусный кисель» [7, с. 15-16].

Завдяки його влучному слову, що лунало сильно і впевнено, наш народ усвідомив себе як національну єдність.

Іншою складовою національної ідеї є історична пам'ять українського народу, без якої немає майбутнього. Тому історичне минуле України посідало чільне місце в творчості Т. Шевченка. Поет був переконаний, що без пам'яті історії, та ще й правдивої і достовірної, ані людина, ані нація не існуватимуть. Про це свідчать такірядки :

Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми –
Все розберіть... Та й спитайте
Тоді себе:що ми?.. Чиї сини?
Яких батьків?
Ким, за що закуті?... [7, с. 316].

Велике значення для українського національного відродження мали ті поеми Кобзаря, де він зображував героїчне минуле українського народу. Увагу поета привернули ті події минулого, де було відображено боротьбу народу за волю. Т. Шевченко писав і про І. Підкову – першого козацького гетьмана, про козаків, про гайдамаків. Мотив визвольної боротьби був основним у таких його творах, як «Іван Підкова» (1839), «Тарасова ніч» (1939), «Гайдамаки» (1841), «Гамалія» (1842). Усі подвиги українського народу були для Кобзаря предметом особливої гордості. Він прагнув своїм талантом показати широкому світові та передусім українцям, що їм є чим пишатися, що в них є свої герої, у яких можна повчитися боротися за волю.

Яскравим прикладом впливу творчості поета на формування ідеї самостійної України ми знаходимо в програмних документах перших політичних партій Наддніпрянської України. Однак, слід зазначити, що сам термін «незалежна» у творчості Т. Г. Шевченка ми не зустрічаємо, але слово «воля» досить часто звучить у його віршах.

У поемі «Гайдамаках» Кобзар показав селянське повстання 1768 року, що ввійшло в історію під назвою «Коліївщина». Т. Шевченко звеличив ватажків повстання – М. Залізняка та І. Гонту, які прославили простий народ і його боротьбу проти панів. Боротьба за волю, незламна віра в майбутнє України – джерело національної самосвідомості українців. Поема звучала як заклик до боротьби проти існуючого ладу:

… вставайте.
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте [7, с. 335].

Від «Гайдамаків» також бере початок ідея народної революції. У цьому творі вперше було проголошено заклик до боротьби проти самодержавства. Червоною стрічкою проходять крізь увесь твір ідея боротьби, ідея волелюбності, громадянської мужності та національної гідності, приклади якої показують гайдамаки. Висвітлюючи історичні події

українського народу, Т. Шевченко не обійшов увагою й велике селянсько-козацьке повстання, що відбулося 1630 року. Цій темі він присвятив поему «Тарасова ніч», у вступі до якої подав розповідь кобзаря про минулі часи.

Збираючи матеріал для написання поеми, Т. Шевченко ретельно вивчав історичні пам'ятки, зокрема «Історію Русів», де описується повстання під проводом Тараса Трясила, назване «Тарасова ніч». Таку саму назву поет використав і для змалювання народного ватажка, який підняв повстання, рятуючи народну віру від загарбників:

Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати!
Обізвався пан Трясило :
«А годі журиться! А ходім лиш пани-брати,
З поляками биться!» [7, с. 69].

Кобзар закінчив свою оповідь про давнє минуле, однак його непокоїла не лише доля України, але й байдужість земляків. Уболіваючи за долю Батьківщини, її майбутнє, поет закликав своїх сучасників пробудитися, віднайти загублене почуття власної гідності, що було в наших пращурів – славних козаків, які ціною свого життя боронили рідну землю. Розкриваючи героїчне минуле своїх предків – гайдамаків і козацтва, їхнє прагнення до волі, Т. Шевченко намагався донести до свідомості українців розуміння того, що боротьба їхніх предків не минула дарма.

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля… [7, с. 308].

Важливою складовою змісту національної ідеї є патріотизм – любов до своєї Батьківщини. Уся творчість Кобзаря, все його життя пронизувала глибока любов до своєї «безталанної України», тому йому й не однаково« як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окраденую, збудять…» [7, с. 342].

Глибоким патріотизмом пронизані й ті твори Кобзаря, де він оспівував свою любов до рідної землі.

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра [7, с. 314].

У його уяві постійно виникали картини рідної землі, рідних вишневих садочків, він пам'ятав пісні українських дівчат. Одним з творів, у якому Т. Шевченко втілив ці картини, став невеличкий, але досить виразний його вірш «Садок вишневий коло хати», де було показано всю глибину любові поета до природи свого краю, до свого народу. Любов до України, уболівання за її долю було яскраво продемонстровано в автобіографічних творах. Найкраще непохитність і нескореність поета, його любов до рідної землі відобразилися у вірші «Мені однаково…». Кобзаря хвилювала не особиста доля, а доля України, рідного поневоленого народу. Автор виразив сум з приводу того, що виріс у неволі, що в неволі помре, що мало зробив для України. Не випадково слово «Україна» було одним з найбільш уживаних у його поетичних творах. Важко підшукати аналоги в світовій поезії, де б з такою силою і пристрастю виражали любов до Батьківщини, як це робив Т. Шевченко:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю! [7, с. 369].

Любов до рідного краю і віра у світле майбутнє українського народу завжди допомагали йому переносити поневіряння та злидні, вистояти в будь-яких життєвих негараздах. Кредо Кобзаря – «Караюсь, мучусь, але не каюсь!..» [7, с. 374].

Поет був упевнений у тому, що поневолений український народ скоро звільниться від своїх кайданів:

Встане Україна.

І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти! [7, с. 293].

У своїй поемі «І мертвим, і живим, і ненародженим...» він звертався до українців, які жили не лише в Україні, але й за її межами, до всіх поколінь, навіть ще ненароджених, лише з однією метою – навчитися бути вірними синами і дочками своєї землі, пам'ятати свою історію, не дати їй повторитися, захищати Україну, любити її всім серцем, усією душею [7, с. 340].

Отже, творчість Т. Шевченка стала головним виразником загальнонаціональних інтересів. Поняття «В своїй хаті своя правда, і сила і воля» сприймається як пророче розуміння поетом української національної ідеї.

Питанням патріотичного та національного виховання молоді приділяв Іван Франко-поет, прозаїк, драматург, історик, філософ, мовознавець, політичний діяч, пропагандист передових ідей. Це була людина нового часу, яка набагато випередила свою добу. Вивчення, розуміння та пояснення його спадщини в освітньому та виховному процесі має надзвичайно важливе значення. Особливої актуальності набуває читання та опрацювання історичних і політичних творів Івана Франка у справі формування національної свідомості української молоді.

І. Франко, як і Т. Шевченко, великого значення надавав вивченню історії України, як одному із факторів патріотичного виховання. Не будучи дипломованим істориком, ним було написано більше ста праць, присвячених історії України, в яких розкриваються події від Княжої доби і до XIX століття. Період, коли українські землі були в складі Речі Посполитої, Франко називає добою найтяжчого ярма і найгіршого поневолення українського народу. Разом з тим, саме в цей період, на думку автора, пробуджується національне почуття українців [8,с.163-165].

Не обминув своєю увагою І. Франко і мовне питання. В цьому плані він позитивно оцінює діяльність Івана Могильницького та інших священників щодо вивчення мови, фольклору та історії народу. Він називає їх «першими борцями народної свідомості» і саме з їх діяльністю пов'язує «народне пробудження» [9, с.225-228].

Велику увагу І. Франко приділяв національному питанню. Він закликав інтелігенцію сприяти формуванню української нації, здатної до самостійного культурного й політичного життя і спроможної активно засвоювати загальнолюдські культурні здобутки. У багатьох свої працях І. Франко наголошував на єдності українців і підкреслював що: «ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції» [10, с.580].

І. Франко був переконаний, що фундаментом ідеї української нації, як і будь-якої іншої нації, є розвиток національних ідеалів. Він підкреслював, що «Все, що йде поза рамками нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [11, с. 282].

Ця ідея єдності українців є однією з основних в науковій та творчій діяльності І. Франка. Особливо актуальна вона сьогодні в умовах воєнного конфлікту, коли антиукраїнські сили намагаються посіяти ворожнечу між нашим народом, втілюючи в життя гасло «розділяй і володарюй». В цих умовах нам, як ніколи, потрібні об'єднуючі слова і І. Франка, і Т. Шевченка задля формування патріотизму та національної загальноукраїнської свідомості нашої молоді.

Література:

1. Андрусяк І. Петренко Є. Блиск і злиденність української націонал-демократії: Політологічне есе. Київ : Смолоскип, 1999. 80 с.

2. Іванишин В. Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич : Відродження, 1994. 217 с.

3. Донцов Д. Націоналізм. URL: http://do.gendocs.ru/docs/index-22384.html?page=19#791934.

4. Погрібний А. «Умію, та не хочу», або про фальш одного етикету. Ніжин :Аспект-Поліграф, 2006. 171 с.

5. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 5. 493 с.

6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 6. 632 с.

7. Шевченко Т. Г. Кобзар. К. : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1985. 622 с.

8. Франко І. Ukraina irredenta. *Будівничий української державності : хрестоматія політологічних статей Івана Франка* / упоряд. Д. Павличко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 163–165.

9. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. у Галичині. *Зібрання творів* :у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 47. С.107–122.

10. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді. *Будівничий української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка* / упоряд. Д. Павличко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 576-584.

11. Франко І. Поза межами можливого. *Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 45. С 276–282.

УДК 316.472

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БУЛІНГУ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

Лапіна М. Д. кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Аліпа В., магістрантка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглянуто явище булінгу як актуальну проблему освітньої сфери, що негативно впливає на соціалізацію дітей та їхній емоційний стан. Визначено поняття булінгу, його різновиди та соціально-психологічні характеристики. Представлено результати емпіричного дослідження ступеню ризику шкільного цькування шляхом психодіагностики агресивної поведінки підлітків та психологічного клімату колективу підлітків. Зроблено висновок про значний ризик булінгу серед учнів старшої школи, окреслено вікові закономірності проявів шкільного цькування. Зазначено необхідність психологічної допомоги та створення безпечного освітнього середовища у закладах освіти.

Ключові слова: булінг, підлітки, агресія, психологічний клімат колективу.

Lapina M.D., Alipa V. Socio-psychological features of the bullying in the school group.
The article is devoted to the phenomenon of bullying as the actual problem of the educational sphere is considered, which negatively affects the socialization of adolescents and their emotional state. The concept of a bullying, its variants and socio-psychological characteristics are defined. The results of the empirical research of the risk of school harassment by psychodiagnostics of aggressive behavior and the psychological climate of the teenagers' collective are presented. It is concluded that there is a significant risk of bullying among pupils of senior school, and the age-old patterns of school harassment are outlined. The necessity of psychological help and the creation of a safe environment in the educational institutions are indicated.

Key words: bullying, teenagers, aggression, psychological climate of the collective.

Постановка проблеми. Широке поширення серед підлітків різних форм конфліктів сьогодні стає проблемою номер один для викладачів освітніх закладів та батьків. Явище булінгу відрізняється гостротою і тривалістю наслідків, що виявляються у всіх учасників конфліктної ситуації, та впливає на подальший особистісний розвиток та особливості характеру кожного учня. Чинники виникнення булінгу зазвичай розподіляють на дві групи: індивідуальні чинники (агресивна поведінка та схильність до різних видів агресії), а також соціальні чинники, зокрема соціально-психологічні характеристики учнівської первісної групи в якій відбувається соціалізація дитини та підлітка. Отже, наразі актуальною проблемою школи є великий ризик виникнення негативного та небезпечного становища в учнівських групах, а також оцінка емоційного стану учасників освітнього процесу та визначення ролі зазначених чинників на виникнення булінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми займалися такі вітчизняні та зарубіжні дослідники як Д. Олвеус, П. Хайнеманн, И. Бердышев, М. Нечаева та інші. Вагомий внесок у дослідження цього явища також зробили О. Глазман, Д. Соловйов, Д. Лейн. Незважаючи на велику значущість проблеми булінгу в закладах освіти, Україна не виносить на розгляд цю проблему, у сучасній психолого-педагогічній науці вона є маловивченою. **Метою статті** є розглянути соціально-психологічні особливості та прояви цькування серед учнів загальноосвітніх шкіл.

Виклад основного матеріалу. Система взаємовідносин у школі одна з найважливіших ланок для подальшого становлення підлітка як особистості, відповідно й булінг серед учнів вимагає пильного слідкування, адже може бути чинником, який задасть травми та під час подальшого розвитку зробить із підлітка агресивного та асоціального індивіда, формуючи негативний характер.

Законом України від 18.12.2019 року № 2657–VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» визначено, що булінг (цькування), це «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно до малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [4].

Типовими ознаками булінгу (цькування) є:

– систематичність (повторюваність) діяння;

– наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

– дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Існує декілька різновидів булінгу, прояви якого найчастіше проявляються в шкільному середовищі. Безперечно, найпомітнішим та найжорстокішим є фізичний шкільний булінг – удари, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень, що були причинені навмисно. Але частіше за інші прояви агресії трапляється психологічний шкільний булінг, емоційне цькування та психологічне насильство, які мають дієвий вплив на психіку, завдаючи емоційну травму шляхом словесних образ або погроз. Одним із різновидів психологічного насильства є вербальний булінг, де головною зброєю є голос (образливе звертання, дражніння, обзивання, чутки серед однокласників тощо). Своєрідним різновидом психологічного булінгу є соціальне виключення – бойкот, відторгнення, відмова від спілкування з жертвою. Виключення може збільшити почуття самотності й депресії або викликає страх перед іншими людьми, створює негативну самооцінку. Соціальне виключення особливо гостро відчувається в підлітковому віці. Та, наприкінці, дуже поширеним серед підлітків видом цькування є кібербулінг – жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо[1]. Отже, важливою соціально-психологічною характеристикою булінгу є агресивна поведінка, свідоме жорстоке ставлення до однокласників або однолітків, які мають будь-яку відмінність від інших дітей.

Разом з цим, дослідники стверджують, що соціальний контекст, зокрема емоційний клімат навчальної групи, почуття небезпеки та благополуччя її членів є важливим чинником, що впливає на прояви булінгу в колективі [1; 2]. Через те мікроклімат групи підлітків слід моніторити періодично якомога частіше, адже під час гормональних стрибків емоційний стан учнів може бути нестабільним. Через свою невпевненість або страх перед початком дорослого життя підліток може проявляти свою агресію серед однокласників, друзів, вчителів або батьків, саме тому соціальне середовище мусить бути безпечним та стабільним.

Метою емпіричного дослідження було визначити соціально-психологічні прояви, що визначають ступінь ризику шкільного цькування в учнівських групах, шляхом психодіагностики агресивної поведінки підлітків та психологічного клімату, що панує в учнівському колективі. Було опитано 12 дівчат та 8 хлопців, віком від 13 до 16 років, які навчаються у 8–10 класах. Для діагностики поведінкових проявів агресії підлітків було обрано методику «Агресивна поведінка» Є. П. Ільїна та П. А. Ковальова [3]. Методика

призначена для виявлення схильності суб'єкта до конфліктності й агресивності як особистісних характеристик учнів.

У реальній поведінці різні види агресії можуть поєднуватися один з одним, наприклад, фізична агресія, так само як і вербальна агресія, може бути прямою й непрямою. Крім того, вони можуть носити Методика визначає, крім вербальної і фізичної агресії, третій самостійний вид агресивної поведінки – непряму агресію, що поділяться на вербальну і фізичну (перша виражається в лайки про себе, у скандалі з близькими людьми, які не мають ніякого відношення до конфліктної ситуації; друга проявляється в грюканні дверима,у стуканні кулаком постолу, у киданні (шпурлянні) предметів тощо). Крім того, що методика призначена для виявлення схильності респондента до певного типу агресивної поведінки, вона визначає узагальнений показник нестримності.

Для вивчення проявів психологічного клімату в колективі підлітків було обрано карту-схему, що розроблена А. Лутошкіним [5]. Психологічний клімат у групі розуміється як ступінь задоволеності різними сторонами життя групи. Психологічний клімат на емоційному рівні відбиває взаємини, що склалися в групі, характер ділового співробітництва, ставлення до значущих явищ групового життя. психологічний клімат створюється завдяки «соціально-психологічній атмосфері» – короткочасному груповому емоційному стану, який створюється ситуативними емоційними станами колективу та виявляється в груповому настрою і групових судженнях. Ліва частина опитувального листа карти-схеми містить ті якості колективу, що характеризують сприятливий психологічний клімат, тоді як у правій частині розташовані психологічні риси групи з несприятливим кліматом. Аналізу піддаються емоційний, поведінковий та когнітивний компоненти відносин у колективі. Результати дослідження піддавалися кількісному та якісному аналізу з метою визначення ризиків булінгу в шкільних групах.

Результати дослідження показали, що майже всім підліткам притаманний високий рівень агресивної поведінки в конфліктній ситуації (див. табл.1).

Серед 8-х класів схильність до вербальної агресії визначилася найбільшим показником серед усіх, саме вона стала головним чинником булінгу серед учнів. Пряма вербальна агресія була зазначена у високої кількості учнів, 60 %опитуваних, а до непрямої агресії вдавалися 65 % учнів. Саме це визначає характеристику проявів булінгу учасників конфлікту віком до 14 років. Схильність до фізичної агресії притаманна невеликому відсотку опитуваних, найбільший середній показник визначився у 56 % респондентів, які готові нанести фізичну шкоду під час булінгу однокласників (побиття та нанесення шкоді здоров'ю). Високий показник нестримності мають 60 % учнів.

9-й клас відзначився високими показниками серед усіх респондентів, 66 % учнів готові нанести вербальну непряму агресію в шкільному колективі, до вербальної прямої агресії вдадуться 52 %опитуваних. Фізична непряма агресія проявляється у 70 % школярів, а фізична пряма агресія з побиттями та штовханням притаманна 54 %. Нестримними виявились 80 % учнів. Підсумовуючи опитування 9-го класу, можна сказати, що даний період навчання є найбільш ризикованим серед учнів щодо утворення «булерів» та жертв, саме у віці 15 років агресія найбільшим образом спрямована на оточення та соціум.

Серед учнів 10 класу агресивна поведінка стає менш вираженою. Середній рівень прямої вербальної агресії виявився у 47 % учнів, як і непрямої вербальної агресії, що визначається словесним цькуванням, але найчастіше з уникненням конфліктів. Середній рівень прямої фізичної агресії мають 48 %опитуваних, також виявилось, що 49 % учнів мають низький рівень непрямої фізичної агресії. Більшість підлітків мають середній та низький рівень нестриманості, тобто здатні опанувати себе, мають навички саморегуляції та самоконтролю. Можна зазначити, що у віці 16 років школярі починають мислити раціонально та уникати конфліктних ситуацій, таким чином, ризик булінгу починає спадати.

Таблиця 1 – Результати діагностики агресивної поведінки підлітків

Показники агресії	рівень проявів агресії (показник у %)								
	8 клас			9 клас			10 клас		
	Висок.	Серед.	Низ.	Висок.	Серед.	Низ.	Висок.	Серед.	Низ.
вербальна пряма	60	30	10	33	52	15	25	47	28
вербальна непряма	65	27	13	66	22	12	22	47	31
фізична пряма	15	29	56	31	54	15	15	48	37
фізична непряма	31	55	14	70	25	5	23	28	49
нестриманість	60	30	10	80	12	8	17	45	38

Аналізуючи результати другої частини емпіричного дослідження, можна оцінити прояви загального психологічного клімату в колективах підлітків кожної вікової групи. Після підрахунку визначено, що в колективі учнів 8-го класу є найбільш несприятливий емоційний стан (S = 2,5 % балів). Для даної групи характерні пригнічений настрій, песимістичний тон, конфлікти, агресія, антипатії.Є негативне ставлення до спільної групової діяльності. Критичні зауваження мають характер явних і прихованих випадів, тобто кожен вважає свою думку головною, проявляється нетерплячість до думок товаришів. У важких ситуаціях колектив «розкисає», з'являється розгубленість, виникають сварки, взаємні звинувачення. Колектив дуже важко підняти на спільну справу, тому що кожен думає тільки про власні інтереси.

У 9 класі серед учнів показник психологічного клімату також виявився низьким (S = 3,0),отже, для даної групи також характерний несприятливий тип емоційного стану в колективі. Учні негативно сприймають спільну діяльність, критичні зауваження мають характер явних і прихованих випадів. Кожен вважає свою думку головною, тому в колективі проявляється нетерплячість до думок товаришів. У важких ситуаціях у колективі з'являється розгубленість, виникають сварки, взаємні звинувачення. Колектив дуже важко підняти на спільну справу, тому що кожен думає тільки про власні інтереси.

У 10-у класі виявився середньо сприятливий, проблемний тип (S = 3,9 бали). У колективі переважає пригнічений настрій, проте він періодично змінюється на бадьорий, життєрадісний. Колектив 10 класу розділений на кілька малих груп, поміж яких доброзичливі відносини, але можливі конфлікти, прояви агресії, антипатії. Успіхи й невдачі членів колективу залишають байдужими інших, спостерігаються прояви заздрості, зловтіхи по відношенню до інших угруповань. Новачки в цій групі відчувають себе зайвими, чужими, до них нерідко виявляється агресія. До похвал і заохочень колективу його члени ставляться байдуже.

Висновки. Отже, булінг визначається, як діяння учасника шкільного процесу, що зашкоджує фізичному або моральному здоров'ю іншого школяра, на якого був скоєний напад. Різновидами булінгу є вербальний, фізичний, соціальний або емоційний. Підсумовуючи результати емпіричного дослідження за методикою «Агресивна поведінка», картою-схемою «Емоційне благополуччя колективу», визначено, що ризик булінгу в старших класах навчальних закладів є високим. Загальний рівень нестриманості серед учасників дослідження досягає 55 %, що вже є першим кроком до булінгу, а також його негативних наслідків.

Разом із цим, можна зазначити, що проблема булінгу серед школярів проявляється в різному віці. Найбільший прояв агресії та несприятливого, небезпечного соціального оточення визначений у 9 класі, що є наслідком вікової специфіки, адже діти вважають себе дорослими, але ще не навчилися поважати інших людей, сприймати відповідальність, морально-етичні норми соціальної поведінки.

Для профілактики булінгу використовують просвітницьку діяльність соціального працівника, емоційну підтримку та психологічну корекцію, що зосереджена на діалозі дискусійного характеру щодо негативних наслідків агресивної поведінки та корекції емоційного клімату в класі шляхом групового психологічного тренінгу. Однією з головних завдань штатного соціального педагога закладу, або фахівця соціальної сфери в межах аутріч-роботи, є розв'язання проблеми шкільного насильства у якості третього незалежного й еталонного учасника та створення засад безпечного освітнього середовища, що підтримує особистість, яка розвивається.

Література

1. Бочавер А. А., Хломов К. Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2013. Т. 10, № 3. С. 149–159. URL :https://cyberleninka.ru/article/v/bulling-kak-obekt-issledovaniy-i-kulturnyy-fenomen

2. Губко А. А. Соціально-психологічні чинники булінгу в різних вікових групах школярів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 128. С. 76–80.

3. Ильин Е. П. Психология агрессивного поведения. СПб. : Питер, 2014. С. 368.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню). Закон України від 18.12.2018 р. № 2657-VIII. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19

5. Столяренко Л. Д. Основы психологии. Ростов н/Д : Феникс, 1997. С. 550–554.

УДК 159.98

ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ ЗСУ

Лапіна М. Д., кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Статтю присвячено актуальній проблемі визначення психологічних критеріїв професійної придатності майбутніх офіцерів запасу ЗСУ. Представлено результати аналізу професійного психологічного відбору абітурієнтів Кафедри військової підготовки ДВНЗ «ПДТУ» за програмою офіцерів запасу. Зазначено що найбільш сприятливими якостями характеру військового є риси екстраверсії та істероідної форми акцентуації, разом з цим якості психастенічної, експлозитивної та шизоідної форм потребують уважного ставлення з боку спеціалізованої комісії під час професійно-психологічного відбору.

Ключові слова: професійна придатність, особистість військового, акцентуація характеру, нервово-психічна нестійкість.

Lapina M. D. Psychological criteria for the Ukraine military reserve officers' professional suitability.

The article is devoted to the actual problem of determining the psychological criteria of Ukraine military reserve officers' professional suitability. The results of the analysis - professional psychological selection of the entrants of the Department of Military Training of Pryazovskyi State Technical University according to the reserve officers program are presented. It is noted that the most favorable qualities of the character of the servicemen are the features of extraversion and isteroid form of accentuation, along with the qualities of psychasthenic, explosive and schizoid forms require respectful of that from the specialized commission during the professional psychological selection.

Key words: professional suitability, personality of a soldier, accentuations of character, neuro-psychological instability.

Постановка проблеми. Проблема визначення психологічних критеріїв професійної придатності різних категорій особового складу ЗСУ останнім часом стає однією з найважливіших у практиці соціально-психологічного супроводу військовослужбовців. Специфіка польового середовища й екстремальні умови військової служби пред'являють досить жорсткі та суворі вимоги до особистості молодої людини, покликаної до захисту Вітчизни. Все це може служити чинниками гіперболізації та уразливості деяких рис характеру та появи ознак бойової психічної травми спочатку на донозологічному рівні, а згодом у вигляді посттравматичного стресового розладу. Зміни у характері військовослужбовця порушують цілісність особистості, знижуючи адаптивність і продуктивність професійної діяльності, призводять до нервових зривів, негативної поведінки суб'єкта, в тому числі й формування шкідливих звичок особового складу ЗСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою вивчення придатності особистості до військової служби є праці вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі воєнної психології, а саме О. Караяні, О. Кокуна, П. Корчемного, І. Сиром'ятникова та інших. Аналіз індивідуально-психологічних якостей особистості та характеру різних категорій особового складу проведений сучасними дослідниками Н. Большуновою, Т. Кононовою, І. Крижановською, М. Куліковим, Е. Матейко, Е. Міхлюком, Ю. Стрельниковою, О. Шелестовою, зокрема особливості «комбатантної» особистості розглянуто І. Шардіною, А. Зеляніною, В. Литкіним тощо. Утім, як стверджує

І. Приходько [9], на відміну від військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом, щодо осіб з резерву, а також мобілізованих, психодіагностика індивідуально-психологічних рис особистості в процесі професійного відбору сьогодні, на жаль, практично не використовується. Загальний порядок організації та проведення професійно психологічного відбору майбутніх офіцерів запасу затверджений Міністерством оборони України, проте наразі **не вирішено проблему** виокремлення сталих психологічних критеріїв професійної придатності майбутніх офіцерів запасу, ані щодо визначення репрезентативних норм опитувальників, ані уніфікації системи інтерпретації результатів, ні рекомендацій щодо якісного аналізу результатів, отриманих під час тестування.

Отже, **метою статті** є визначення в процесі професійно-психологічного відбору психологічних критеріїв придатності майбутніх офіцерів запасу до служби в лавах ЗСУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність наукового вивчення військового характеру обумовлена суперечливістю вимог до його психологічних рис. Специфіка професійної діяльності військовослужбовця визначається небезпекою, раптовістю та новизною обставин, невизначеністю, високою відповідальністю за рішення, жорсткими та емоційно-важкими обставинами бою, надзвичайною інтелектуальною складністю рішень, надмірними фізичними навантаженнями тощо. Ці особливості затребують від військового особливої риси – стресостійкості – сполучення особистісних якостей, що дозволяють людині переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження без істотних негативних наслідків для своєї діяльності, особистості та оточення [4]. Оскільки організм військовослужбовців піддається впливу комплексу чинників, що значно знижують рівень працездатності, за наявності акцентуації характеру, емоційно-вольової або нервово-психічної нестійкості, нездатності до саморегуляції психофізіологічних станів, вплив стресогенів може привести до зриву регуляторних механізмів, дезадаптації поведінки й діяльності військовослужбовця [7]. У якості найважливіших психологічних ресурсів стресостійкості О. Караяні та І. Сиром’ятников розглядають індивідуально-психологічні й особистісні якості військовослужбовця [3].

За думкою дослідників [5; 13; 11; 6], найбільш сприятливими рисами акцентуації характеру успішних військовослужбовців є гіпертимність, екзальтованість, демонстративність та застрягання, тоді як несприятливими рисами акцентуації характеру військового є акцентуації за дистимним, тривожним, збудливим та циклотимним типами. Ба більше, дія екстремальних бойових обставин зумовлює появу особливої «комбатантної» акцентуації характеру військовослужбовця [8], що є результатом взаємодії характерологічних якостей та рис, які від початку притаманні особистості, та таких, що сформувалися під час бойових обставин. «Комбатантна» акцентуація вважається варіантом посттравматичного стресового розладу, та є важливим чинником соціальної адаптації особистості військового до мирного життя [2; 12].

Для визначення психологічних критеріїв професійної придатності майбутніх офіцерів запасу, було проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь 60 абітурієнтів Кафедри військової підготовки Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет», здобувачів освітніх послуг з військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу. Зокрема в експериментальну групу увійшли 30 осіб, які раніше проходили або проходять військову службу в Збройних Силах України, та 30 осіб з числа цивільних. Усі досліджувані мають (або одержують)освітній ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, придатні до військової служби за станом здоров'я, віком від 20 до 23 років.

У дослідженні було використано методику «Характерологічні акцентуації особистості та нервово-психологічна нестійкість» (ХАО-НПН), що рекомендована Міністерством оборони України для вивчення індивідуально-психологічних якостей кандидатів до служби у військовому резерві Збройних Сил України. Методика є варіантом багатофакторного особистісного опитувальника для виявлення нервово-психічної

нестійкості та деяких акцентуацій характеру. Опитувальник розроблений Д. Шпаченко в 1986 році для кандидатів і курсантів авіаційних вузів та містить 164 питання, п'ять шкал оцінки вираженості особистісних якостей та акцентуації характеру, шкалу спрямованості та шкалу надійності. Окремо оцінюється інтегральна шкала нервово-психічної нестійкості [1]. Статистичні розрахунки зроблено засобами Microsoft Excel та програмного пакету IBM SPSS Statistics 19.0.

За результатами емпіричного дослідження виявлено характерні риси акцентуацій характеру в групі військовослужбовців та в групі цивільних осіб. Результати представлено в таблицях 1 та 2.

Таблиця 1 – Середні показники акцентуацій характеру майбутніх офіцерів-військовослужбовців

діагностичні шкали ХАО-НПН	середнє	ст. відх	ст.значення	ст.відх
екстраверсія	20,76	3,849	6,24	1,348
експлозитивна форма	5,82	4,405	5,59	2,526
психастенічна форма	3,53	2,672	4,47	1,179
шизоідна форма	7,06	3,010	5,53	1,875
істероідна форма	14,06	3,288	6,59	2,002

Як випливає з даних таблиці, майбутнім офіцерам-військовослужбовцям притаманні риси екстраверсії (6,24 стени) та істероідної форми акцентуації характеру (6,59 стени). Загострень експлозитивної, психастенічної та шизоідної форм не виявлено, проте є великий розмах значень вимірів за шкалою експлозитивності. Такий профіль особистості майбутніх офіцерів запасу з числа військових можна пояснити створенням позитивного іміджу збройних сил в сучасній Україні, впливом на розвиток військово-цивільних взаємовідносин з боку ЗМІ, державної інформаційної політики й діяльності відповідних військових структур, що, ймовірно, зумовлює вплив на осіб з істероідними рисами характеру на вибір професії офіцера ЗСУ.

Для майбутніх офіцерів-цивільних характерний більш згладжений профіль характеру. Найбільше значення отримано за психастенічною формою акцентуації (6,18 стени) за методикою ХАО-НПН (табл. 2). Утім, дані таблиці свідчать про значний розмах значень щодо середнього вибірки (стандартне відхилення за психастенічною формою, шизоідною формою та екстраверсією становить більш, ніж 2 стени), отже результати офіцерів-цивільних є більш варіативними, індивідуалізованими.

Таблиця 2 – Середні показники акцентуацій характеру майбутніх офіцерів - цивільних осіб

діагностичні шкали ХАО-НПН	середнє	ст. відх	ст.значення	ст.відх
екстраверсія	16,54	6,489	4,79	2,183
експлозитивна форма	5,54	3,144	5,39	1,812
психастенічна форма	7,68	4,571	6,18	2,074
шизоідна форма	7,11	3,270	5,54	2,045
істероідна форма	11,29	2,813	4,86	1,758

Перевірка результатів дослідження на нормальність розподілу вибірки за критерієм Шапіро-Уілка свідчить, що розподіл даних відрізняється від нормального. Отже, враховуючи невеликий об’єм вибірки (N=60) та результати розрахунків, для порівняння даних тестування майбутніх офіцерів-військових та майбутніх офіцерів-цивільних

застосований U-тест за методом Манна-Уітні. Результати порівняння представлено в таблиці 3.

Таблиця 3 – Середні показники акцентуацій характеру майбутніх офіцерів - військовослужбовців та цивільних осіб

діагностичні шкали ХАЛ-НПН	військові		цивільні		z	знч. (двухстор.)
	середнє	ст. відх	середнє	ст.відх		
екстраверсія	20,76	3,849	16,54	6,489	-2,174	0,030*
експлозитивна	5,82	4,405	5,54	3,144	-0,401	0,689
психастенічна	3,53	2,672	7,68	4,571	-3,138	0,002*
шизоідна	7,06	3,010	7,11	3,270	-0,510	0,610
істероідна	14,06	3,288	11,29	2,813	-2,722	0,006*

Примітка: $P \leq 0,05$

Отже, порівняння результатів діагностики військовослужбовців та цивільних осіб визначило відмінності між рисами акцентуації характеру майбутніх офіцерів в обох підгрупах, а саме: суттєву різницю отримано за показниками екстраверсії, психастенічної та істероідної форми акцентуації характеру. Показники акцентуації характеру експлозитивної, та шизоідної форм не досягали рівня статистичної значущості. Отже, дослідження показало, що майбутні офіцери запасу обох груп досліджуваних мають яскраво виражені риси, що складають своєрідний особистісний профіль.

Разом з цим, згідно з метою дослідження, варто розглянути, чи пов’язані особливості акцентуації рис характеру майбутніх офіцерів з важливою характеристикою військовослужбовця – нервово-психічною нестійкістю, тобто чи є профіль характеру адекватним та таким, що сприяє ефективної діяльності військовослужбовця. Для аналізу взаємозв’язку між особливостями характеру та нервово-психічною нестійкістю дані, що отримано за методикою «ХАО-НПН», піддані кореляційному аналізу за коефіцієнтом кореляції Спірмена.

Кореляційний аналіз взаємозв’язку між особливостями характеру та нервово-психічною нестійкістю всій вибірки в цілому показав, що є тісний зв’язок між показниками нервово-психічної нестійкості та експлозитивною формою акцентуації ($r = 0,678$; $p \leq 0,01$) та шизоідною формою акцентуації ($r = 0,678$; $p \leq 0,01$). Зокрема, аналіз кореляційної матриці показав, що в групі майбутніх офіцерів запасу з числа військовослужбовців нервово-психічна нестійкість тісно корелює з показниками істероідної акцентуації характеру ($r = 0,742$; $p \leq 0,01$). В групі майбутніх офіцерів запасу-цивільних є зв'язок середньої сили між нервово-психічною нестійкістю та психастенічною формою акцентуації ($r = 0,651$; $p \leq 0,01$) та зворотний зв'язок між екстраверсією та рисами психастенічної акцентуації характеру ($r = – 0,550$; $p \leq 0,01$).

Висновки та пропозиції. Таким чином, аналіз результатів професійного психологічного відбору визначив риси екстраверсії та істероідної форми акцентуації, що притаманні групі майбутніх офіцерів з числа військовослужбовців, у групі майбутніх офіцерів-цивільних отримано переважання психастенічної форми акцентуації. Результати кореляційного аналізу показали, що такі особливості характеру майбутніх офіцерів запасу як інтроверсія, істероідна, психастенічна, експлозитивна та шизоідна форми акцентуації, можна вважати несприятливими для ефективної та безпечної служби в Збройних Силах України або інших військових формуваннях. Зазначені риси характеру потребують уважного ставлення з боку спеціалізованої комісії під час професійно-психологічного відбору та науково-педагогічного составу кафедр військової підготовки протягом професійного навчання. Результати емпіричного дослідження майбутніх офіцерів запасу ЗСУ можуть використовуватися у Вишах для нормалізації шкал психодіагностичної

методики «ХАО-НПН» та створення психолого-педагогічних рекомендацій для майбутніх офіцерів та викладачів військових кафедр вишів.

Література

1. Методы оценки нервно-психической устойчивости военнослужащих / В. В. Белов, А. В. Корзунин, В. В. Юсупов, Д. В.Костин.*Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина*, 2014. С. 75–88. URL :https://cyberleninka.ru/article/n/metody-otsenki-nervno-psihicheskoy-stoychivosti-voennoslu
zhaschih

2. Зелянина А. Н. Динамика личностных характеристик у ветеранов с различной тяжестью военной травмы. *Психологические исследования*. 2012. № 1(21). С. 3. URL: http://psystudy.ru

3. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Прикладная военная психология: уч.-метод. пособ. СПб.: Питер, 2006. 480 с

4. Военная психология: методология, теория, практика / П. А. Корчемный и др. М. : Военный университет, 1996. 280 с.

5. Матейко Е. М. Психологічна реабілітація психічних та поведінкових розладів в учасників бойових дій. *Вісник ХДУ Серія: Психологічні науки* 2018. № 3, т. 2. С. 215–219.

6. Михлюк Е. І. Психологічні особливості професійно зумовлених акцентуацій рятувальників: дис. … канд.психол. наук : 19.00.09 / НУЦЗУ. Харків, 2016. 209 с.

7. Особенности адаптации военнослужащих в процессе прохождения воинской службы / А. М.Мухаметжанов, Н. К.Смагулов, С. Б.Жаутикова, Ф. С.Абикенова, Р. Ж.Есимова, Л. К.Быстревская, С. М.Аринова, Г. Н.Иманбаева, С. Б.Кенжебекова, Ф. И.Умер.*Современные проблемы науки и образования.* 2012. № 3. URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=6448

8. Посттравматическое стрессовое расстройство / под ред. В. А. Солдаткина; ГБОУ ВПО РостГМУ Минздрава России. Ростов н/Д : РостГМУ, 2015. 624 с.

9. Приходько І. І. Психологічні особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України при проведенні Антитерористичної операції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2015. Вип. 2. С. 35–39.

10. СкрипченкоО. В. Долинска Л. В. Огороднійчук З. В. Загальна психологія. Київ: Либідь, 2005 р. 464 с.

11. Стрельникова Ю. Ю. Структурная модель изменений личности у участников контртеррористической операции. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология».* 2016. Т. 9, № 2. С. 29–38.

12. Клинико-анамнестический аспект парасуицидов у комбатантов / І. В. Шардіна, Л. А. Бенько, М. Ю. Пирогова, А. Н. Пугачев. *Тюменский медицинский журнал*. 2013. Т. 15, № 3. С. 35–36. URL: https://cyberleninka.ru/ article/n/kliniko-anamnesticheskiy-aspekt-parasuitsidov-u-kombatantov

13. Шелестова О. В. Особливості впливу розладів адаптації на особистісні особливості та психоемоційну сферу військовослужбовців різних форм служби. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2017. Т. VI,вип. 13. С. 305–315. URL :http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i13/35.pdf

УДК 316

ДОЗВІЛЛЄВІ ЗАПИТИ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ ТА ФОРМИ ЇХНЬОГО ЗАДОВОЛЕННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Маковєй Д., магістрантка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглянута проблема організації дозвілля молоді. Особлива увага приділена розгляду потреб сучасної молоді у сфері дозвіллєвої діяльності. Висвітлено проблему організації дозвілля молоді у місті Маріуполі. Зроблено аналіз ефективності реалізації дозвілля молоді органами місцевого самоврядування на підставі дослідження «Дозвілля молоді м. Маріуполя». Розглянуто особливі проблеми та потреби молоді у використання вільного часу, на підставі чого запропоновано форми організації дозвілля молоді.

Ключові слова: молодь, дозвілля, органи місцевого самоврядування.

Makovey D. Leisure requests for young people and forms of their satisfaction at local level: sociological analysis.

The article is considered to the problem of youth leisure organization. Especially it is paid *to the needs analysis of young people in leisure activities today. The article examines the problem of youth leisure organization in Mariupol. The analysis of the effectiveness of leisure activities of youth by the local self-governmentbodies is based on the study "Leisure Youth of Mariupol". The special problems and needs with using free time of young people are considered and innovative forms of leisure organization are proposed in the basis on this study.*

Keywords: youth, leisure, localself-governmentbodies.

Постановка проблеми. У сучасному світі всебічний та гармонічний розвиток людини стає головним соціальним ідеалом. Вільний час, як важливий механізм у розвитку особистості кожної молодої людини, грає дуже важливу роль. Дозвілля безпосередньо впливає на взаємовідносини молоді із соціумом у різних сферах діяльності. Під поняттям дозвілля розуміють діяльність у вільний час поза сферою суспільної й побутової праці, завдяки якій індивід відновлює свою здібність до праці й розвиває в собі в основному ті уміння і здібності, які неможливо удосконалити у сфері трудової діяльності. Культура дозвілля студентів – це насамперед внутрішня культура, яка передбачає наявність у неї певних особистісних якостей, які дозволяють змістовно та з користю проводити вільний час [1].

Важливим чинником реалізації дозвілля молоді стає проблема моніторингу сучасних культурних та дозвіллєвих запитів молодої людини, прогнозування їхньої зміни, а також вміння швидко реагувати на них, створення нових та ефективних форм дозвіллєвої діяльності, як на державному, так і на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. У соціологічній літературі проблема організації дозвілля молодих людей аналізується в роботах І. Бекешкіної, М. Бердяєвої, А. Воловика, А. Куракіна, Ф. Махова, Б. Трегубової. **Мета** цієї статті – виявити дозвіллєві запити молодих людей в умовах сучасного розвитку суспільства та запропонувати форми їхнього задоволення на місцевому рівні (на прикладі міста Маріуполя).

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера молодіжного дозвілля має свої особливості. Дозвілля молоді істотно відрізняється від дозвілля інших вікових груп через специфічні духовні і фізичні потреби й соціально-психологічні особливості. До таких особливостей можна віднести підвищену емоційну, фізичну рухливість, динамічну зміну

настроїв, зорову й інтелектуальну сприйнятливість. Молодих людей вабить до себе все нове, невідоме, до специфічних рис молодості належить також і переважання пошукової активності. Завданням культурно-дозвіллєвих центрів є максимальна реалізація розвиваючих дозвіллєвих програм для молоді, в основі яких лежить принцип простоти організації, масовості, включення незадіяних груп молоді [2].

Використання вільного часу молоддю визначають індикатором її культури, духовних потреб та інтересів. Організація дозвілля є складною проблемою, тому що суспільство має певні соціально-економічні труднощі, гостро стоїть питання соціокультурної кризи, під впливом негативних процесів у сфері духовного життя. Крім того, важливо враховувати потреби молоді в змісті та організації дозвіллєвої діяльності. Так, результати загальнонаціонального репрезентативного опитування «Українське покоління: цінності та орієнтири», яке було проведено в липні-серпні 2017 року соціологічною компанією GfK Ukraine [3], свідчать про те, що у вільний час українська молодь найчастіше слухає музику, гуляє з друзями та дивиться фільми. Майже кожен 5-ий молодий українець ніколи не читає книжок (18 %). 76 % української молоді ніколи не їздять за кордон. Що старші молоді люди, то менше часу вони приділяють дозвіллю – як читанню й духовному розвитку, так і заняттям спортом чи перегляду фільмів. Жінки більше, ніж чоловіки, проводять дозвілля з користю – читають книги та газети, займаються спортом, моляться, читають літературу для духовного та персонального розвитку, займаються творчістю. Водночас вони більше займаються шопінгом. Натомість чоловіки більше грають у відеоігри, відвідують кафе та бари. Абсолютна більшість української молоді (86 %) має постійний доступ до мережі інтернет (щодня або весь час). Найчастіше інтернет використовують для прослуховування музики, перегляду фільмів, комунікації з друзями та перегляду соціальних мереж. Цікаво, що п’ята частина молодих українців ніколи не використовує інтернет для навчання чи роботи. Регулярно займається спортом трохи більше третини молодих українців: часто – 25 % та дуже часто – 8 %. Чверть молодих українців часто проводить час беззмістовно, нічого не роблячи: 19 % часто та 6 %– дуже часто. Чим старші респонденти, то менше вони схильні гаяти час: – у віці 25-29 років таких лише 16 %, тоді як у віковій групі 14-17 років – 40 %[3].

Отже, молоді українці схожі на своїх одноліток з інших країн Європи та США, вони практично весь час мають доступ до інтернету та постійно користується соціальними мережами. Водночас молоде покоління досить мало читає (п’ята частина молодих українців ніколи не читає). Варто також зазначити, що любов до читання зменшується з віком, як і, в принципі, заняття будь-яким видом дозвілля. Так, попри те, що з усіх видів дозвілля молодь надає перевагу проводженню часу з родиною та друзями, з віком молоді люди зустрічаються з друзями дедалі рідше [3].

У власному дослідженні «Дозвілля молоді м. Маріуполя» було проведено інтерв’ю з представниками активної молоді міста Маріуполя щодо особливостей їхньої дозвіллєвої діяльності, наявних запитів та проблем. На питання «Чи є у Вас вільний час? Якщо так, то скільки годин на день?» більша частина респондентів, а саме: майже 60 % відповіли, що мають вільний час не більше, ніж 3 години на день, 25 % відповіли, що мають вільний час не більше, ніж 2 години на день, та лише 15 % відповіли, що мають вільний час понад 3 години на день. Це показує що, більша частина дня в молодої людини зайнята освітньою або професійною діяльністю.

Окрім потреби в активній діяльності, у людини є потреба в живому спостеріганні свого внутрішнього миру, у поетичному і філософському роздумі. Спілкування між близькими за духом людьми є дуже важливим для кожної молодої людини. Дозвілля є механізмом через який відбувається процес розширення соціальних зв’язків індивіда із зовнішнім світом. Це є загальною характеристикою сфер, у яких здійснюється соціалізація: діяльність, спілкування, самосвідомість. Своєрідною формою соціалізації людини є його діяльність у дозвіллєвій сфері. Освітлюючи цей спектр у дослідженні, на

питання «Чим ви керуєтеся під час вибору дозвілля?» 35 % респондентів відповіли, що обирають дозвіллєву діяльність за критерієм «відпочити, підняти настрій». 23 % відповіли, що головним критерієм вибору дозвілля є «потреба в спілкуванні», 26 %обрали відповідь із критерієм «потреба у вивченні чогось нового», та 16 % зробили свій вибір із критерієм «потреба в зміні оточення». Отже, молодь Маріуполя найбільше потребує спілкування, відпочинку від основної діяльності, емоційного розвантаження та пізнавання чогось нового.

Як виявило дослідження, в питанні «Як Ви вважаєте, від чого переважно залежить якість проведення вільного часу?», молодь має певні труднощі, пов'язані із якісним проведенням вільного часу. Опитування показало, що гострою проблемою для молоді є обмежені матеріальні можливості (80 % респондентів), які не дозволяють цікаво та змістовно проводити вільний час.

Молодь зазначає, що в місті Маріуполі постійно розвивається система організації дозвілля молоді. Одним із напрямів є спорт або фізична дозвіллєва діяльність. Зайняття спортом, як форма організації дозвілля, спрямовано на зняття фізичної та розумової напруги. Відображення актуалізації цього виду дозвілля є в багатьох спеціалізованих спортивних секціях, наприклад, футбол, теніс, плавання, танцювальні секції. Також набуває популярності велосипедний спорт, який в останній час викликає інтерес у молоді.

Другим напрямом є практична дозвіллєва діяльність з метою інтелектуального розвитку особистості, залучення людини до естетичних, культурних цінностей суспільства тощо. У місті Маріуполі цей напрям дозвіллєвої діяльності реалізується через відкриття культурних центрів, розвиток театрального мистецтва, різноманітних виставок та місцевих заходів.

Соціальне дозвілля молоді є третім напрямом, що реалізований у Маріуполі. Ключовим змістом цього виду дозвіллєвої діяльності є самоорганізація молодих людей, розвиток особистих якостей та непрофесійних навичок, спілкування та встановлення психоемоційної рівноваги.

У рамках опитування респондентам було надано перелік культурних, спортивних та соціальних напрямів організації дозвілля в місті Маріуполі та поставлено запитання «Яким культурним заходам та закладам культури Ви віддаєте перевагу?». На це запитання 62 % відповіли, що віддають перевагу культурним закладам, а саме: кінотеатрам, театрам, та місцевим заходам, наприклад, ярмаркам. 26 % відповіли, що віддають перевагу спортивним заходам, таким як: спортивні перегони, естафети, змагання з певних видів спорту. 12 % відповіли, що віддають перевагу тренінгам, клубам за інтересами та іншим.

Але респонденти вказали, що, під час організації дозвілля на місцевому рівні, не завжди враховуються інтереси й потреби молоді. Так, на питання «Чи влаштовують Вас організація молодіжного дозвілля в місті Маріуполі?», 85 % респондентів відповіли, що їх не влаштовують наявні форми дозвілля в місті Маріуполі, оскільки зміст і організація заходів не відповідають їхнім запитам та матеріальним можливостям.

Молодь міста Маріуполя розвивається дуже швидко, підхоплюючи всі сучасні тенденції, культурні інновації та новітні форми дозвілля. Тому, дивлячись на сучасну молодь, треба реалізовувати відповідні напрями діяльності. Також, відповідно до опитування молоді міста Маріуполя, треба зазначити, що місця дозвілля мають бути доступними та наближеними до місця проживання. З цим погодилися майже 90 % респондентів.

Зважаючи на те, що молодь є активною соціально-демографічною групою, дозвілля є безпосереднім механізмом її самореалізації, самоактуалізації та самомобілізації. Тому молоді люди у якості дозвілля здебільшого обирають створення громадських організацій, клубів за інтересами, об'єднання з певними цілями, зокрема, організацію культурних заходів для молоді (фестивалі, виставки, театральні постанови, тренінги тощо). Тобто

представники активної молоді самостійно організуються для створення таких форм дозвіллєвої діяльності, які б відповідали їхнім запитам та можливостям.

За результатами соціального дослідження, треба зауважити, що молодь Маріуполя активно бере участь в організації культурних заходів на місцевому рівні, пропонує свої ідеї щодо інноваційних форм організації дозвілля. Так, на відкрите питання «Які форми дозвілля в місті Маріуполі Ви б могли запропонувати?» було запропоновано дуже багато цікавих напрямів реалізації дозвілля молоді, наприклад, екскурсії по місту, сучасні виставки, живі бібліотеки з обговореннями книг, анті-кафе, кінотеатри на природі тощо. Але, на жаль, у місті не вистачає молодіжних культурних осередків, де молодь зможе реалізовувати свої проекти, об'єднуватись у групи за інтересами та для розв'язання актуальних проблем.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що дозвілля дає можливість сучасній молоді не тільки відпочити від основної діяльності, але й розвивати багато сторін своєї особистості, власний талант, вміння та навички. В умовах розвитку сучасної культури, нової соціальної атмосфери, дозвілля набуває більшу значущість у життєдіяльності кожної молодої людини. З'являються сучасні форми реалізації дозвілля молоді, новітні види культурних заходів та закладів, які необхідно розвивати в місті Маріуполі. Разом з цим, варто обов'язково враховувати думку молодих людей, їхні запити та потреби під час планування та організації дозвіллєвої діяльності на місцевому рівні.

Література

1. Олійник І. О. Формування культури дозвілля студентської молоді. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2013. № 1. С. 207–212.

2. Маслова В. В. Організація дозвілля молоді як напрям соціальної роботи. Социальная работа. Социология : IV Междунар. научно-практ. конф. «Университетская наука – 2008» (Мариуполь, 12-16 мая 2008 г.) : сб. статей. Мариуполь : ПГТУ, 2008. С.95–98.URL :http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/16083/ %D1 %81 %D0 %BE % D1 %86. %20 %D1 %81. %2095-98.pdf?sequence=1

3. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Результати загальнонаціональногоопитування. Київ, 2017. URL: http://neweurope.org.ua/ wpcontent/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf

Роботу виконано під науковим керівництвом
канд. соціол. наук,доц. Ташкінової О. А.

УДК 364.048.6

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ СПОРТСМЕНІВ-ІНВАЛІДІВ

Овчарова Л. М., кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Гуляєв В., магістрант ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядається проблема функціонального відновлення спортсменів-інвалідів. Надається визначення «інвалід» та «інвалідність». Досліджено сутність і зміст реабілітації як такої. Описано зміст, напрями та умові соціально-психологічної реабілітації, роль навколишнього інваліда середовища в успішності реабілітаційних заходів. Як ефективний напрям реабілітації розглянуто фізкультурно-спортивні засоби відновлення психічного та фізичного стану спортсменів-інвалідів. Обґрунтовано необхідність активної державної соціальної політики у створені необхідних організаційних та фінансових умов для успішної реабілітації спортсменів інвалідів та їх повернення до повноцінного суспільного життя

Ключові слова: інвалід, спортсмен-інвалід, реабілітація, соціально-психологічна реабілітація, психокорекційна бесіда, фізкультурно-спортивна реабілітація, соціальна політика держави, адаптивна фізична культура.

Ovcharova L., Gulyaev V. To the question of social rehabilitation of sportsmen-disabled.

The article deals with the problem of functional restoration of disabled athletes. The definition of "disabled" and "disability" is given. The essence and content of rehabilitation as such are investigated. The content, directions and conditions of socio-psychological rehabilitation, the role of the environment surrounding the disability in the process of rehabilitation measures are described. Physical and sports facilities for the restoration of the mental and physical state of athletes with disabilities are considered as an effective direction of rehabilitation. The necessity of active state social policy in creating the necessary organizational and financial conditions for successful rehabilitation of athletes with disabilities and their return to full-fledged public life is substantiated.

Key words: disabled person, disabled sportsman, rehabilitation, socio-psychological rehabilitation, psycho-corrective conversation, physical culture and sports rehabilitation, social policy of the state, adaptive physical culture.

Постановка проблеми. Спорт як вид діяльності є явище культури, в якому відбиті матеріальні та духовні цінності суспільства. Творець сучасних Олімпійських ігор П'єр де Кубертен бачив у спорті засіб для вдосконалення і демонстрації фізичної сили при рівних і чесних умовах. Між тим, як свідчить спортивна статистика, практично кожен атлет, який посилено тренується, рано чи пізно, отримує спортивні травми, що приводять до стану інвалідності.

Інвалідність – це стан людини, що характеризується постійною або тривалою, повною або частковою втратою працездатності. Виражені порушення функцій не можуть бути відновлені під впливом лікувальних заходів. Ці порушення нерідко призводять до психічних розладів, пов'язаних з відчуттям неповноцінності.

Людині, що опинилася в стані інвалідності, необхідно докласти дуже великих зусиль для того, щоб пристосуватися до умов, що склалися, навчитися жити повноцінним життям і брати активну участь у всіх сферах життя суспільства. Процес реабілітації спортсменів-інвалідів передбачає різноманітні напрями, форми та методи. Серед найбільш

ефективних – соціально-психологічна реабілітація та заняття фізичною культурою та адаптивним спортом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам соціальної реабілітації спортсменів-інвалідів присвячені роботи в сфері психології, медицини, соціальної роботи. У спільній роботі М. Головачова, О. Луковської, Д. Афанас′єва висвітлені особливості психоемоційного стану спортсменів-інвалідів. Соціальні функції адаптивного спорту досліджено в роботі В. Бабаліч. Потребує вивчення проблема реабілітації спортсменів-інвалідів засобами соціально-психологічної та фізкультурно-спортивної реабілітації.

Україна відноситься до країн з високими темпами зростання чисельності інвалідів. Загальна тенденція збільшення числа інвалідів як у світі, так і в нашій країні робить вкрай важливим питання фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи з ними,у тому числі необхідність розвитку соціальної реабілітації спортсменів-інвалідів за допомогою соціально-психологічної та фізкультурно-спортивної методик. В даний час в розвитку спорту серед інвалідів в Україні відзначається зростання ролі держави. Це проявляється, перш за все, в державній підтримці спорту серед людей з обмеженими можливостями, фінансуванні системи підготовки спортсменів-інвалідів, формуванні соціальної політики в області спорту інвалідів, зокрема, соціальної захищеності спортсменів, тренерів, фахівців.

Мета статті – дослідження поняття «реабілітація», ролі соціально-психологічної та фізкультурно-спортивної реабілітації у функціональному відновленні спортсменів-інвалідів.

Виклад основного матеріалу. Загальний термін «реабілітація» має широке змістовне розуміння і показує діяльність людини у різних сферах – політичній, юридичній, розумовій, спортивній та інших. Медична сфера визначає даний термін як процес відновлення здоров'я і працездатності хворих та інвалідів [1, с. 10].

Психологічний стан спортсмена після травми характеризується наявністю таких явищ як дратівливість, швидке виснаження психічних і фізичних процесів. Психіка інвалідів сильно страждає від обмеженості інформації, що не надходить до відповідних відділів мозку від рухового апарату і від неможливості виконання ряду рухових дій.

Психологічна реабілітація – комплекс медико-психологічних, педагогічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення і корекцію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу інвалідів.

В даний час високих спортивних результатів досягають спортсмени, які працюють спільно з тренерським складом. Тренер для спортсмена-інваліда це і друг, і наставник, і керівник. Він допомагає своїм підопічним зібрати всі необхідні документи, вивчити основи тренування в обраному виді спорту. Тренер спортсменів-інвалідів ні на секунду не повинен забувати про те, з ким він працює [2].

У вихованні спортсменів з обмеженими можливостями здоров'я велику роль відіграють і батьки. Вони повинні повністю покластися й довіритися тренеру, підтримати спортсмена, але ні в якому разі не втручатися в тренерський процес. В цьому випадку дуже важливу роль буде грати ставлення самого батька до виду спорту, яким займається спортсмен і встановлення доброзичливих відносин з тренером. Важливу роль в психологічній реабілітації спортсмена займає психолог. Він, так би мовити, в тандемі повинен працювати разом з тренером щоб допомогти своєму підопічному відновити психічне здоров’я.

Психологічна консультація (бесіда) – це спосіб психологічного впливу на людину, вироблений безпосередньо на підставі особистого контакту психолога та клієнта. Психокорекційні бесіди дозволяють конструктивно вирішити всілякі психологічні проблеми, що перешкоджають встановлювати нормальні відносини зі своїм соціальним оточенням. Бесіди грають найважливішу роль в плані психопрофілактики можливих відхилень у поведінці людини.

Також можуть знадобитися спортсмену для реабілітації сенсорні кімнати. Сенсорна кімната – це організоване особливим чином навколишнє середовище, що складається з безлічі різного роду стимуляторів, які впливають на органи зору, слуху, нюху, дотику і вестибулярні рецептори. В умовах цієї кімнати можна знімати страхи, невротичні стани, проводити корекцію поведінки. Тут можна проводити спеціальні заняття або просто використовувати для релаксації. Сеанси в сенсорній кімнаті включені в комплексну систему реабілітації пацієнтів з опорно-руховою патологією, розумовою відсталістю, затримками психомоторного та емоційного розвитку, неврозами, порушеннями зору, слуху, мови, що значно підвищує ефективність проведеного лікування.

Ще дуже корисні для спортсменів з інвалідністю психологічні тренінги. Психологічні тренінги - це цілеспрямоване відновлення, розвиток, формування окремих психічних функцій, умінь, навичок і якостей особистості, втрачених або «ослаблених» в силу захворювання, несформованість яких перешкоджає успішної та ефективної самореалізації в різних соціальних умовах, життєвих ситуаціях. Тренінги спрямовані на вирішення проблем пізнавального, психомоторного, соціального, особистісного розвитку клієнтів.

На завершальному й підсумковому етапі психокорекційних заходів відбувається оцінка ефективності проведеної роботи, складаються психолого-педагогічні рекомендації для вихователів, обговорення підсумків проведеної роботи з лікарями-психіатрами та педагогами.

Оцінка ефективності проведеної роботи з клієнтами може бути різною, залежно від того, хто виробляє цю оцінку: клієнт, тобто безпосередньо той, на кого була спрямована робота; педагог або інша зацікавлена особа (лікар) або сам психолог.

З точки зору клієнта робота буде успішною та ефективною, якщо він під час занять отримає емоційне задоволення і в цілому, як в ході роботи, так і після закінчення її, буде переживати позитивні емоції з приводу своєї участі в групових та індивідуальних заняттях. Для педагогів проведена робота ефективна, якщо в результаті її задоволено запит на співпрацю з клієнтом. Для психолога критерієм результативності проведеної роботи та ефективності корекційної програми є ступінь досягнення мети корекції і вирішення поставлених завдань.

Всі заходи щодо психологічної реабілітації базуються на результатах психодіагностики, які зумовлюють їх змістовну сторону і спрямованість, виступають в якості об'єктивних показників необхідності їх проведення та оцінки досягнутих результатів.

Фізична культура і спорт є дійовим засобом не тільки відновлення фізичного стану спортсмена-інваліда, але й поновлення нормального психічного стану, протидії агресії, почуттю неповноцінності. Заняття фізкультурою та спортом допомагають укріпити самодисципліну, підвищити самоповагу, затвердити дух змагання і дружби, що сприяють адаптації людини з інвалідністю в суспільстві.

Згідно із Законом України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», поняття «фізична реабілітація» розглядається як система заходів, спрямованих на вироблення і застосування комплексів фізичних вправ на різних етапах лікування і реабілітації, що забезпечують функціональне відновлення особи, виявляють і розвивають резервні і компенсаторні можливості організму шляхом вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, користування технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення [3].

Роль фізичної культури та спорту в житті інваліда:

- терапевтичне значення: заняття оздоровчою фізкультурою і спортом можуть стати дієвою допомогою у процесі лікування спортсменів-інвалідів методами фізичної реабілітації;

- психологічне значення спорту як відпочинку: спільна діяльність тренера і психолога може забезпечити такий перебіг тренування, коли спортсмен відчуває не тільки перемогу у боротьбі за відновлення сили, а й радість від можливості проявити свої відчуття;

- соціальне значення фізкультури та спорту: це важливий спосіб подолання стану соціальної ексклюзії, в якому опинилась особа внаслідок інвалідності,

засіб соціальної інтеграції інвалідів у суспільство.

Завдяки заняттям фізичною культурою та спортом відновлюються контакти інвалідів з навколишнім середовищем, з'являються нові зв'язки зі світом, що сприяє ресоціалізації спортсменів-інвалідів, поверненню до повноцінного життя. Спортивна практика свідчить, що інваліди за своїми показниками можуть брати участь в деяких видах спорту, наприклад, у стрільбі з лука, настільному тенісі, баскетболі, деяких видах легкої атлетики, плаванні та інших.

Багато видатних спортсменів-інвалідів успішно подолали свої фізичні вади завдяки інтенсивному і регулярному тренуванню, досягнувши при цьому своїх колишніх спортивних і артистичних результатів.

В даний час з цією соціальною групою населення працюють три міжнародні спортивні організації:

- Міжнародна спортивна організація для осіб з фізичними вадами (ISOD) об'єднує інвалідів після ампутації кінцівок;

- Міжнародна спортивна організація для осіб з травмами хребта і спинного мозку (ISMWSF);

- Міжнародна спортивна організація для спортсменів з порушенням мозкової рухової діяльності (CP-ICRA) [4].

Основна мета залучення інвалідів до регулярних занять фізичною культурою і спортом - відновити втрачений контакт з навколишнім світом, створити необхідні умови для возз'єднання із суспільством, участі в суспільно корисній праці і реабілітації свого здоров'я. Крім того, фізична культура і спорт допомагають психічному і фізичному вдосконаленню цієї категорії населення, сприяючи їх соціальної інтеграції та фізичної реабілітації [5].

Адаптивна фізична культура - це комплекс заходів спортивно-оздоровчого характеру, спрямованих на реабілітацію та адаптацію до соціального середовища людей з обмеженими можливостями. Завдяки заняттям адаптивною фізкультурою інваліди в змозі подолати психологічні проблеми особистості, відчуття неповноцінності та стати активним членом суспільства.

Соціально-психологічна та фізична реабілітація як теорія і практика стали можливими в наслідок взаємодії медицини, біології, фізичної культури, педагогіки, психології та соціології. За допомоги реабілітаційних методик можливо відновити втрачені функції організму та повернути до активного життя спортсменів-інвалідів.

Систематичні тренувальні заняття, участь в змаганнях не тільки підвищують адаптацію інвалідів до умов життя, розширюють їх функціональні можливості, сприяють загальному оздоровленню організму, але й допомагають вдосконаленню координації в діяльності опорно-рухового апарату, покращують кардіореспіраторну систему, сприятливо діють на психіку інвалідів,стимулюють їх волю до боротьби з хворобою, повертають людям почуття своєї повноцінності.

Велике значення має психологічна настанова спортсмена-інваліда на досягнення особистої мети, що сприяє перетворенню людини з особистості, що пасивно очікує кращих життєвих умов, в активного учасника спортивного руху, в особу, яка використовує розробки, набутки спортивної медицини, соціальної, психологічної та фізичної реабілітації задля свого відродження.

Останнім часом все більшого визнання набуває адаптивний спорт для таких людей. Розвиток спорту серед інвалідів в Україні потребує більш дієвої підтримки з боку держави. Це повинно бути збільшення фінансування системи підготовки спортсменів-інвалідів, окремі напрями соціальної політики в області спорту інвалідів, зокрема, соціальна захищеність спортсменів, тренерів, фахівців.

З однієї сторони, суспільство повинно йти назустріч інвалідам, адаптуючи середовище проживання і мотивуючи їх до інтеграції в суспільство. З іншої, люди з обмеженими фізичними можливостями повинні самі прагнути стати рівноправними членами суспільства. Здебільшого це люди, в яких саме життя виховало мужність, терпіння, потяг до знань. Більшість з них можуть успішно працювати й потенційно заряджені на творчі злети.

Висновки та перспективи щодо подальших розвідок у даному напрямку. Спортсмени-інваліди є особливою соціальною групою, що відрізняється світосприйманням, потребами та можливостями бути інтегрованими до повноцінного суспільного життя. Приклади успішної адаптації спортсменів-інвалідів, досягнення на спортивних змаганнях в рамках паралімпійських ігор свідчать про невичерпні можливості людини з обмеженими можливостями. Практика підтвердила можливість функціонального відновлення спортсменів-інвалідів засобами соціально-психологічної та фізкультурно-спортивної реабілітації. Сучасні технології збільшують можливість повернення інвалідів до повноцінного життя в суспільстві. Соціальна політика української держави повинна бути спрямована на розвиток системи соціально-психологічної та фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів і в тому числі спортсменів-інвалідів.

Література

1. Клапчук В. Тумілович Г. Історичні аспекти і сучасні тенденції розвитку фізичної реабілітації в Україні :матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 16-19 квіт. 2013 р. Сімферополь : 2013. С. 48–51.

2. Алонсо Х. М. Спорт и инвалиды: социальный эффект Паралимпийских игр. *Спорт для всех*. 1996.№ 1. С. 34–38.

3. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 31.08.2018 р. № 2462.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15 (дата звернення: 02.04.2019)

4. Зозуля Т. В. Комплексная реабилитация спортсменов инвалидов : учеб.-метод. пособие. М.: Академия, 2005. 304 с.

5. Башкирова М. М. Физическая активность и спорт среди инвалидов: реальность и перспективы. *Спорт для всех*. 2009. № 1-2. С. 26–28.

УДК 316.6-058.862(477)

СИРІТСТВО В УКРАЇНІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Овчарова Л. М., кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Чепелєва С., магістрант ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті досліджено проблему сирітства в Україні, виявлено передумови її виникнення, розглянуто організаційно-правові засади державної політики з захисту прав дитини, вказується на обмеженість традиційних виховних закладів та негативні наслідки соціалізації дітей-сиріт в умовах виховання в закритих інтернатних закладах. Проаналізована закордонна практика відмови від великих дитячих установ і підтримка дітей в їх природному (сімейному) середовищі проживання. Наведено приклади забезпечення права дитини на проживання в сім'ї органами місцевого самоврядування міста Маріуполь та Фондом «Сирітству – ні!».

Ключові слова: сирітство, соціальне сирітство, діти, позбавлені батьківської опіки, інтернатний заклад, всиновлення, опікунство, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, соціалізація.

Ovcharova L., Chepeleva S. Orphanhood in Ukraine as a social problem and ways of its solution.

The article examines the problem of orphanhood in Ukraine, identifies the preconditions for its occurrence, examines the organizational and legal principles of the state policy on the protection the rights of the child, points to the limited traditional educational institutions and the negative consequences of the socialization of orphan children in conditions of education in closed residential institutions. The foreign practice of refusal from large children's institutions and support of children in their natural (family) habitat are analyzed. Examples of ensuring the right of the child to stay in the family are given by the local self-government bodies of the city of Mariupol and the Foundation "Orphanage - No!".

Key words: orphanhood, social orphanhood, children deprived of parental care, boarding school, adoption, guardianship, foster family, family-type orphanage, socialization.

Постановка проблеми. Захист прав та інтересів неповнолітніх дітей – пріоритетне завдання будь-якої держави. Такі події останніх років в нашій країні іу всьому світі, як збройні конфлікти, економічні та політичні кризи, виявили недосконаліть існуючої системи охорони прав дітей й необхідність розробки комплексу заходів для поліпшення ситуації. Підвищення якості турботи про дітей, в тому числі про дітей-сиріт, безпосередньо пов'язано та є обов'язковою умовою формування правової, соціальної держави, де на першому місці за важливістю знаходиться людина,особистість та її права.

На даному етапі розвитку українського суспільства існує чимало соціальних проблем. Однією з них є сирітство. За даними Державного комітету статистики України, на 01.01.2018 на первинному обліку кількість сиріт становила 71566 дітей, 21587 – дітей-сиріт, 49979 – дітей, позбавлених батьківського піклування [1].

Сучасні суспільні перетворення, безумовно, породжують нестабільність, що впливає на стан життя всіх верств населення, частіше погіршуючи їх рівень життя. Це у свою чергу, обумовлює ряд інших суспільних проблем, однією з яких є сирітство, яке детермінується в основному, як показує досвід, нестабільністю в суспільстві, кризою сім'ї, девіаціями, в тому числі, алкоголізмом, наркоманією.

В Україні спостерігається зміна форм сімейної організації, збільшення кількості позашлюбних народжень, ослаблення виховного потенціалу сім'ї, втрата фундаментальних людських цінностей, руйнування традиційних моральних норм. Тому дослідження проблеми сирітства є своєчасним і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами сирітства займаються такі українські та закордонні вчені, як: Н. Комарова, І. Пєша, Л. Божович, А. Прихожан, Н. Бевз, Р. Бевз, І. Дементьєва, М. Васильєва, Є. Коваленко та інші. У своїх роботах вони розглядають проблему соціального сирітства, особливості психологічного розвитку дітей-сиріт, їх соціалізацію. Недостатньо вивченими залишаються особливості соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, система реалізації опіки над сиротами, створення ефективних умов для їхнього подальшого конструктивного функціонування в суспільстві, реалізація ефективних шляхів подолання сирітства.

Метою роботи є виявлення характерних особливостей сирітства в Україні як соціальної проблеми, а також шляхів його подолання.

Виклад основного матеріалу. Під сирітством частіше розуміють соціальне явище, обумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, що залишилися без піклування батьків внаслідок позбавлення їх батьківських прав або визнання в установленому порядку недієздатними, або безвісти зниклими [2, с.8]. Близьким до поняття «сирітство» є поняття «соціальне сирітство». Соціальні сироти – це діти, які мають біологічних батьків, які з будь-яких причин не займаються їх вихованням і не піклуються про них [2, с. 9]. Кількість соціальних сиріт в Україні значно перевищує кількість біологічних сиріт. За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, із загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, відсоток власне дітей-сиріт незначний (за різними даними від 8 % до 10 %).

Така соціальна ситуація викликає занепокоєння вчених, соціальних працівників, суспільства, оскільки вона свідчить про функціональну неспроможність десятків тисяч сімей виховувати й опікуватись власними дітьми. Зазвичай саме державні органи опіки та піклування позбавляють батьків прав виховувати власних дітей внаслідок їх фізичної, психологічної або соціальної неспроможності виконувати батьківські обов'язки. Особи, які ведуть девіантний спосіб життя, а саме зловживають алкоголем, наркотиками, звичайно, не можуть забезпечити необхідних умов для виховання і розвитку дитини, тому позбавляються батьківських прав. На жаль, цей крок необхідний, якщо здоров'ю і життю дитини загрожує подальше спільне проживання з девіантним батьками. Подальшим вихованням і опікою над цими дітьми займається держава.

Згідно з українським законодавством, діти-сироти – діти, у яких померли або загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, що залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі й перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місце знаходження, тривалою хворобою батьків, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, і безпритульні діти [3].

Правова база соціального захисту дитинства будується на трьох рівнях: міжнародному, загальнодержавному та регіональному й місцевому рівні.

Міжнародний рівень містить документи міжнародних організацій (ООН, ЮНІСЕФ, ВООЗ), а також міждержавні угоди та програми з охорони материнства і дитинства. Діти як об'єкт особливого захисту виділені в Загальній Декларації прав людини, прийнятої ООН в 1948 р. Також слід зазначити Конвенцію ООН «Про права дитини» (1989 р.) [4]. День прийняття Конвенції-20 листопада, відзначається як Всесвітній день дітей з 1992 р.

Стаття 3 Конвенції «Про права дитини» встановлює: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [4].

Загальнодержавний рівень правового захисту дитинства спирається на Конституцію України [5], Сімейний кодекс [6]. Проблемі захисту прав дітей присвячено Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [7].

Регіональний та місцевий рівні спираються на загальнодержавну правову базу, але конкретизує умови, цілі і завдання виконання законів і указів Президента України. Він містить регіональні програми, документи органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема полягає не стільки в тому, щоб формально закріпити ті чи інші норми, що регулюють права і обов'язки суб'єктів права, скільки в тому, щоб створити і забезпечити ефективне функціонування правових механізмів, що дозволяють суб'єкту реалізувати максимум своїх правових можливостей. Більш того, менш захищені індивіди, в тому числі діти-сироти і діти, що залишилися без піклування батьків, повинні отримувати правовий і соціальний захист з боку держави.

Можна погодитися з думкою українських вчених Н. Комарової та І. Пеша, про те що «специфіка умов утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є причиною неуспішної соціалізації вихованців інтернатних установ в майбутньому, що характеризується наступними факторами: соціальна незахищеність після виходу з інтернатної установи, відсутність матеріальної та моральної підтримки; високий рівень претензій до оточуючих; відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення; відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами; нездатність протидіяти негативному сторонньому впливу; проблеми професійного вибору» [2, с. 4].

В результаті, значна частина випускників інтернатів, отримавши свободу дій, починають вести девіантний і асоціальний спосіб життя. Як показує дослідження Н. Комарової «після випуску з інтернатів кожен п'ятий вихованець стає бомжем, кожен другий вдається до протиправних дій, стає злочинцем, кожен сьомий робить спробу суїциду. Державний механізм соціального захисту дітей, позбавлених батьківської опіки, в багатьох випадках явно не спрацьовує» [2, с.5]. Це є серйозною суспільною проблемою, яка вимагає вирішення.

Для подолання сирітства необхідно активне впровадження державних програм сімейного виховання дітей-сиріт. До сімейних форм виховання в Україні за Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціальної захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки» від 13 січня 2005 р. відносяться: прийомна сім'я, опікунство, усиновлення, дитячий будинок сімейного типу[7].

Усиновлення - прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки або сина, здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини здійснюється в його інтересах для забезпечення стабільних і гармонійних умов його життя [3]. У цьому випадку дитина позбавляється статусу сироти і відповідних державних пільг.

Встановлення опіки та піклування - залучення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно,у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання,освіти, розвитку та захисту їх прав і інтересів. Визначають опікуна органи опіки та піклування. До обов’язків опікуна входить виховання й розвиток дитини, захист її прав. Опікун здійснює контроль за

збереженням та використанням наявного у неповнолітньої дитини рухомого або нерухомого майна, але сам не має права розпоряджатись цим майном [3].

Держава не тільки задекларувала можливість створення прийомних сімей в Україні, а й надала певні права та матеріальні гарантії їх існування. Так, згідно з Положенням про прийомну сім'ю, фінансування на утримання дітей у прийомній сім'ї гарантовано державою і здійснюється з місцевого бюджету: щомісяця надаються кошти на харчування дітей, виходячи з натуральних норм їхнього забезпечення, на придбання для них одягу, взуття, медикаментів, предметів особистої гігієни, іграшок, книг, інвентарю та обладнання, на проведення культурно-масової роботи, а також кошти на оплату комунальних послуг за нормами та тарифами, що діють у даній місцевості, пропорційно кількості прийомних дітей [8]. При цьому за дитиною зберігається статус сироти і, відповідно, всі пільги, передбачені державою. Прийомні батьки не всиновлюють дітей на правах кровного родича, а забезпечують сімейне виховання дітям-сиротам.

Соціально-педагогічні умови виховання дітей у прийомних сім'ях вимагають відповідної підготовки потенційних прийомних батьків,здійснення соціального супроводу прийомних сімей. Обов'язковою умовою для створення прийомної сім'ї є відповідна психолого-педагогічна підготовка та навчання прийомних батьків, яка готує їх до можливих труднощів в адаптації дітей. Таким чином, прийомна сім'я виконує функції, аналогічні тим, які забезпечує біологічна сім'я: виховну,комунікативну, регулятивну, економічну,забезпечуючи дітей-сиріт необхідними емоційними контактами і природністю процесу виховання.

На підставі набутого досвіду опіки над дітьми-сиротами та наукових досліджень, органи державної влади визначили пріоритетні сімейні форми влаштування сиріт. При втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування приймає вичерпні заходи щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України - на усиновлення, під опіку чи піклування, в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. До закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми власності і підпорядкування, дитина може бути влаштована в випадку, якщо з яких-небудь причин немає можливості бути влаштованою на виховання в сім'ю.

Державна політика, спрямована на влаштування дітей-сиріт у сім'ї, матеріальна та соціальна підтримка прийомних сімей, забезпечила щорічне збільшення кількості прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Але необхідним залишається і більш активна пропаганда сімейних форм влаштування сиріт серед населення.

Вивчення практики та юридичної літератури показало, що деякі фундаментальні принципи Конвенції ООН про права дитини не виконуються: не всі українські нормативно-правові акти виходять з принципу пріоритету прав дитини; ще не створена система правових умов для гармонійного розвитку дітей та реалізації їх прав; не розроблені стандарти якості життя дітей.

На жаль, не вироблена єдина система критеріїв, які б склали основу нормотворчої діяльності у галузі прав дитини й виключили різноплановість правового регулювання, а також свідчили б про сталу державно-правову систему опіки над дітьми. Гострота соціальної проблеми обумовлена, з одного боку, збільшенням кількості дітей даної категорії, а з іншого - неефективним функціонуванням системи соціально-правової підтримки, яка в сучасній Україні орієнтована в основному на облік первинних потреб соціальних сиріт. Державне сімейне право сьогодні не регламентує види соціальної допомоги сім'ї, яка має неповнолітніх дітей, порядок її надання та перелік ситуацій, що вимагають втручання фахівців.

Висновки. Отже, проблема сирітства в Україні стоїть досить гостро, і економічні, психологічні та культурні детермінанти її існування є основними. Для подолання даної соціальної проблеми необхідно вдосконалити роботу з запобігання сирітства, перш за все, посилити соціальну підтримку сімей, які опинилися в складних матеріальних та

побутових умовах; формувати більш високий культурний та духовний рівень в суспільстві, акцентуючи увагу на сімейних цінностях як першочергових; активно пропагувати сімейні форми влаштування дітей-сиріт серед населення. Це сприятиме підтримці та розвитку сімейних форм влаштування сиріт як основи для їх успішної адаптації та соціалізації.

Література

1. Державний комітет статистики України. Веб-сайт. URL :http://www.msp.gov.ua/news/15560.html (дата звернення: 12.04.2019).

2. Комарова Н., Пєша І. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. 92 с.

3. Прооргани і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. URL :http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1315-18 (дата звернення: 12.04.2019)

4. Конвенция ООН О правах ребенка от 20 ноября 1989 года. URL :https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. Редакція від 21.02.2019 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30.Ст. 141. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80

6. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III.URL :http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/T022947.html

7. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р.№ 2342-IV.URL :http://vnrda.gov.ua/index.php/sluzhba-u-spravakh-ditei/zakonodavstvo/1754-zakon-ukrainy-vid-13-01-2005-2342-iv

8. Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей в Запорізькій області та затвердження Положення про прийомну сім'ю : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 р. № 241. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/241-98- %D0 %BF

УДК 316

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК НАПРЯМ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Онищенко К., магістрантка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглянуто особливості професійної орієнтації осіб з інвалідністю як напрям роботи сучасних центрів зайнятості. Звертається увага на проблему професійної реабілітації осіб з інвалідністю та важливість здійснення інклюзивної профорієнтаційної роботи співробітниками соціальних служб та центрів зайнятості. Люди з обмеженими можливостями потребують професійної та соціальної самореалізації. Успішне працевлаштування надає можливість особам з інвалідністю інтегруватися у суспільство та вирішити важливі соціально-економічні проблеми. У статті аналізується напрям роботи суб'єктів соціальної роботи на місцевому рівні щодо професійної орієнтації та створення інклюзивного простору щодо успішного працевлаштування осіб з інвалідністю.

Ключові слова: особи з інвалідністю, професійна реабілітація, професійна орієнтація, професійне навчання, працевлаштування, центри зайнятості.

Onishenko K. Professional orientation of disabled person as a direction of modern social work at local level.

Article is devoted to the professional orientation of persons with disabilities as the direction of work of modern employment centers are considered. It is drawn to the problem of professional rehabilitation of persons with disabilities and the importance of inclusive professional guidance work by social services and employment centers. People with disabilities need a perspective. It is successful employment that will become the condition for people with disabilities to be able to integrate into society and solve important socio-economic problems. Professional rehabilitation of persons with disabilities is considered as a complex of measures aimed at professional orientation, training and retraining, employment promotion, industrial adaptation. Integration of Ukraine into European structures requires new approaches to addressing the problems of people with disabilities. The experience of foreign countries shows that the main direction of support of such people is the creation of an accessible and favorable environment.

Key words: disabled person, vocational rehabilitation, professional orientation, vocational training, employment, employment centers.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Успішне включення особи з інвалідністю в нормальне життя й соціальне середовище багато в чому залежить від можливостей його професійно – трудової інтеграції. Професійна орієнтація й підбір професій для професійного навчання та подальшого працевлаштування осіб з інвалідністю на ринку праці є важливою умовою для успішної професійної реабілітації.

Теперішня система державної підтримки процесу соціалізації, а зокрема професійної орієнтації людей з інвалідністю на ринку праці, є недостатньо ефективною й потребує суттєвого вдосконалення, що спонукає до вивчення досвіду окремих європейських країн, які мають суттєві позитивні зрушення в цьому важливому напряму соціальної політики, а також досвіду окремих вітчизняних соціальних структур та організацій, діяльність яких пов'язана зі створенням інклюзивного простору для працевлаштування осіб з інвалідністю. Профорієнтація передбачає послідовне вивчення й

дослідження функціональних можливостей людини та є індивідуально орієнтованою на проблеми та сильні сторони конкретної особистості. Професійна орієнтація повинна бути комплексною та включати різні аспекти діяльності: виявлення потреб особи з інвалідністю, оцінка наявних ресурсів, навчання, підбір відповідної роботи та мотивацію до праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Дослідженням проблем мотивації праці в різні часи займалися провідні вчені, які вивчали мотивацію, а саме: Ф. Херцберг, Е. Лоулер, А. Маслоу, Л. Портер та інші. Серед вітчизняних науковців питаннями мотивації, формування ринку праці та зайнятості населення займалися В. Акимов, О. Бугуцький, А. Бурик, М. Вдовиченко, О. Гудзинський, Б. Деготь, В. Дієсперов, М. Малік, В. Терещенко та інші.

Мета статті – розглянути особливості професійної орієнтації осіб з інвалідністю як напрям соціальної роботи на місцевому рівні (на прикладі міста Маріуполя).

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграція України в європейські структури потребує нових підходів до розв'язання проблем людей з інвалідністю. Досвід зарубіжних країн свідчить, що головним напрямом підтримки таких людей є створення доступного та сприятливого для осіб з інвалідністю середовища для розвитку, навчання та професійної освіти, ефективно професійної реабілітації, створення спеціальних та облаштування наявних робочих місць, що є основою для реалізації прав осіб з інвалідністю та сферою постійної турботи держави й суспільства [9, с.32-34].

Відповідно до частини 1 статті 43 Закону України «Про зайнятість населення» статус безробітного надається особам з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку й отримують пенсію з інвалідності або соціальну допомогу відповідно до законів України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» [5].

Україна робить певні кроки для того, щоби будь-який громадянин даної категорії мав можливість скористатися своїм конституційним правом на соціальний захист, гарантований державою. Особливо це стосується проблеми зайнятості, оскільки працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні має специфічні практичні аспекти і вимагає особливої уваги.

В Україні вже створено законодавчо-нормативне підґрунтя системи професійної реабілітації осіб з інвалідністю, зокрема, прийнято закони «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», з 2001 по 2005 роки діяла Національна програма професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями [2; 3].

Для реалізації права на працевлаштування представники цієї категорії громадян повинні безпосередньо звернутися на підприємство або в службу зайнятості населення. Саме останній державний орган зобов'язаний займатися організацією пошуку найбільш прийнятної роботи, тоді як для підприємства такого обов'язку законодавець не передбачає.

Послуги з підтримки зайнятості та забезпечення відповідного супроводу на робочому місці для людей з обмеженими фізичними можливостями надаються практично у всіх країнах Європейського Союзу (далі ЄС). Організаційно-економічні форми та механізми надання таких послуг у різних країнах суттєво відрізняються. ЄС не має відокремленої політики щодо реалізації підходу «підтримки зайнятості», але чимало європейських країн використовують кошти Європейського фонду для фінансування ініціатив із підтримки зайнятості та супроводу на робочому місці людей з інвалідністю як складову частину таких ініціатив [7].

Формування ефективної системи мотивації до праці та професійної орієнтації є необхідною передумовою забезпечення продуктивної зайнятості та професійного

навчання, перенавчання осіб з інвалідністю та загалом підвищення якості їхнього життя. Крім того, мотивацію діяльності можна успішно використовувати для регулювання ринку праці інвалідів, а саме: попиту, пропозиції, ціни робочої сили [6].

Проте, як раніше, так і дотепер проблемам трудової мотивації та професійної орієнтації осіб з обмеженими фізичними можливостями в Україні не приділяється достатньої уваги. Основна причина такого стану є стереотип пасивної людини з інвалідністю, що вже давно склався в суспільстві. Здебільшого проявляється жалібно-пасивне ставлення до такої особи, як до людини, що фізично і психологічно не готова працювати в сфері виробництва. Цьому сприяли зокрема тривале замовчування в суспільстві справжніх масштабів проблем осіб з інвалідністю, негласна соціальна ізоляція більшості із них тощо. Зазвичай ці люди залишалися наодинці зі своїми проблемами та практично не перетинали порога місця проживання. Усе піклування зводилося до надання грошової допомоги й частині з них – професійної освіти та робочих місць на державних підприємствах і в організаціях. Тому важливо працювати з особами, які мають інвалідність, у напрямі формування в них мотивації до трудової діяльності. Також важливо працювати із потенційними роботодавцями, щодо залучення до процесу надання особам з інвалідністю зручного робочого місця.

З метою створення у м. Маріуполі сприятливих умов для формування особистості дітей та молоді з інвалідністю, соціальної адаптації з урахуванням їхніх можливостей та потреб, надання підтримки родинам, у яких виховуються діти та молодь з інвалідністю,розроблена цільова програма підтримки, адаптації та профорієнтації дітей та молоді з інвалідністю «Разом – ми єдині» на 2018 – 2022 роки [8].

Поява в сім'ї дитини з певними вадами призводить до формування стійкого стресового стану у всіх членів родини. Стрес не дає сім'ї можливості самостійно адекватно оцінити ситуацію і вжити необхідні заходи стосовно свого життя й життя дитини. Одні батьки приймають ситуацію, інші починають активний пошук методів лікування, а внаслідок браку інформації натикаються на додаткові проблеми. Відсутність різногалузевих послуг на рівні громади провокує поглиблення проблем у сім'ї та призводить до розлучення, відчуження батьків, або одного із них, від дитини [8].

Саме з цих причин особливо значущою є професійна орієнтація дітей та молодь з інвалідністю та їхніх батьків. Окремої уваги заслуговує проблема відсутності дієвого механізму профорієнтації та працевлаштування осіб з інвалідністю. На сьогодні повністю втрачено попередній досвід системного підходу до зазначеного питання: від навчання молоді з особливими освітніми потребами професійним навичкам до гарантованої зайнятості на спеціально створених для таких осіб підприємствах.

Крім того, питання деінституалізації (закриття інтернатних закладів), яке останнім часом активно обговорюється на державному рівні, буде вимагати створення розгалуженої системи послуг для дітей з інвалідністю на рівні громади, що дозволятиме дітям та батькам більш ефективно включатися у всі сфери діяльності громади.

Основними завданнями програми є :

– впровадити послугу професійної орієнтації на базі районних центрів соціальної реабілітації дітей з інвалідністю;

– створювати умови для трудової зайнятості людей з інвалідністю шляхом відкриття трудових майстерень та їхнього залучення до громадських робіт;

– забезпечити взаємодію підприємств міста з закладами професійної освіти та Маріупольським міським центром зайнятості з метою працевлаштування осіб з інвалідністю;

– відкрити спеціалізований комунальний заклад для працевлаштування осіб з інвалідністю тощо.

Програма дозволить послідовно, комплексно й системно, відповідно до чинного законодавства, узагальнити весь наявний досвід щодо соціалізації, підтримки та профорієнтації дітей та молоді з інвалідністю.

Дуже важливо є те, щоби сама особа з інвалідністю мала бажання залучатися до професійної орієнтації та надалі брати участь у конкуренції на ринку праці. Саме для цього таку людину треба мотивувати тренінгами за інтересами, спілкуванням з особами з такими же проблемами, заходами для осіб з інвалідністю, тому, що саме культурна та духовна частина відіграє дуже важливу роль у житті молоді з інвалідністю [10].

Висновки. Таким чином, професійна орієнтація людей з інвалідністю є важливим напрямом сучасної соціальної роботи, що передбачає не тільки підбір підходящого робочого місця, перенавчання, але й мотивацію до праці. Особи з інвалідністю повинні мати можливості для розвитку та нормального життя у суспільстві. І саме на місцевому рівні слід створювати інклюзивне та безпечне соціальне та трудове середовище для людей з інвалідністю.

Література

1. Васильева Л. П. Профессиональная реабилитация: профориентация и отбор на профессиональное обучение лиц с ограниченными возможностями. Минск : Гиуст БГу, 2012. 124 с.
2. Волгіна О., Гусак Н. Профілювання та кейс-менеджмент в сфері зайнятості населення: метод. посібник. ПРООН в Україні, Проект «Підтримка реформи соціального сектору в Україні». Київ: Ваіте, 2017. 72 с.
3. Державна служба статистики України. URL: http:// www.ukrstat.gov.ua/
4. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 23.07.2014 р.№ 1609-VII. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20140810.
5. Про зайнятість населення : Закон України від 19.06.2018 р. № 2462-VIII. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17.
6. Колєшня Л. Інтеграція людей з інвалідністю у сферу праці : перспективи і напрями. Україна: аспекти праці. 2009. № 7. С. 20–24.
7. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Ратифікована Законом № 1767-VI від 16.12.2009 р. Дата набрання чинності для України:06.03.2010.URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
8. Маріупольський міський центр зайнятості: веб-сайт. URL: https://www.dcz.gov.ua/
9. Талан М. Здобутки та перспективи в сфері реабілітації та зайнятості інвалідів. Соціальний захист. 2006. № 6. С.32–34.
10. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров’я : Соцінформ. Київ, 2003. 200 с.

Роботу виконано під науковим керівництвом
канд. соціол. наук,доц. Ташкінової О. А.

УДК 316.74

СТУДЕНТСЬКИЙ ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ У РАКУРСІ РЕКЛАМНО-ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Роговська О. О., асистент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядається волонтерство, як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності, ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості. Значною складовою волонтеського руху – є соціальна група студентської молоді, яка має на меті реалізацію внутрішнього духовного потенціалу, а також набуття професійних навичок у сфері реалізації обраного фаху на практиці. Одним з чинників реалізації студентського волонтерства є рекламно-інформаційна діяльність. Ця складова найчастіше втілюється у формі соціальної реклами, може обговорюватись у взаємопов'язаних ролях відносно суб'єкта:автора, споживача та прос'юмера.

Ключові слова: волонтерський рух, студентське волонтерство, реклама, соціальна реклама, рекламно-інформаційний чинник.

Rogovska O. Student volunteer movement in aspect of advertising and informational activities.

Volunteering is considered in the article as voluntary, socially directed, non-profit activity carried out by volunteers through volunteering assistance. Volunteer activity is a form of charitable activity, based on the principles of legality, humanity, equality, voluntariness, free of charge, non-profit. A significant part of the volunteer movement is the social group of student youth, which aims at realizing the internal spiritual potential, as well as acquiring professional skills in the field of implementing the chosen specialty in practice. One of the factors behind the implementation of student volunteering is advertising and information activities. This component is most of incarnated the form of social advertising, can be discussed in interrelated roles in relation to the subject: the author, the consumer and the prospect.

Keywords: volunteer movement, student volunteering, advertising, social advertising, advertising and informational factor.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У Всесвітній Декларації Волонтерства визначається, що волонтерська діяльність становить фундамент громадянського суспільства, приносячи в життя людей потребу в мирі, свободі, безпеці та справедливості. Вагомість волонтерської діяльності в світовому вимірі підтверджується її визнанням Організацією Об'єднаних Націй як суспільно корисної діяльності на добровільній основі, яка повинна бути важливою складовою будь-якої стратегії, націленої на вирішення проблем, особливо в таких сферах, як боротьба з бідністю,сталий розвиток, охорона здоров'я, упередження лиха, вчасне реагування, соціальна інтеграція, подолання соціальної нерівності та дискримінації тощо. Відповідні положення Резолюції ООН та рекомендація щодо підтримки волонтерського руху пропонують урядам всіх держав включити волонтерство в національні плани розвитку як компонент з досягнення цілей сталого розвитку [2, с. 87-88].

Волонтерська діяльність важлива складова розвитку всіх сфер суспільного життя, в яких значну роль відіграють особи, з числа студентської молоді, але згідно з результатами

репрезентативного загальноукраїнського соціологічного дослідження системи цінностей та пріоритетів сучасної української молоді 2018 року 83,7 % [4] опитаної молоді не мають досвіду волонтерської діяльності, незначна частка молоді вказує про свою готовність в першу чергу брати участь у волонтерському русі або діяльності громадської організації (19,0 %) [4, с. 16]. Отже сучасна молодь має потужний потенціал до здійснення форм волонтерської діяльності, але до рішучих дій та початку реалізації внутрішнього потенціалу бракує обізнаності щодо можливостей залучення до волонтерського руху у громаді. Наразі постає питання значення рекламно-інформаційної складової волонтерської діяльності, яка має мету уникнення факту відсутності доступних даних про можливості волонтерства, поширення об'єктивної інформації про форми та способи участі у напрямку, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем, які можуть бути вирішені завдяки активній громадянській позиції втілений у добровільній, неприбутковій соціально корисній діяльності студентською молоддю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В різних країнах за різних часів форми та практики волонтерської діяльності змінювались, залишаючи тільки глибокий філософський ціннісний зміст. Не дивлячись на значний науковий інтерес до феномену існує актуальність глибокого та ґрунтовного вивчення волонтерства в цілому та значної його ланки представленої студентським волонтерським рухом. Вчені, які зробили значний вклад в дослідження особливостей форм волонтерської реалізації М. Фурлан, Г. Чейнен, М. Бостанджогло, Р. Колосова, О. Щекова, Д. Еберлі. Проблемам теоретичного вивчення реклами присвятили наукові праці Б. Грушина, Ю. Борисова, Н. Худенко, Г. Кессон, В. Ученова, Н. Старих. Значення соціальної реклами розкриває Г. Ніколайшвілі, О. Грабчак, М. Докторович визначає її зміст, структуру та функції. Значну увагу студентству, як ресурсу волонтерської діяльності приділено в роботах Р. Козубовського.

Мета статті. Згідно з проведеним аналізом літератури та сучасних досліджень постає проблема розкриття значення рекламно-інформаційного чинника реалізації студентського волонтерства та визначення його місця серед інших складових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Волонтерська діяльність в Україні ґрунтується на законодавчих засадах, основою яких становить Конституція України, міжнародні договори та нормативно-законодавчі акти, почесне місце з яких займає Закон України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI, редакція від 31.08.2018.

Згідно Законодавства України волонтерська діяльність - добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [6].

Невеликий перелік принципів, за якими здійснюється реалізація добровільної неприбуткової діяльності підтверджує глибокий зміст моралі та сенсу, який покладено в основу більшу за матеріальні статки та фінансові прибутки, в котрий раз підтверджуючи незгасність людської душі та чеснот. Благодійна та волонтерська діяльність повністю втрачає свою сутність, якщо ставить за мету отримання прибутку, в тому числі фінансового, хоча не виключає компенсацій витрат та заохочень.

Сфери реалізації волонтерської діяльності у сукупності складають практично повне уявлення про можливі осередки здійснення благодійної допомоги у вигляді волонтерської діяльності. Наразі важко уявити таку ланку суспільного життя, де комерційні принципи не становлять засад, й в котрих не існує потреби зародження волонтерства.

Серед європейських країн один з найвищих показників участі населення у волонтерській діяльності спостерігається у Великій Британії – до 30 % та Ірландії – 33 %, а однією з найбільш популярних сфер виступає соціальна робота, хоча за останні роки зросла популярність волонтерства на спортивних заходах та в акціях зі збереження довкілля [2, с. 89].

Революція Гідності та спричинені нею події в Україні призвели до суттєвих змін в українському суспільстві. Зокрема внаслідок низки чинників, передусім зовнішньої агресії

Російської Федерації проти України, територіальної анексії та окупації частини української території проявилася неспроможність державних структур ефективно реагувати на виклики та діяти в екстремальних умовах суспільного конфлікту. Це у свою чергу змусило вітчизняне громадянське суспільство продемонструвати вражаючу здатність до консолідації й мобілізації, взяти на себе вирішення найбільш гострих та невідкладних проблем [2, с. 89].

В науковій літературі існують різні класифікації волонтерських груп за різними показниками. Волонтерські групи мають чіткі ознаки соціальних груп, найвагоміші з яких: чітка та визначена внутрішня та зовнішня організація, усвідомлення осіб, що долучені до групи сенсу та належності до неї, загальноприйняті норми та цінності, наявність атрибутів.

Волонтерська група – це невелика за чисельністю спільнота людей, яка діє на добровільних засадах, об'єднана певною благодійною діяльністю, утворена при державній чи неурядовій організації, або ж функціонує як неформальна ініціативна група [7, с. 22].

Науковці Українського інституту соціальних досліджень у 1998 році, аналізуючи діяльність центрів соціальних служб для молоді, запропонували об'єднати волонтерів за такими ознаками: вікова категорія; основне місце навчання; основне місце роботи; рівень освіти [7, с. 27].

Згідно мети дослідження статті зупинимось на одній з представлених класифікацій, яка розкриває об'єкт дослідження, а саме – студентський волонтерський рух.

Членами групи «за основним місцем навчання» є студенти вищих навчальних закладів. Переважно це молоді люди, які опановують професії соціального педагога, соціального працівника, психолога. Сьогодні в Україні понад 1,5 млн. молодих людей – студенти вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. Тому молодіжний людський капітал – студентство є одним з найважливіших ресурсів волонтерської роботи [7].

Прояви ініціативи до реалізації духовного потенціалу альтруїстичної направленості індивіда, яке перетворює одиничного представника суспільства у свідому особистість з прагненням до самоактуалізації, як найвищої мети у ієрархії потреб в концепції А. Маслоу, надає волонтерству особливого значення як для сталого розвитку суспільства та держави, так і для розширення меж та кордонів свідомості особистості.

Колектив у волонтерському русі виконує організаційну, комунікативну, виховну, професійну, стимулюючу функції [7, с. 78].

Згідно Закону України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI, редакція від 31.08.2018 «центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності серед інших напрямів діяльності реалізує наступне: вживає інших заходів для розвитку та популяризації волонтерської діяльності; сприяє поширенню інформації про волонтерську діяльність; сприяє громадським об'єднанням та благодійним організаціям у їхній діяльності, спрямований на розвиток волонтерської діяльності;поширює інформацію про стан реалізації галузевих та регіональних програм сприяння та підтримки волонтерської діяльності» [6]. Згідно з цим є певна складність трактування законодавчого акту, адже надалі Закон не розкриває чіткого упорядкованого механізму реалізації залучення, поширення інформації щодо популяризації напрямку, оприлюднення інформації щодо організацій, які надають можливість до реалізації внутрішнього потенціалу особистості чи соціальних груп до волонтерської допомоги.

До такого механізму можна віднести соціальну рекламу, що окреслює ракурс рекламно-інформаційної діяльності волонтерського руху. Соціальна реклама представляє суспільні та державні інтереси та спрямована на досягнення благодійних цілей. Соціальна реклама трактується як особливий вид некомерційної інформації, спрямованої на досягнення державою або органами місцевого самоврядування певної мети. Основним джерелом виникнення соціальної реклами є сучасне громадське життя, яке сповнене

безліччю конфліктних ситуацій, протистоянням на рівні соціальних груп і тому гостро потребує творчих стимулів та процесів [9, с. 45-46].

Згідно ЗУ «Про рекламу» 270/96-ВР в редакції від 26.07.2018 реклама – інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких осіб чи товару. Соціальна реклама – інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку [10].

Н. В. Панченко, аналізуючи роботу Г. Картера щодо ефективної реклами,зазначає: «На сучасному етапі розвитку суспільства, на нашу думку, важливим є акцентування уваги студентської молоді на такі аспекти соціальної реклами, як позитивна пропаганда, мотивація формування соціальних якостей особистості (здоровий спосіб життя, соціальна активність, соціальна відповідальність, соціальна небайдужість, толерантність тощо). Поряд з іншими комерційними прийомами, такими як соціальний маркетинг, соціальна реклама в світі широко використовується як інструмент зміни ставлення суспільства до певної проблеми» [11, с. 63].

Отже, можна виділити завдання рекламно-інформаційної діяльності студентського волонтерства:

- Поширити достовірну інформацію щодо волонтерської діяльності.
- Залучити нових суб’єктів здійснення волонтерської допомоги.
- Привернути увагу до суспільного значення волонтерства у формуванні громадянського суспільства.
- Підвищити значимість та імідж волонтерства серед громади.
- Розкрити можливості залучення громадян до реалізації внутрішнього мотиву до надання допомоги тим, хто найбільше цього потребу.
- Оприлюднювати отримані в ході реалізації програм, проектів та діяльності результати.
- Спонукати до встановлення головних цінностей суспільства в громаді – прав людини, дотримання принципів гуманності та соціальної справедливості.
- Знаходити та долучати додаткові, втому числі, людські ресурси у вирішенні соціально значущих проблемних ситуацій.
- Забезпечити своєчасне реагування на соціальні зміни та явища ресурсами, які існують не лише в органах влади та самоврядування, привертаючи можливості громади, існуючих соціальних груп та окремих особистостей, які мають активну життєву позицію, яку просвітлюють в суспільному житті.
- Формувати особистість молодих людей, з числа студентської молоді до активізації громадянської позиції, формування лідерських якостей у поєднанні з творчими та креативними здібностями.

Слід зауважити, що завдання інформаційно-рекламної діяльності безпосередньо пов’язані з цільовими ринками здійснення інформаційно-рекламної діяльності. У своїй роботі Т. Борисова спирається на досвід закордонних авторів та визначає цільові ринки благодійних та волонтерських організацій:існуючі добровольці та члени організації; рада директорів; існуючі донори й потенційні донори (індивідуальні патронати й донори, корпорації, фонди); суспільство загалом; групи за спільними інтересами (наприклад, етнокультурні, молодіжні, старшого покоління); громадські лідери і люди, котрі формують громадську думку; ЗМІ; громадські установи (клуби за інтересами, церкви, релігійні групи, громадські бібліотеки, центри громадської інформації, школи, колегії, університети, суспільні центри, музеї, оздоровчі заклади та ін.); місцеві бізнес-структури і корпорації; торгові палати і комерційні структури; об'єднання і професійні асоціації; інші волонтерські організації і групи; представники державної влади [12, с. 185].

Рекламно-інформаційна складова студентського волонтерства, що найчастіше втілюється у формі соціальної реклами, може обговорюватись у взаємопов'язаних ролях, які суб'єкти можуть опановувати стихійно, керуючись неусвідомленими мотивами, чи цілеспрямовано під професійним керівництвом:

Автор. Створення соціальної реклами одним чи групою членів студентського волонтерського руху.

Споживач. Студентський волонтерський рух або майбутні його резиденти, на яких спрямовується вплив соціальної реклами.

Прос'юмер. Особливий вид споживання, в якому невід'ємно поєднуються декілька компетенцій одночасно – виробництво (авторство) та споживання. Беззаперечно можна вважати, що продукт соціальної реклами, створений безпосередньо одним автором чи колективом має для нього особливе значення, виступаючи першими споживачами на цільовому ринку.

Висновки та **перспективи.** Сьогодні міжнародні та вітчизняні тенденції свідчать про розвиток волонтерського руху у всіх сферах суспільного життя, значною соціальною групою залученою до такої форми реалізації внутрішнього потенціалу є студентська молодь. Серед завдань студентського волонтерства як одного потужних суб'єктів соціальних змін – є поширення достовірної інформації, залучення нових агентів, розширення кордонів діяльності, підтримка верховенства моралі та високих ціннісних орієнтацій спрямованих на безумовну допомогу людям.

Рекламно-інформаційний чинник реалізації студентського волонтерства, на сам перед, ставить мету поширення інформації щодо форм та змісту волонтерського руху, засобів реалізації, формуючи позитивний імідж напряму діяльності, а також уникаючи інформаційного вакууму.

Ресурсне втілення рекламно-інформаційного чинника сьогодні жодним чином не зумовлюється нормативно-законодавчими актами, не регламентується також і на місцевому рівні, тому цей процес можна розглядати, як творчий та креативний, який здебільшого втілюється у формі соціальної реклами. Саме такого виду соціальної реклами, яка не має на меті отримання прибутку та не комерціалізує волонтерський напрямок діяльності. Прикладами соціальної реклами у волонтерській діяльності можна назвати: засоби зовнішньої реклами, інфоматеріали, особисті аккаунти та ті, які належать волонтерському руху у соціальних мережах, опубліковані статті, отримані данні у наукових та публічних виданнях, розміщенні відео повідомлення у масмедіа.

Література

1. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналітична доп. Київ : НІСД, 2015. 36 с. URL :http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf (дата звернення: 25.02.2019).

2. Павлюк К. С. Волонтерський рух. Зарубіжний досвід та вітчизняні практики. Державне управління. С.87–93. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2015/23.pdf (дата звернення: 25.02.2019).

3. Волонтерський рух серед студентської молоді університету. Уманський НУС: веб-сайт. URL :http://www.udau.edu.ua/ua/news/volonterskij-rux-sered-studentskoyi-molodi-universitetu.html (дата звернення: 25.02.2019).

4. Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ, 2018. 12 с. URL :http://www.dsmsu.gov.ua/media/ 2019/01/08/9/Molod_Ykrayini-2018 converted.pdf (дата звернення: 25.02.2019).

5. Молодь України – 2017. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ, 2017. 72 с. URL: http://www.dsmsu.gov.ua/media/2017/11/16/7/Socdoslidjennya_2017.pdf(дата звернення: 28.02.2019).

6. Про волонтерську діяльність. Закон України від 31.08.2018 р. №3236-VI. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17

7. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навч.-метод. посібник / за ред. Т. Л. Лях. Київ : Вepco-04, 2012. 288 с. URL :http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3486/1/T_LYAKH_MVGVADZ_KSP&SR_IL.PDF

8. Козубовський Р. В. Студентська молодь як важливий ресурс волонтерства. *Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2013. Вип. 28. С.76–78. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2013_28_21.

9. Грабчак О. В.Соціальна реклама та її роль у процесах саморегуляції суспільства. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2015. Вип. 24. С. 44–52. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2015_24_7

10. Про рекламу : Закон України від 26.07.2018 р. № 270/96-ВРURL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр

11. Панченко Н. В. Рекламно-інформаційні технології як засіб розвитку соціальної активності майбутніх соціальних педагогів. *Педагогіка та психологія.* 2015. Вип. 48. С. 60–66. URL :http://nbuv.gov.ua/ UJRN/znpkhnpu_ped_2015_48_9

12. Борисова Т. Маркетинг благодійних і волонтерських організацій. *Галицький економічний вісник*. 2015. № 2. С. 183–193. URL :http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_ 2015_2_25

УДК 316

ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Ташкінова О. А.,кандидат соціологічних наук, зав. кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Бойко Є., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглянуто необхідність упровадження практико-орієнтованого навчання як дієвого засобу формування соціальних компетентностей майбутніх соціальних працівників під час університетського етапу професіоналізації. Звертається увага на важливість практичної складової під час підготовки саме соціальних працівників. Це пов'язано із специфікою майбутньої професійної діяльності та вимогами до особистості та професіоналізму фахівця. У якості прикладу наводиться впровадження практико-орієнтованого навчання на кафедрі соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет». Представлено результати анкетування студентів, які навчаються на спеціальності 231 Соціальна робота та відвідують додаткові тренінги від соціальних партнерів кафедри. Зазначено, що впровадження нових форм практико-орієнтованого навчання доводить свою ефективність та має підтримку серед учасників освітнього процесу.

Ключові слова: фахівець із соціальної роботи, професіоналізм, професіоналізація, підготовка соціальних працівників, практико-орієнтоване навчання.

Tashkinova O. A., Boyko Ye. Practical vocational training as an means of forming social competences for future social workers.

The article considers the necessity of introducing practical training as an effective means of forming social competences for future social workers during the university stage of professionalization. Attention is drawn to the importance of a practical component when preparing social workers themselves. This is due to the specifics of future professional activities and the requirements for the personality and professionalism of a specialist. As an example, the introduction of practical training at the Department of Sociology and Social Work of the State Aviation University "Priazovsky State Technical University" is presented. The results of the survey of students studying in specialty 231 Social work and attend additional trainings from the social partners of the department are presented. The introduction of new forms of practice-based learning proves to be effective and has the support of participants in the educational process.

Key words: specialist in social work, professionalism, professionalization, preparation of social workers, practical training.

Постановка проблеми та її актуальність. В сучасних складних соціально-економічних умовах все більшої актуальності набувають соціономічні професії, пов'язані із наданням соціальних послуг особам, які знаходяться у складних життєвих ситуаціях. Важливою умовою надання якісних соціальних послуг є професійна компетентність надавачів послуг – фахівців із соціальної роботи. Професіоналізація майбутніх фахівців є доволі складним та багатоаспектним процесом формування загальних та професійних компетентностей, а також реалізації засвоєних знань в умовах діяльності соціальних служб. Тому важливою умовою формування майбутніх професіоналів у сфері соціального захисту населення є практико-орієнтоване навчання майбутніх фахівців із соціальної

роботи. Студенти, які навчаються в Університеті, повинні мати можливість трансформувати отримані знання на практиці в умовах соціальної служби. Водночас важливо досягти певного балансу між теоретичною, науковою та практичною складовими професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спираються автори. Проблема професійної підготовки майбутніх соціальних працівників є актуальною та розглядається в роботах таких авторів, як: І. Мигович, Г. Попович, А. Капська, І. Трубавіна та інші. Практико-орієнтоване навчання як засіб формування фахівців аналізується в роботах Г. Горбенко, Н. Житнік, В. Іванової, В. Майковської та інших. **Метою** цієї статті є аналіз особливостей організації практико-орієнтованого навчання в аспекті формування професійних компетентностей майбутніх соціальних працівників на прикладі діяльності кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Кожен фахівець з будь-якої галузі має професіональні компетентності. Соціальний працівник – це професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи й надає соціальні послуги [1]. Серед найважливіших компетенцій соціального працівника, можна виділити такі: уміння чітко визначати соціальну проблему; розробляти й впроваджувати програми соціальної роботи; застосувати відповідні технології професійного втручання; соціальний захист та представництво інтересів клієнта; розробляти, адаптувати й впроваджувати інноваційні технології соціальної роботи; організовувати й проводити навчальні семінари та пошукову роботу; розробляти й впроваджувати соціальну рекламу; організовувати та проводити заходи соціальної профілактичної роботи; впроваджувати інформаційно-просвітницькі програми; організувати медичну, психолого-педагогічну, юридичну та соціальну допомогу вразливим верствам населення; розробляти й впроваджувати соціально-реабілітаційні програми; сприяти організації діяльності груп самодопомоги; підтримувати діяльність громадських організацій соціальної сфери [2]. Як ми бачимо, соціальний працівник, як професіонал своєї справи, повинен володіти великим спектром умінь та навичок, постійно навчатись та вчасно проходити перепідготовку. Отримати нові знання та навички соціальний працівник має можливість в межах формального або неформального навчання.

Важливого значення для професійної підготовки майбутніх соціальних працівників має університетський етап професіоналізації, під час якого студенти в межах аудиторної та позааудиторної діяльності отримують фундаментальні професійні знання та навички. Необхідною умовою для формування професійних компетентностей майбутніх соціальних працівників є збільшення практико-орієнтованої компоненти у навчально-виховному процесі.

Практико-орієнтоване навчання в фаховій літературі розглядається як засіб орієнтації навчального процесу на кінцевий продукт професійного навчання – конкретизовані види дій, засвоєні студентами у вигляді досвіду під час роботи з навчальною інформацією. Це дозволяє в процесі професійної підготовки моделювати предметний зміст фахової діяльності та забезпечувати умови трансформації навчальної діяльності студента у професійну діяльність фахівця [3]. Соціальна робота як професійна діяльність виходить із тих викликів, які є в умовах сучасного українського суспільства. Тому неможливо підготувати конкурентоспроможного фахівця у сфері соціальної роботи без залучення до навчально-виховного процесу провідних фахівців соціальних служб.

Приазовський державний технічний університет має певний досвід підготовки соціальних працівників для розвинутої мережі соціальних служб та організацій міста Маріуполя. З метою впровадження практико-орієнтованого навчання, кафедрою соціології та соціальної роботи створюється освітнє середовище, дружнє до студентів та орієнтоване

на майбутню професійну діяльність. До викладання фахових дисциплін залучаються провідні фахівці соціальних служб міста, які мають змогу залучити студентів до майбутньої професійної діяльності ще за часів навчання. Крім того, кафедрою кожного місяця організовуються Інформаційні дні в межах яких керівники провідних соціальних служб та організацій надають студентам та викладачам кафедри актуальну інформацію про діяльність профільних соціальних служб та інноваційні методи соціальної роботи. Важливим напрямом формування професійних компетентностей майбутніх соціальних працівників є функціонування науково-практичного гуртка «Соціальна робота в дії», учасники якого займаються волонтерською діяльністю, беруть участь у тренінгах, майстер-класах, ворк-шопах, семінарах тощо. Окремої уваги заслуговує організація та проведення навчальної практики в соціальних службах міста. Студенти проходять ознайомчу, волонтерську, виробничу та науково-дослідну практику.

Зупинимося більш докладно на залученні представників Товариства Червоного Хреста в Україні до формування професійних компетентностей майбутніх соціальних працівників. В період з березня по травень 2019 року представниками міжнародної організації було організовано та проведено три тренінги для студентів спеціальності Соціальна робота на тему «Надання першої допомоги». Компетентності з надання першої допомоги є вкрай необхідними для соціальних працівників. У першу чергу,соціальні працівники у своїй роботі взаємодіють з великою кількістю людей, що знаходяться в різних життєвих ситуаціях, у більшості випадків це проблемні ситуації. Через негаразди у різних сферах життя можуть виникнути різні кризові й непередбачені ситуації, пов’язані зі здоров’ям людини, при яких перша допомога може відіграти важливу роль у житті цієї людини. По-друге, багато соціальних працівників працюють з людьми похилого віку, з дітьми та з людьми, які мають різні форми інвалідності. У такому випадку компетенції з першої допомоги є вкрай необхідними. Існує великий ризик травмування та екстрених ситуацій, дії соціального працівника у таких випадках мають велике значення. По-третє, соціальний працівник, як будь яка інша людина, може використати ці знання у повсякденному житті. Нещасні випадки, травми та хвороби можуть трапитися з нами раптово і в будь-якому місці. Тому, оперативність надання допомоги часто залежить від людей, що знаходяться поряд з постраждалим (члени сім’ї, колеги, перехожі), особливо якщо вони володіють навичками надання першої допомоги. Перша допомога - це комплекс необхідних заходів, спрямованих на збереження життя та здоров’я постраждалого до моменту надання кваліфікованої медичної допомоги [4].

Усього у тренінгу приймали участь 40 осіб. Серед них були студенти 1-5 курсів денної форми навчання спеціальності 231 Соціальна робота, а також викладачі кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «ПДТУ». Учасники проходили тренінг в дні, вільні від навчання. На тренінгу розглядалися такі питання: «особиста безпека як найважливіший крок на шляху збереження свого життя»; «як викликати швидку допомогу, що необхідно сказати диспетчеру, під час розмови»; «надання допомоги людині, яка знаходиться в несвідомому стані, але з присутністю дихання»; «надання допомоги людині, яка знаходиться в несвідомому стані і без ознак дихання»; «як правильно проводити серцево-легеневу реанімацію, як для дітей так і для дорослих»; «що необхідно робити при непрохідності дихальних шляхів»; «як зупиняти або призупиняти різні види кровотеч, як обробляти рани, різної тяжкості»; «як необхідно правильно транспортувати потерпілого», «дії при невідкладних станах» та ін. Після проходження дводенного тренінгу учасники склали іспит. Кожен з учасників витягав два екзаменаційних білети, після чого відповідав на зазначені питання. Питання могли стосуватися будь-якої теми, пройденої на тренінгу. По закінченню тренінгу учасники отримали сертифікати.

З метою оцінки тренінгу як засобу формування професійних компетентностей у майбутніх соціальних працівників, було проведено анкетування учасників – студентів спеціальності Соціальна робота.

Опитування показало, що 97 % респондентів мали бажання продовжувати участь у тренінгу після першого дня участі. 87 % учасників вважають практичну частину більш цікавішою та кориснішою, ніж теоретичну. Респонденти зазначили, що саме практична частина навчання має важливе значення для набуття навичок, що саме практика дозволяє не тільки зрозуміти правила надання першої допомоги, але й поглибити свої знання. Більша частина опитаних, а саме 66 %, метою проходження тренінгу вказали отримання нових умінь і навичок, 25 % пройшли тренінг, щоб навчитися надавати першу допомогу, 6 % пройшли тренінг для отримання сертифікату.

Респонденти високо оцінили виклад матеріалу та акцентували увагу на значущості практичних вправ.

Таблиця 1 – Оцінка значущості практичних вправ у відповідях респондентів

№	Формулювання питання	Бал (max – 5,0; min – 1,0)
1	Наскільки ***цікавою*** була подача матеріалу	4,93
2	Наскільки ***доступною*** була подача матеріалу	4,90
3	Наскільки ***корисними*** були практичні вправи	4,96

Цікавим є те, 100 %опитаних вважають тренерів повністю компетентними у питанні з надання першої допомоги. Вони дотримуються думки, що тренери змогли донести інформацію до аудиторії і відповіли на всі поставлені питання. 100 %опитаних впевнені, що зможуть застосувати отримані знання на практиці.

У цілому організацію та проведення тренінгу респонденти оцінили в 4,9 бали (max – 5,0; min – 1,0), що є високим показником і свідчить про те, що тренінг пройшов на високому рівні. Респонденти відзначили, що навички, що були отримані під час тренінгу, відповідають цілям, задля яких учасники проходили тренінг. Це вказує на те, що очікування учасників повністю або більшою мірою були задоволені. Гарним показником виступає висока оцінка, яку учасники дали тренерам, а також оцінка, яку учасники дали для характеристики отриманих навичок. Важливим критерієм служить і те, що учасники вважають, що отримані навички вони зможуть використовувати в житті. Це є найважливішим аспектом і метою для проведення даного тренінгу. Це вказує на такі позитивні критерії, як високий рівень організованості тренінгу, компетентність тренерів, які вміють донести інформацію до широкої аудиторії, добре підібрана та опрацьована інформація, із застосуванням дієвих методиках тощо. Всі учасники анкетування погодились з тим, що діяльність Червоного Хреста є необхідною українському суспільству. Крім того, після тренінгу, 5 студентів виявили бажання стати волонтерами Товариства Червоного Хреста України та продовжили свою співпрацю з міжнародною організацією.

Висновки. Таким чином, розглянувши досвід впровадження практико-орієнтованого навчання в аспекті підготовки майбутніх соціальних працівників, можна зробити такі висновки.

По-перше, соціальна робота в Україні з кожним роком все більше розвивається та модернізується, з кожним роком роль соціального працівника все більше зростає. Соціальний працівник вирішує велике коло питань та виконує багато функцій. Для того щоб відповідати професіональним стандартам, необхідно мати фундаментальні, теоретичні знання з соціальної роботи та вміти застосовувати їх на практиці. Також необхідно постійно оновлювати та збагачувати свої знання та навички. У першу чергу це

пов'язано з тим, що законодавчі акти, які регламентують діяльність соціальних працівників, постійно змінюються та вдосконалюються. Змінюються тенденції в суспільстві, змінюються потреби та бажання клієнтів. А разом із цим змінюється і соціальна робота, яка перша реагує на зміни в суспільстві.

По-друге, важливого значення для професійної соціальної роботи має процес підготовки майбутніх соціальних працівників, яким повинен бути не тільки академічним, але й практико-орієнтованим. Саме таке поєднання теорії та практики сприятиме формуванню необхідних професійних компетентностей майбутніх соціальних працівників.

По-третє, позитивний досвід впровадження практико-орієнтованого навчання на кафедрі соціології та соціальної роботи ДВНЗ «ПДТУ» свідчить про необхідність та своєчасність залучення провідних фахівців соціальних служб та організацій до процесу професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Впровадження практико-орієнтованого навчання в університеті є важливою умовою для підготовки конкурентоспроможних фахівців, які швидко адаптуються до умов праці та надаватимуть більш якісні послуги населенню.

Література

1. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15

2. Ілініч С. Ю., Ляшкова Н. О. Професійна компетентність фахівців соціальної сфери як соціодидактична проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2016. Вип. 26. С.85–97.

3. Майковська В. І. Практико-орієнтоване навчання як засіб професіоналізації підготовки майбутніх фахівців в Україні. *Педагогічні технології. Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2016. № 50-51. С. 161–167.

4. Сайт Товариства Червоного Хреста України. URL: https://redcross.org.ua

УДК 316

ОЦІНКА РІВНЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ СТУДЕНТІВ СТАНОМ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ташкінова О. А., кандидат соціологічних наук, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Гонтар М., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглянуто особливості становлення системи оцінки якості вищої освіти в Україні. Звертається увага на важливість участі в оцінювання якості освітніх послух усіх зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів. Особливої уваги потребує використання опитування студентської молоді у якості інструменту в системній оцінці якості вищої освіти. У якості прикладу наводиться досвід щодо проведення пілотажного дослідження з метою виявлення рівня задоволеності студентів спеціальності Соціальна робота станом навчально-виховного процесу в Університеті. Важливо, що до організації та проведення пілотажного дослідження залучаються студенти під керівництвом викладача, що є формою самостійної роботи студентів під час вивчення професійно-орієнтованої дисципліни. Це дозволяє, з одного боку, отримати інформацію щодо якості освітніх послуг, з іншого – сформувати необхідні компетентності у майбутніх соціальних працівників.

Ключові слова: якість вищої освіти, стейкхолдери освітнього процесу, вища школа, студентська молодь.

Tashkinova O. A., Gontar M. Assessment of students' satisfaction with the state of the educational process in institutions of higher education.

The article deal with the peculiarities of the formation assessing the quality of higher education in Ukraine. Drawn the attention to the importance of a system for participating in the assessment of the quality of educational obedience of all external and internals take holders. Particular attention is needed to use the survey of student youth as an instrument in the systematic assessment of the quality of higher education. As an example, experience in conducting a pilot study on the level of satisfaction of students of the specialty Social Work as a state of the educational process at the University is given. It is important that the organization and conduct of a pilot study involve students under the leadership of a teacher, which is a form of independent work of students in the study of vocational-oriented discipline. This allows, on the one hand, to obtain information on the quality of educational services, on the other hand – to form the necessary competences for future social workers.

Keywords: the quality of higher education, stack-holders of the euthanasia process, highschool, student youth.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В сучасних умовах важливого значення набуває підвищення якості вищої освіти в Україні. Відбувається активне становлення Національної системи забезпечення якості вищої освіти. Розпочинає свою діяльність Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) як зовнішній незалежний орган, що своєю діяльністю сприятиме підвищенню якості освітньої діяльності у вищій школі. Як структурні підрозділи закладів вищої освіти починають діяти відділи із забезпечення якості, які забезпечують внутрішню оцінку якості освітніх послуг.

Для ефективного функціонування системи забезпечення якості вищої освіти важливого значення набуває самооцінка структурними підрозділами ефективності

освітньої діяльності та якості освітніх послуг, які надаються. Така самооцінка може здійснюватися за допомогою соціологічних методів дослідження, а саме опитування (анкетування чи інтерв'ю) стейкхолдерів освітнього процесу. Це дозволить визначити рівень задоволеності усіх стейкхолдерів рівнем організації освітнього процесу та якістю освітніх послуг, а також визначити проблемні питання та визначити засоби їх вирішення. Важливим аспектом оцінки якості вищої освіти є визначення рівня задоволеності студентської молоді станом навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти, змістом навчання, складовими освітніх програм тощо. Це забезпечить дієвий регулярний зворотний зв'язок з отримувачами освітніх послуг для поліпшення організації навчального процесу в межах певного структурного підрозділу (факультету, кафедри).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Якість освіти це складна філософська, соціально-педагогічна, управлінська,економічна наукова категорія. Сучасні вітчизняні та зарубіжні автори переважно розглядають якість освіти одразу у кількох аспектах: соціально-філософському, педагогічному (В. Андрущенко, В. Астахова, К. Астахова, Л. Горбунова, М. Згуровський, В. Кремень, М. Култаєва, М. Лукашевич, В. Лутай, І. Надольний, В. Ткаченко, М. Михальченко, С. Ніколаєнко, В. Огнев'юк, І. Предборська, М. Степко та інші), соціально-філософському, філософсько-освітянському (А. Гофрон, Т. Ґусен, Д. Дзвінчук, Б. Жебровський, А. Тайджнман), суспільно-економічному, соціокультурному та освітянському (К. Корсак), соціальному та педагогічному (Г. Поберезська), філософському (О. Субетто), соціологічному (В. Кушерець, М. Романенко, О. Скідін, Н. Щипачова).

Питання оцінювання якості підготовки майбутніх фахівців вищої кваліфікації, зовнішньої оцінки роботодавцями випускників навчальних закладів досліджуються в рамках аналізу шляхів удосконалення вищої освіти в Україні у наукових працях А. Амбросова, В. Бахрушина, М. Кісіль, Т. Котенко, М. Мурашко, С. Назарко, О. Панич, Н. Пасічник, О. Романовського і Ю. Романовської, Т. Фінікова. Особливості залучення студентів дооцінки якості освіти аналізуються в роботах Ф. Власенко, З. Капелюк, Т. Пуденко, С. Щудло та ін.

Мета статті – розглянути особливості оцінки рівня задоволеності студентів станом навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти засобами соціологічного дослідження (на прикладі ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В країнах Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), запроваджена система забезпечення якості вищої освіти, яка передбачає наявність спільних критеріїв оцінки якості у вищій школі. Така система побудована на принципі залучення стейкхолдерів до процесів забезпечення якості. У багатьох розвинутих країнах Європи існують інституції (агентства із забезпечення якості), які проводять так звані перевірки закладів вищої освіти на дотримання ними критеріїв якості. Для країн ЄПВО ці критерії є спільними – описані вони у Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в ЄПВО.

Стандарти і рекомендації передбачають існування трьох рівнів забезпечення якості, а саме: внутрішнє забезпечення якості (на рівні закладів вищої освіти), зовнішнє – на національному рівні (здійснюється за допомогою агентств із забезпечення якості) та забезпечення якості власне самого агентства (воно повинно приймати незалежні рішення, бути офіційно визнаним у державі тощо) [1].

Одним із провідних принципів функціонування такої системи є залучення до неї стейкхолдерів освітнього процесу (студентів та роботодавців). В Україні залучення стейкхолдерів до оцінювання якості освітнього процесу тільки починається. Важливим інструментом моніторингу якості освіти в університеті є соціологічне опитування

студентів, яке дозволяє оперативно отримувати оцінки та пропозиції щодо освітніх послуг від їх безпосередніх споживачів.

Відповідно до ст. 1 ЗУ Про вищу освіту, якість вищої освіти – це відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом вищої освіти та/або договором про надання освітніх послуг. Поняття «якість освітньої діяльності» Закон трактує як «рівень організації освітнього процесу у закладі вищої освіти, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань» [2]. Висока репутація закладів вищої освіти залежить від постійного контролю якості освітніх послуг та своєчасно вжитих необхідних заходів що до її підвищення.

З урахуванням вище викладеного однією з основних форм участі у процедурі оцінки якості студентами є активне студентське самоврядування: студентські ради факультетів, гуртожитків, студентські профспілки. Також обов'язковим є проведення різних опитувань з подальшим аналізом та рекомендаціями. Студенти мають змогу оцінювати соціальні умови, психологічну атмосферу, доступність викладу матеріалу, умови проживання в гуртожитку, доступність інформаційних ресурсів, стан матеріальної бази. Водночас важливими залишаються питання про оцінку студентами змісту і обсягу дисциплін, змісту навчального плану, освітньої програми, методів навчання та компетентності викладачів. Нажаль, студент не завжди має змогу об’єктивно оцінити структуру та зміст зазначених позицій. Але рівень задоволеності студентів рівнем та якістю освітньої програми залишається важливою умовою для самоаналізу якості освітніх послуг кафедрою та факультетом [3].

Отже, основним принципом оцінки якості освітніх послуг є орієнтація на рівень задоволеності різними складовими процесу надання цих послуг, результати саме збоку студентства. Це дозволить коригувати дії в освітньо-виховних процесах закладів вищої освіти. А за умови участі усіх зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів, вносити якісні зміни у освітні програми.

Заклади вищої освіти в межах законодавства України створюють та розвивають свою систему оцінку якості освітніх послуг. Опитування студентів є важливим та дієвим інструментом такої системи. Опитування може бути у вигляді анкетування чи інтерв’ю. Крім того, опитування можна проводити он-лайн (інтренет-опитування) чи «face to face». Все залежить від мети опитування, респондентів та змісту програми дослідження.

Кафедрою соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» кожного навчального року проводиться опитування студентів спеціальності Соціальна робота щодо рівня задоволеності навчанням в університеті в межах самостійної роботи студентів під час вивчення дисципліни «Методи та організація соціологічних досліджень». Так, у 2018-19 навчальному році студентами другого курсу було проведено чергове соціологічне дослідження методом анкетування. Респондентами виступили студенти 1-4 курсів денної форми навчання спеціальності 231 Соціальна робота (50 осіб).

Опитування показало, що 84 %опитаних респондентів задоволені обраною спеціальністю. Слід вказати на той факт, що висока якість вищої освіти у закладі вищої освіти залежить і від студентів, і від викладачів. У зв’язку з тим, що інтерес студентів навчатися на бажаній спеціальності - це хороший показник професійного і високого рівня викладання, надання освітніх послуг знаходиться на хорошому рівні. 69 % респондентів відповіли, що основною мотивацією для відвідування занять є прагнення отримати нові якісні знання. Крім того, 83 %опитаних в цілому задоволені своїм студентським життям.

86 % респондентів відповіли, що їм цікаво вчитися на кафедрі соціології та соціальної роботи. У порівнянні з цим показником, кількість абсолютно незадоволених незначна – усього 6 %. (див. мал. 1.)

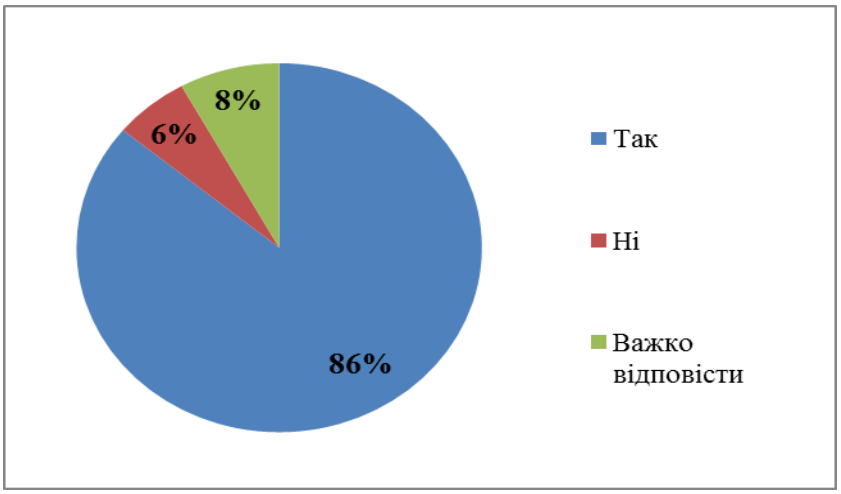

Малюнок 1 – Відповіді респондентів на питання «Чи цікаво Вам навчатися на кафедрі соціології та соціальної роботи ДВНЗ «ПДТУ»

Найбільше студенти задоволені умовами організації навчального процесу (4,2 бали, при цьому max – 5,0; min – 1,0), та можливостями для заняття науковою роботою (4,0 балів), найменше – умовами для проведення дозвілля (3,5 балів). Результати відповідей представлено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Відповіді респондентів на питання «Оцініть за 5-ти бальною шкалою стан навчально-виховного процесу у ПДТУ»

Критерії оцінки	Середній бал
Умови для проведення навчальних занять	3,8
Умови для проведення самостійної роботи	3,8
Умови для проведення дозвілля	3,5
Можливості для занять науковою роботою	4,0
Організація навчального процесу	4,2

Цікаво, що лише 16 %опитаних вважають проблемою працевлаштування за фахом після закінчення університету за спеціальністю Соціальна робота.

Понад 76 % вказали, що на кафедрі використовуються активні та інтерактивні форми проведення навчальних занять (діалогові лекції, ділові ігри, тренінги, дискусії та ін.). 88 %опитуваних студентів беруть участь в волонтерстві, 73 % студентів – в організації загальноміських заходів, 53 % – у студентських наукових конференціях тощо.

Окремий блок питань стосувався оцінки рівня задоволеності студентів окремими аспектами педагогічної майстерності викладачів кафедри: щодо оцінки професійних якостей викладача, стану методичного забезпечення навчального процесу, використання інтерактивних методів навчання, рівня викладання певних дисциплін, певних особистісних якостей, вміння налагодити партнерські стосунки із студентами, доброзичливість та тактовність до студентів тощо. Студенти досить високо оцінили професійний рівень та педагогічну майстерність викладачів кафедри. За результатами дослідження на кафедрі було складено рейтинг викладачів.

Соціологічне дослідження, що проведено, показало, що студенти кафедри соціології та соціальної роботи в цілому задоволені рівнем організації навчання в Університеті та на кафедрі соціології та соціальної роботи. Завдяки добре організованому

навчальному процесу, у студентів є мотивація для того, щоб проявити себе в різних сферах життя, а головне у майбутньому бути професіоналами.

Висновки та перспективи щодо подальших наукових розвідок у даному напрямку. Якість вищої освіти є однією з головних проблем сучасної освітньої політики та науки. Її підвищення залежить не тільки від нарощення відповідних ресурсів, але також і від удосконалення організації та контролю освітньої діяльності закладів вищої освіти.

У сучасній Європі участь студентів у системі забезпечення якості вищої освіти звичайне явище. На даному етапі розвитку освіти в Україні ще не склалось на всій території країни міцних традицій дослідження та врахування студентських думок стосовно якості викладання і якості вищої освіти в цілому. Але Закон України «Про вищу освіту» передбачає, що студенти повинні бути зацікавленими суб'єктами освітнього процесу та мати можливості впливати на підвищення його якості. Сприяти цьому може практика різного роду опитувань студентів для оцінювання якості викладання та освіти загалом, а також відповідна реакція вишів на отримані в результаті опитувань емпіричні дані, на висунуті зауваження і пропозиції[2].

Соціологічне дослідження рівня задоволеності навчанням студентів спеціальності Соціальна робота ДВНЗ «ПДТУ» показало, що студенти впливають та беруть участь в оцінці якості освіти в університеті. Рівень задоволеності своїм навчанням студентів спеціальності Соціальна робота ДВНЗ «ПДТУ» на досить високому рівні. Це говорить про те, що у закладі вищої освіти якість викладання та організація навчального процесу знаходяться на професійному рівні. Відомо, що завдяки добре організованому навчальному процесу, у студентів буде з'являтися мотивація для того. щоб проявити себе в різних сферах життя, а головне бути професійними фахівцями.

Залучення студентів до різних форм таких опитувань безумовно буде сприяти формуванню у них бажань, мотивів, умінь брати участь в оцінюванні та контролі якості освіти. Проблема залучення студентів до оцінювання якості освіти є багатогранною та потребує подальшого аналізу як з позицій змісту, так і методів дослідження.

Література

1. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). Київ : ТОВ "ЦС", 2015. 32 с.

2. Про вищу освіту: Закон України від 01.01.2019 р. № 1556-VII. URL :https ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

3. Свіжевська С. А. Особливості залучення роботодавців та студентів для оцінки якості освіти. URL :http://www.nmu.org.ua/ua/content/infrastructure/structural_divisions /science_met_dep/statti_akr/967.pdf

4. Швець Д. Є., Турба О. О. Соціологічне опитування як механізм моніторингу задоволеності студентів станом навчально-виховного процесу. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2011. № 47. С. 237–243.

УДК 376.58

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Цікілєк А., магістрантка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

У статті розглядаються основні чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. Проаналізовані теоретичні підходи, які є підґрунтям виокремлення та класифікації чинників девіантної поведінки неповнолітніх. Зазначено що формування девіантної поведінки зумовлюють біологічні, соціальні,педагогічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники,які складають єдину систему. Зроблено висновок, що аналіз чинників ризику девіацій сприяє індивідуалізації психолого-педагогічної роботи з неповнолітніми, оскільки позначає конкретні напрями діагностичної та психокорекційної програми соціальної підтримки конкретної дитини

Ключові слова:девіантна поведінка, неповнолітні, зовнішні та внутрішні чинники, соціальна дезадаптація.

Tsikiliek A. Factors the formation of deviant behavior of minors.

The article deals with the main factors of the formation of deviant behavior of minors. The theoretical approaches, which are the basis for the selection and classification of factors of deviant behavior of juveniles, are analyzed. It is noted that the formation of deviant behavior is determined by biological, social, pedagogical, socio-psychological and individual psychological factors that make up a unified system. It is concluded that the analysis of risk factors for deviations contributes to the individualization of psychological and pedagogical work with minors, since it denotes specific directions of the diagnostic and psycho-corrective program of social support for particular child.

Key words: deviant behavior, minors, external and internal factors, social maladjustment.

Постановка проблеми. Наразі під час серйозних переломів в сучасному суспільстві, зміни переконань та ментальності людини,знецінення соціальних цінностей і норм проблема девіантної поведінки набуває особливої актуальності. Суспільні економічні, політичні, соціальні, демографічні та інші зміни сьогодення не сприяють гармонійному формуванню особистості. Зокрема тенденція до зростання девіацій спостерігається серед неповнолітніх, бо саме в цьому віковому періоді відбувається формування і становлення психологічних характеристик особистості, характеру та індивідуальності. Прояви девіантної поведінки перешкоджає подальшої соціалізації особистості неповнолітніх, включенню індивіда до системи соціальних зв'язків та відносин, розвитку їхньої громадянської самосвідомості. Крім того, є ймовірність, що девіантна поведінка підлітків згодом трансформується в кримінальні форми поведінки й може становити суттєву небезпеку як для самої особистості неповнолітнього, так і для його оточення та всього суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відхилень у поведінці неповнолітніх привертала увагу як українських, так і зарубіжних дослідників, в різних галузях науки (Б. М. Алмазов, С. І. Болтівець, І. С. Булах, Л. С. Виготський, О. В. Змановська, І. С. Кон, А. І. Кочетов, Ю. А.Клейберг, Н. Ю. Максимова, О. С. Матвійчук, В. Ф. Моргун, В. Д. Менделевич, О. С. Ніколенко, А. О. Реан, Л. Б. Шнейдер, Т. М. Титаренко, Л. М. Вольнова, В. О. Тюріна, Д. І. Фельдштейн та ін.). Проте серед сучасних дослідників немає єдності щодо розуміння та класифікації рушійних сил та причин девіантної поведінки людини, зокрема у дітей на підлітків. Отже для подальшого

визначення шляхів та методів профілактики та корекції відхиляючої поведінки неповнолітніх необхідні всебічний розгляд та систематизація її чинників в контексті загальних наукових підходів. **Тому метою** статті є аналіз виявлених у наукових дослідженнях основних чинників, що впливають на формування та розвиток девіантної поведінки серед неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід зазначити, що девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятих норм, ролей та стереотипів (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо) [2]. Такі поняття як «делінквентна поведінка», «аномальна поведінка», «адиктивна поведінка», «дезадаптивна поведінка», «асоціальна поведінка», «неадекватна поведінка», «деструктивна поведінка», «акцентуйована поведінка», «агресивна поведінка», «конфліктна поведінка» є різновидами девіантної поведінки особи, що використовуються в психологічних, педагогічних або юридичних дослідженнях.

Проте девіантна поведінка не обов'язково є асоціальною, зокрема Ю А. Клейберг [5] розрізняє позитивні й негативні девіації. До позитивних відхилень належать оригінальні, творчі вчинки, нестандартної особистості, що зазвичай мають суспільну значущість та свідчать про нормативний процес соціалізації та успішне засвоєння моральних норм та цінностей суспільства. Головною ознакою негативних девіацій є відсутність засвоєння соціального досвіду, адаптації до моральних цінностей та норм які регулюють поведінку людей та суспільне життя. Негативні девіації проявляються в розбалансованості психічних процесів особистості, порушеннях морального й естетичного контролю власної поведінки людини, що призводять до соціальної дезадаптації.

Систематизуючи прояви девіантної поведінки, І. С. Кон виокремлював поведінку, що відхиляється від норм психічного здоров'я, що зумовлена наявністю психопатології людини та поведінку що порушує соціальні та культурні норми, зокрема правові. Така поведінка неповнолітнього переважно зумовлена конфліктом інтересів, цінностей, внутрішньоособистісним конфліктом, помилками виховання або подіями повсякденного життя, що впливають на поведінкові зміни особи [3].

О. В. Змановська [2, с. 25-30] зазначає такі специфічні ознаки девіантної поведінки як: багаторазові, тривалі порушення найважливіших норм суспільства; негативна оцінка девіантної поведінки та самої особи з боку інших людей; поведінка, що призводить зрештою до патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо); очевидна статево-вікова й індивідуальна своєрідність; різноманітні прояви соціальної дезадаптації; заподіяння реальної шкоди самій особистості або її оточенню.

Перш ніж перейти до аналізу основних чинників девіантної поведінки, слід виокремити декілька основних теоретичних підходів до пояснення причин девіантної поведінки. В рамках об'єктивістичного підходу (Е. Дюркгейм, Р. Мертон та ін.) найбільш важливими критеріями є суспільні норми, що є стандартом для оцінювання поведінки та зовнішності людини. Відхилення від соціального стандарту є девіантним, а людина визначається як девіант. Суб'єктивістичний підхід (Г. Беккер, Р. Террі та ін.) розглядає реакцію суспільства на відхилення від соціальної норми, тобто поведінка людини стає девіантною, коли суспільство визнає його таким [2].

З точки зору біосоціологічного підходу злочинна поведінка людини пов'язується з її анатомічною будовою (Ч. Ломброзо), типами темпераменту або конституційними типами людини (У. Шелдон). Еволюційний підхід (Ч. Дарвін) ґрунтується на законах природного відбору і спадковості, етологічний та психогенетичний підходи (К. Лоренц, Ф. Гальтон, Г. Мендель) агресивну поведінку, протиправні здібності та схильності пояснюють вродженими інстинктами боротьби за існування [2;1].

Фундатори психологічних теорій основою поведінки, що відхиляється, вважають особливості психіки, зокрема: почуття неповноцінності (А. Адлер) або фрустрація (Дж. Доллард), інстинкти руйнування й агресії (З. Фрейд), порушення процесу

самоактуалізації (А. Маслоу, К. Роджерс), відчуття «втечі від свободи» (Е. Фром), неадаптивні когнітивні схеми (А. Бек, А. Елліс) тощо [1; 4].

З точки зору соціологічного підходу девіантна поведінка людини є наслідком суперечностей між результатом засвоєння соціального досвіду особистістю та вимогами виховання і середовища. Причиною девіації є стан аномії під час швидких суспільних змін (Е. Дюркгейм) або неможливість досягнення культурно визнаних цілей соціально визнаними засобами (Р. Мертон). Неомарксистські теорії (Р. Квіней, Я. Тейлор, П. Уолтон, К. Янг) розглядають девіантну поведінку як протиставлення нормам, що захищають матеріальні інтереси пануючого класу, організаційні теорії (Д. Блек, Е. Гофман, Р. Скотт) розглядають діяльність служб і організацій (поліція, психіатричні заклади тощо) соціального контролю відхилень від внутрішньоорганізаційних правил та норм. Теорія стигматизації (Л. Лемерт) розглядає девіантні вчинки в залежності від ситуації й конкретних характеристик індивіда, тобто девіація визначається не самою поведінкою, а реакцією суспільства на неї [1].

Спираючись на теоретичні підходи, Ю. А. Клейберг визначає такі групи чинників, що зумовлюють девіантну поведінку неповнолітніх [5]:

1. Біологічні чинники розкриваються в існуванні несприятливих фізіологічних чи анатомічних особливостей організму дитини, що утруднюють його соціальну адаптацію. На думку Є. В. Змановської [2] до цієї групи чинників належать як успадковано-генетичні особливості (статеві відмінності, вікові особливості, фізична конституція, витривалість, стан і типологічні властивості нервової системи, внутрішньоутробний розвиток), так й психічні відхилення (нервово-психічне здоров'я, психічні розлади та аномалії, наявність акцентуації характеру або психопатії).

2. Розглядаючи соціальні чинники девіантної поведінки, слід, насамперед, звернути увагу на зовнішні соціальні умови – соціальні, політичні, економічні проблеми, що негативно впливають на суспільство в кризовий період та опосередковано впливають на формування особистості неповнолітніх. До таких чинників належать суспільні процеси (соціально-економічна ситуація, державна політика, традиції, мода, засоби масової інформації та ін.) та характеристики соціальних груп, в які включена особистість неповнолітнього (расова приналежність, етнічні установки, субкультура, референтна група). До зовнішніх фізичних умов девіантної поведінки Л. М. Вольнова відносить такі чинники, як кліматичний, геофізичний, екологічний та ін., що можуть стати неспецифічними причинами агресивної або іншої небажаної поведінки [1].

3. Педагогічні чинники виражаються в дефектах шкільного, сімейного виховання, в основі яких лежать поло-вікові та індивідуальні особливості розвитку, що призводять до відхилень у соціалізації дитини (байдуже ставлення педагога до дитини, характер виховання дитини у школі та в родині,та ін.) [2]. У багатьох таких дітей формуються навички, що є ознаками соціальної дезадаптації – байдикування, ледарство, втеча з дому, бродяжництво тощо.

Попре велику кількість сучасних наукових праць, присвячених проблемі виокремлення чинників девіантної поведінки, найбільш досліджуваними є соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники ризику девіацій серед неповнолітніх.

4. Аналізуючи соціально-психологічні чинники девіантної поведінки неповнолітніх слід, насамперед, указати на несприятливі особливості взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, що призводить до відсутності чи втрати психосоціальної ідентичності (рівень і стиль життя сім'ї, психологічний клімат у сім'ї, особистості батьків, характер взаємовідносин у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значущі люди) [6]. Сучасні дослідники в своїх наукових дослідженнях в якості чинників девіантної поведінки неповнолітніх зазначають психологічний клімат в родині, отже чинник сім'ї слід вважати одним з найважливіших. Умови сім'ї – її соціальний статус, рід занять, матеріальний рівень – значною мірою зумовлюють життєвий шлях дитини, оскільки вплив

сім'ї особистість відчуває безпосередньо та починаючи з раннього віку. Саме від того яка атмосфера буде в родині, залежить сприйняття дитиною себе як особистості, та модель поведінки яку в подальшому вона запозичить для дорослого життя, адже діти запам'ятовують не тільки хороші, але й негативні приклади поведінки батьків, які в деяких випадках призводить до крайнощів.

5. Індивідуально-психологічними чинниками девіантної поведінки неповнолітніх є переважно внутрішньоособістісні причини та механізми, що ускладнюють процес його соціалізації. До цієї групи належить, перш за все, деформація ціннісно-мотиваційної сфери – несформовані або послаблені моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переважання девіантних цінностей [7]. Відхилення в когнітивній сфері призводять до стереотипності й ригідності мислення, неадекватних настанов, відсутності інтелектуальних навичок. Девіантні підлітки відчувають емоційні та духовні проблеми (тривога, депресія, переважання негативних емоцій, відчуття внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо). До проблем саморегуляції призводять неадекватні самооцінка та самоконтроль, екстернальний локус контролю, низький рівень адаптивних можливостей [7, с. 105-109]. Зазначені індивідуально-психологічні особливості призводять до низького рівня самоповаги дитини, отже, девіантна поведінка є одним з деструктивних шляхів підвищення рівня самоповаги та створення позитивного Я-образу особистості. Низька самоповага відчувається як психотравмуючий стан, якого особистість хоче позбутися, тому неповнолітні діють у напрямку підвищення самоповаги через поведінку, що спрямована проти недосяжних соціально прийнятних норм [4].

Висновки. Таким чином, девіантна поведінка особистості є надзвичайно складною формою соціальної поведінки особистості, що визначається не одним, а системою взаємопов’язаних чинників. Основними чинниками, що зумовлюють розвиток девіантних форм поведінки неповнолітніх, є зовнішні та внутрішні чинники а саме: біологічні, соціальні, педагогічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні (внутрішньоособістісні). Найбільш досліджуваними та, відповідно, найбільш важливими з них автори вважають соціально-психологічні чинники, зокрема вплив сімейного клімату та виховання. Сім'я є соціальним інститутом, функція якого полягає в первинній соціалізації дітей. Гармонійний розвиток особистості підлітка неможливий без створення атмосфери доброзичливості, любові, взаєморозуміння і поваги між батьками та підлітками. Помітним внутрішнім чинником відхилень поведінки неповнолітнього від соціальних норм є також індивідуально-психологічні якості, а саме мотиви та цінності, когнітивна та емоційна сфера, локус контролю та самоповага особистості неповнолітнього. Отже, для розроблення заходів та технологій профілактики та корекції девіантної поведінки неповнолітніх, необхідно враховувати вплив усіх передумов здійснення поведінки, що відхиляється від суспільних норм. Разом з цим, аналіз чинників ризику девіацій сприяє індивідуалізації психолого-педагогічної роботи з неповнолітніми, оскільки позначає конкретні напрями діагностичної та психокорекційної програми соціальної підтримки конкретної дитини.

Проведений аналіз спонукає до подальших розвідок та конкретизації впливу стилів сімейного виховання, індивідуальних рис характеру та особистості, негативного життєвого досвіду на формування девіантної поведінки неповнолітнього.

Література

1. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. для спецкурсу соц.-пед. циклу «Профілактика девіантної поведінки підлітків» для студ. спец. «Соціальна педагогіка». Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.

2. Змановская Е. В. Девиантология: (психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие для студентов вузов. М. : Академия, 2003. 288 с.

3. Кон И. С. Психология ранней юности. М : Просвещение,1989. 255 с.

4. Кіясь А. В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків. *Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ. 2009. Т. 11,ч. 6. С. 198–205.

5. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения : учебное пособие для вузов. М. : Юрайт, 2001. 160 с.

6. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

7. Протасова Н. И. Психологическая помощь детям с девиантным поведением: метод. рекомендации. Астрахань : Изд-во АГПУ, 2000. 19 с.

Роботу виконано під науковим керівництвом канд. психол. наук,доц. ст.викл. Лапіної М. Д.

УДК 316.62

ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНІСТЬ МОЛОДІ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Ярченко Ю. В., доцент кафедри соціології та соціальної роботи, кандидат історичних наук, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Дрюк А., студентка, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

Стаття присвячена аналізу феномену девіантної поведінки в інтернет-просторі. У статті розглядаються основні причини й механізми розвитку залежності від інтернету та комп'ютерних ігор, докладно надається характеристика найбільш уразливих до формування адикції верств населення. Інтернет для комп'ютерних адиктів є майже ідеальним засобом швидкого задоволення майже всіх незадоволених потреб, зокрема потреб у безпеці, повазі, коханні, визнанні та самоактуалізації. Цим пояснюється той факт, що найбільш уразливим контингентом для формування інтернет-залежності є підлітки.

Ключові слова: комп'ютерна залежність, інтернет-залежність, ігрова залежність, девіантна поведінка, інтернет-простір.

Yarchenko J. V., Dryuk A. Internet addiction of youth as a social problem.

Article is devoted to the analysis of a phenomenon of deviant behavior in Internet space. The article examines the main causes and mechanisms of Internet and video game addiction providing a detailed description of the characteristics of social groups most vulnerable to addiction. The Internet for computer addicts is practically a perfect way to quickly fill almost any unfulfilled needs, including the need for security, respect, love, recognition, and self-actualization. This explains the fact that the social groups most vulnerable to Internet addiction are adolescents.

Key words: computer addiction; Internet addiction; game addiction, deviant behavior, Internet space.

Постановка проблеми. Комп'ютерні технології почали особливо бурхливо розвиватися в останні роки. У наш час комп'ютер став для нас предметом першої необхідності, важко переоцінити всі зручності, пов'язані з можливістю використання комп'ютерів та Інтернет-ресурсів. Однак, сучасні гаджети принесли в життя людини і нові проблеми. Їх вдосконалення наклало колосальний відбиток на розвиток особистостей підростаючого покоління. При користуванні новітніми технологіями кардинально змінюється не тільки поведінка, а й свідомість. Поступово виникає звичка у вживанні гаджетів, все частіше і частіше, формується залежність. Залежність (адикцію) психологи визначають як нав'язливу потребу, яка відчувається людиною, займатися певною діяльністю. Цей термін вживається не тільки для визначення наркоманії, алкоголізму, але і застосовується до інших областей, наприклад, до захоплення азартними іграми. Безсумнівно, його можна вживати й розглядаючи комп'ютерну залежність [1]. У цій залежності фізичний компонент повністю відсутній, що й відрізняє її від інших. А ось психологічний проявляється дуже яскраво. Таким чином, можна визначити, що комп'ютерна залежність – це нав'язлива потреба у використанні комп'ютера та Інтернету, що супроводжується соціальною дезадаптацією і вираженими психологічними симптомами. Дана проблема набуває все більшого розмаху, особливо щодо молодого покоління, яке найбільш схильне до згубного, часто неконтрольованого, впливу інформаційних технологій. Адже саме діти і молодь на сьогодні є основними користувачами Інтернету в Україні.

Комп'ютерна залежність є формою адикції – зміненого стану свідомості людини, що дозволяє йому жити й мислити одразу в трьох світах – природному, соціальному та світі віртуальної інформаційної реальності при домінуванні останньої. З терміном «адикція» тісно пов'язане поняття «залежної поведінки», елементи якої в тій чи іншій мірі притаманні кожній людини, тому що не можна жити в світі інформації та не залежати від неї. Проблеми комп'ютерної залежності починаються лише тоді, коли тяга до комп'ютера стає нав'язливим бажанням особистості.

У XXI ст. комп'ютерна залежність (кіберадикція, комп'ютерна адикція) перетворилася в небезпечний для нормального фізичного розвитку та психічного здоров'я дітей та підлітків чинник їхнього побуту, навчання і дозвілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема комп'ютерної залежності особливо гостро почала привертати увагу дослідників на початку XXI ст. Цим питанням почали цікавитися вчені різних спеціальностей: філософи, соціологи, психологи, лікарі. Одним з відомих фахівців в цій сфері є американський психіатр К. Янг, яка розробила короткий тест, за допомогою якого можна визначити ступінь залежності від інтернету [2]. К. Янг вивчила кілька сотень випадків залежності і вважає, що кожен, у кого є доступ до модему і виходу в Інтернет, може стати інтернет-залежним. Проблемою інтернет-залежності займалися зарубіжні та вітчизняні дослідники А. І. Голдберг, А. С. Хол, М. А. Шоттон, А. В. Ваганов, А. Е. Жічкіна, В. А. Лоскутова, А. В. Мінаков, А. І. Ракитов, А. В. Церковний та багато інших. Сучасні дослідники відверто називають глобальну комп'ютеризацію приватного життя хворобою XXI ст.

В даний час комп'ютерну залежність в більшості джерел розглядають як ігрову залежність або гемблінг. Спочатку гемблінг визначався як залежність від азартної поведінки, ігроманія, тобто нездоланну тягу до азартних ігор, казино, ігрових автоматів. З розвитком технологій в це поняття стали також включати комп'ютерні ігри, а також інтернет-залежність. Як правило, опис інтернет-залежності йде в розділах, пов'язаних з гемблінгом та ігроманією.

У літературі вживається велика кількість термінів, семантичне наповнення яких схоже, або ж перетинається, адже з розвитком технологій, терміни стали більш конкретними, що спричинило за собою відставання деяких, або конкретизацію інших [3, 4]. Так, наприклад, описується:

– віртуальна залежність як результат перенесення мети в віртуальну реальність, коли звичайне життя стає небажаним, обтяжливим доповненням до віртуального. У залежності від цілей уходу в віртуальну реальність виділяють віртуальні відносини, віртуальні взаємодії з людьми, віртуальні дії,

– інтернет-залежність чи інтернет-адикція – патологічне використання мережі інтернет,

– гейм-адикція - залежність від комп'ютерних ігор,

– кримінальне програмування – хакерство,

– комп'ютерна залежність – патологічне використання комп'ютера,

– мережева залежність – залежність від соціальних мереж [5].

Про істотні відмінності соціально-психологічних особливостей «роззяв», «чайників», блогерів та інших учасників інтернет-спілкування свідчить ряд досліджень (О. Н. Арестова, Ю. Д. Бабаєва, Л. Н. Бабанін, А. Е. Войскунський, В. Є. Іванов, О. В. Смислова, А. Жічкіна, І. А. Стернин, Н. В. Чудова, К. Янг та ін.) [2-11].

Постановка проблеми дослідження різних форм кіберадикції наразі диктується завданнями охорони здоров'я молоді в зв'язку з її пристрастю до комп'ютерних ігор. Патологічні ознаки особистісних ефектів комп'ютерної залежності у підлітків виражаються у звуженні кола пізнавальних і соціокультурних інтересів, обмеженні сфери міжособистісних контактів з однолітками, відмові від раніше звичних ігрових видів дозвілля на свіжому повітрі, в блокуванні потреб психомоторної, спортивно-ігрової,

фізкультурно-оздоровчої рухової активності та ін. , що загрожує зниженням рівня здоров'я і відхиленнями в психічному та фізичному розвитку особистості підлітків.

Актуальність проблеми інформаційно-комунікативної поведінки молоді в соціальних мережах усвідомлюється як на міжнародному, так і на національному рівнях. Так, у Програмі «Безпечний Інтернет 2009-2013», прийнятій Європейським Парламентом в 2008 році, відзначається, що Інтернет все більше замінює сім'ю і друзів в якості сфери реалізації особистості в соціальному середовищі, що в перспективі буде мати негативний вплив на її поведінку та почуття в реальному житті [12].

Метою статті є виявлення та систематизація основних проявів Інтернет-залежності у молоді, її причини та методи попередження й подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі вивчення літератури та з власних досліджень було виявлено, що основними причинами формування Інтернет-залежності у сучасних підлітків є негативні тенденції глобальної «інтернетизації» освіти. Охарактеризуємо лише деякі, на наш погляд, найбільш важливі з них:

– зомбування - нав'язування ідеалів, типу мислення;

– маніпуляції свідомістю - перетворення користувачів із суб'єктів діяльності в об'єкти маніпуляцій, що досягається за рахунок деструктивного впливу на свідомість, ціннісні орієнтації та етичні норми користувачів;

– віртуалізації свідомості – відповідальність ігнорується або віртуалізується, встановлюються інші закони, норми відносин;

– примітивізації – спрощення мовних форм, способів висловлювання, комунікації, можливість отримання готових освітніх продуктів низької якості - реферати, доповіді, дипломні проекти;

– вульгаризації – допустимість лайки й нецензурних висловлювань у всіх видах Інтернет-продукції, популяризація порно, віршів та пісень з підтекстом, прислів'їв і приказок, викладених нецензурною мовою;

– хаотизації – вибудовування Мережі за принципом загального хаосу;

– провокатизації – поширення на сайтах провокаційної інформації;

– ігроїзації – проникнення гри в Інтернеті;

– криміналізації – демонстрація в Мережі різних роликів кримінального змісту та їхнє подальше схвальне обговорення на форумах;

– комерціалізації – «викачування» грошей з користувачів Інтернету;

– ресоціалізації – підміна реального буття в людському суспільстві віртуальним буттям в мережі Інтернет, що веде до соціального відчуження і штучної «аутизації» особистості та ін.

Звичайно, не можна заперечувати тих можливостей, які виникають перед сучасною молоддю завдяки розвитку інформаційних технологій: швидке отримання інформації, спілкування з друзями й близькими, самоосвіта і навчання, особистісний розвиток, хобі, робота, розваги, перевірка новин, онлайн-магазини та ін. Але існує й безліч проблем, породжуваних непомірним захопленням сучасними гаджетами та інтернетом.

Необмежене перебування підлітків у Мережі Інтернет та, як наслідок, його негативний вплив на їх когнітивну, мотиваційну та поведінкову сфери у підлітків проявляється в таких змінах:

– у когнітивній сфері – посилення механізму раціоналізації, інтелектуального виправдання адикції («усі сидять в Інтернеті»), при цьому відбувається формування «магічного мислення» (у вигляді фантазій про власну могутність або всемогутність Інтернету) й «мислення за бажанням». Внаслідок чого знижується критичність до негативних наслідків свого адиктивного стану;

– у мотиваційній сфері – з'являється надмірне емоційне ставлення до об'єкта адикції, починають домінувати роздуми про об'єкт адикції;

– у поведінковій сфері – посилюється захисно-агресивна поведінка, зростають ознаки соціальної дезадаптації.

Крім проблем зі здоров'ям (погіршення зору, головні болі, розлади сну тощо), виникають соціальні та психологічні (нехтування сім'єю й друзями, відчуття депресії та роздратування в умовах відсутності комп'ютера, звичка до несамостійності мислення та ін.). Перебуваючи у віртуальному світі, людина практично ніколи адекватно не контролює реальність. Спостереження за студентами зі свого оточення, іншими молодими людьми, показують, що їхня самооцінка щодо свого перебування в Інтернеті і за комп'ютером, істотно не збігається з реальністю. Перед навчальною аудиторією на перервах молоді люди занурені в інтернет-простір, не звертаючи уваги на оточуючих, періодично звертаються до телефонів і планшетів на заняттях. Дівчата і хлопці не випускають телефони з рук, це поступово перетворюється в інстинкт.

Однією з причин систематичного звернення до Інтернету як інструменту спілкування може бути недостатнє насичення спілкуванням у реальних контактах, а також можливість реалізації якостей особистості, програвання ролей, переживання емоцій, з тих чи інших причин, що фрустровані в реальному житті. Однак, можна припустити, що людина, яка володіє низькими комунікативними здібностями, не зможе домогтися популярності навіть у інтернет-середовищі. Відомо, що більшість різновидів психологічного захисту людини в спілкуванні через інтернет знімаються, але такі якості як уміння адекватно виходити з конфліктної ситуації, надавати опоненту зворотний зв'язок, представляти свої думки так, щоб вони могли зацікавити тих, з ким спілкується індивід, – все це необхідно і в спілкуванні з мережі. З цього можна зробити висновок, що молодь, яка має високі комунікативні здібності, має великі шанси досягти популярності в інтернет-ресурсах, таких як соціальні мережі, інтернет-щоденники (блоги), форуми.

Останнім часом широкого розповсюдження набула так звана «мережева залежність» [13]. Поняття «мережева залежність» можна визначити наступним чином: надмірне використання соціальних мереж. Під соціальною мережею розуміється «on-line» сервіс, веб-сайт, призначений для побудови, відображення і організації соціальних відносин в інтернеті. В даний час існує безліч платформ, найбільш відомі такі як «Однокласники», «ВКонтакті», «Фейсбук», «Інстаграм», тощо.

Особливості інформації, що представлено в соціальних мережах – короткі витяги з текстів, цитати, стисла тезова інформація – впливають на формування мислення дітей і підлітків, які постійно використовують соціальні мережі. Будь-яка вільна хвилина (в транспорті, в черзі), будь-яка пауза в розмові використовується підлітками для перегляду новин френдстрічки в соціальній мережі. Багато підлітків використовують мобільний телефон під час уроків/лекцій. Необхідність зосередження на освоєнні великого обсягу інформації, вольових зусиль для включення довільного уваги, як правило, поступаються можливості легкого і приємного проведення часу в соціальній мережі. Велика кількість тезисної, обривкової інформації формують ілюзію знання і так зване «кліпове» мислення [14, 15]. Прихильність до соціальних мереж звужує мислення щодо сприйняття певного роду та якості інформації: коротко викладеної, різнорідної, поданої як єдино вірна, з використанням візуального ряду. «Кліпове» мислення використовується стосовно до сучасних підлітків і молоді, які виросли в середовищі високих технологій і характеризує їх як таких, що володіють високою швидкістю сприйняття різних видів інформації, відсутністю концентрації уваги на деталях, візуальністю, асоціативністю, емоційністю.

В силу того, що сучасна молодь читає книги уривками, в короткому викладі, переглядає новинні стрічки, що містять уривчасті, фрагментарні факти та події, тобто отримує інформацію, не фокусуючись на ідеях, не вникаючи в зміст, а лише в окремих образах, то термін «кліпове» мислення набуває негативного емоційного забарвлення.

Ситуації віртуального спілкування впливають на здатність вірно сприймати й оцінювати емоції. Розуміння емоцій розвивається в процесі постійного міжособистісного

спілкування. Занурення в віртуальну реальність може викликати страх перед реальним спілкуванням. Більшість користувачів соціальних мереж вважають, що написати повідомлення в соціальній мережі легше, ніж підійти і заговорити з тією же людиною або ж зателефонувати їй.

Соціальні мережі впливають на особистість не тільки в аспекті міжособистісного спілкування, вміння розуміти емоції, але й в частині формування спрямованості особистості [16]. Уривчастість, фрагментарність і характер представленої в соціальних мережах інформації формує споживчу спрямованість особистості. Легкість сприйняття фрагментарної інформації, її подача в якості абсолютної і правдивої, без приведення доказів, формує в користувачів соціальних мереж ілюзію знання. Постійне сприйняття фрагментарної інформації, легкої для розуміння, з відсутністю великої кількості зв'язного тексту, призводить до того, що молодь і підлітки починають важко сприймати великий обсяг інформації, особливо текстової, через силу зосереджуються на якомусь процесі тривалий час, у них погіршуються мотиваційно-вольові навички та механізми довільної уваги.

Останнім часом з'явився новий спосіб віртуальної комунікації за допомогою інтернет-щоденників або «блогів» (англ. Blog, від web log, «мережевий журнал або щоденник подій») – періодично поновлювальної стрічки повідомлень на найрізноманітніші теми. Цим вони нагадують сайт інформаційного агентства, з тією лише різницею, що кожне повідомлення (або пост) може бути прокоментовано читачами.

Блоги стали досяжними й модними для сторонніх читачів, бо дають можливість вступити в публічну полеміку з автором, щоденникові записи сприймаються не тільки як особисті переживання автора, а й як тема для обговорення. У блогах зберігаються функції щоденника: фіксація спогадів, катарсис, самопізнання, заміна друга, самовиховання, компенсація, творчість та ін. Поширеність блогів дозволяє їх оцінювати як субкультурне мережеве явище, зі своєю системою норм і правил, зі своєю «мовою» та ієрархією [17].

В цілому, в свідомості молоді висвітлюються проблеми інформаційно-комунікативної поведінки в інтернет-спільнотах, пов'язаних з несформованістю механізмів його саморегуляції. Однак, недостатній рівень рефлексії свідчить про знижену здатності молоді до регуляції своєї взаємодії з інтернет-спільнотами. Можна визначити позицію молоді в інформаційному світі як нестійку, з можливим відхиленням в поведінці. На сьогодні ризик соціального відчуження молоді в електронну віртуальну реальність невеликий, але молодь повинна усвідомлювати, що саме людина є вирішальною ланкою між віртуальною і реальною дійсністю, і не допускати підміни реальності.

У якості основних напрямів розробки технологій саморегуляції інформаційної поведінки молоді в інтернет-спільнотах, можна виділити наступні: залучення молоді та молодіжних спільнот до наповнення Інтернету культурним контентом, створення молодіжних служб психологічної допомоги, навчальних навичок безпечного користування Інтернетом та взаємодії з інтернет-спільнотами. Необхідно оптимізувати створення умов для самореалізації молоді в реальному житті, сприяти перетворенню молоді з об'єкта взаємодії з інтернет-спільнотами в суб'єкт цієї взаємодії [18].

Отже, необхідно визнати, що сучасна молодь дійсно схильна до серйозного впливу сучасних комп'ютерних технологій, гаджетів, і поступово, не усвідомлено, втягується в залежність від них. Важливим завданням суспільства є роз'яснення молодому поколінню необхідності розумного підходу до користування технікою, вироблення навичок самоконтролю при роботі в інтернет-просторі.

На нашу думку, необхідно розробити перспективну роботу з розвитку наступних комунікативних особливостей молоді:

1. Зниження психологічних бар'єрів у спілкуванні;
2. Підвищення рівня сумісності в організації;
3. Корекція міжособистісних відносин в колективі;

4. Формування умінь неконфліктної поведінки;

5. Формування умінь виокремлювати (бачити, розуміти) складові комунікації у взаємодії з однолітками.

6. Формування привабливості і довіри в ході встановлення відносин в суспільстві.

Також серед пріоритетних необхідно виокремити наступні напрямки роботи з молоддю:

1. В області інтелекту: формування високого рівня розвитку здібностей, в тому числі спеціальних, розвиток аналітико-синтетичних здібностей, оперативного мислення, спрямованість на високий рівень культури, хорошу пам'ять. Формування досить високого рівня розвитку загального та технічного інтелекту, гарної уваги, здатності до навчання, оперативності. Розвиток швидкого вироблення зорово-моторних навичок, вміння зосередитися, точність в роботі, гарної уваги, високих оцінок конструктивно-технічного мислення. Прагнення до емоційної стабільності, врівноваженості, організованості та самоконтролю, сумлінності, старанності, доброзичливого ставлення до людей, спрямованості на конкретну практичну діяльність.

2. В області особистісних особливостей: розвиток творчої уяви, використання внутрішньої незадоволеності собою як стимул до підвищення працездатності і прояву творчості. Прагнення до самовдосконалення, спрямованість на свій внутрішній світ, незалежність і аналітичність мислення, чутливість, самостійність, впевненість у собі, соціальна активність, життєстійкість, спрямованість на реальну діяльність, цілеспрямованість.

3. В області соціально-поведінкових особливостей: розвиток соціальної активності, вміння приймати управлінські рішення, адекватність оцінки проблемних ситуацій, в напружених ситуаціях примиренська позиція і винахідливість, вимогливість до себе і оточуючих. Спрямованість на задоволеність взаєминами і психологічним кліматом в колективі, відсутність лідерських домагань.

Висновки. Таким чином, основним висновком проведеного дослідження є твердження, що вивчення ціннісних орієнтацій геймерів може знайти застосування в здійсненні ефективної соціальної реабілітації людей, схильних до такого типу адикції, в плані формування у них нової структури смисложиттєвих цінностей. Дана обставина актуалізує необхідність розробки технології саморегуляції інформаційно-комунікативної поведінки учнівської молоді, результатом якої повинна стати стійка диспозиційна готовність молоді до саморегуляції з метою попередження віртуалізації свідомості й інтернет-залежності. Доцільно створювати в реальному житті такі умови у яких молодь могла б сама вирішувати свої соціальні та комунікативні проблеми, створювати реальні молодіжні спільноти, орієнтовані на духовні цінності та на розкриття свого творчого інноваційного потенціалу.

Література

1. Бугайова Н. М. Інтернет-адикція, як форма залежної поведінки. URL :https://ccjournals.eu/ojs/index.php/tmn/article/download/192/182

2. Янг К. С. Диагноз – интернет-зависимость. URL :http://septemberfox.ucoz.ru/biblio/kimberly.html

3. Егоров, А. Ю. Нейропсихология девиантного поведения. СПб. : Речь, 2006. 224 с.

4. Котляров А. В. Другие наркотики, или Homo Addictus: Человек зависимый. Москва : Психотерапия, 2006. 480 с.

5. Мухамбетова К. А. Куннантаева Д. Д. Влияние информационных технологий на личность: интернет-аддикция. *Вестник Омского университета.* 2005. № 3 (37). С. 82–86. URL :https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-informatsionnyh-tehnologiy-na-lichnost-internet-addikiya

6. Арестова О. Н., Бабанин Л. Н., Войскунский А. Е. Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия. *Вестник МГУ.* 1996. Сер. 14. Вып. 4. С.14-20. URL :http://prac.psy.msu.ru/science/public/voyskunskiy/arestova_et_al_2006.pdf

7. Бабаева Ю. Д., Войскунский А. Е., Смыслова О. В. Интернет: воздействие на личность. Гуманитарные исследования в Интернете / под ред. А. Е. Войскунского. Москва, 2000. С.115–123.

8. Войскунский А. Е. Интернет – новая область исследований в психологической науке. *Ученые записки кафедры общей психологи МГУ*. Москва, 2002. Вып. 1. С.82–101. URL :http://www.relarn.ru/human/vae03.html

9. Жичкина А. Социально-психологические аспекты общения в Интернете. М. : Дашков и Ко, 2004. 117 с.

10. Стернин И. А. Модели описания коммуникативного поведения. Воронеж : «Гарант», 2000. 27 с.

11. Чудова Н. В. Особенности образа Я «жителя» интернета. URL :http://h.ua/story/224489/

12. Європарламент – за безпечний інтернет для дітей. URL :https://www.unian.ua/health/country/155883-evroparlament-za-bezpechniy-internet-dlya-ditey.
html

13. Малєєва Н. С. Залежність від соціальних мереж як соціально-психологічний феномен. *Вісник ОНУ ім. І. І.Мечнікова. Психологія*. 2015. Т. 20, вип. 3 (37), ч. 1. С. 62–70. URL:http://psysocwork.onu.edu.ua/article/download/134989/131759

14. Кліпове мислення та профілактика його розвитку в процесі навчання. URL :https://vseosvita.ua/library/klipove-mislenna-ta-profilaktika-jogo-rozvitku-v-procesi-navcanna-7545.html.

15. Клиповое мышление и школа: совмещая несовместимое URL :https://ru.osvita.ua/school/57359/

16. Крейтор-Бантиш І. В. Соціальні мережі та їх вплив на формування особистості. URL :http://konf.koippo.kr.ua/blogs/index.php/blog6/title-392

17. Коробка Г. Сміхові формати в Інтернеті. *Збірник наукових праць з філософії тафілології «δόξα / Докса».* 2008. Вип. 13. С. 207–213. URL :http://doxa.onu.edu.ua/Doxa13/207-213.pdf

18. Гришина Т. А. Рибакова І. В. Соціально-психологічний вплив інтернету як засобу масової комунікації на формування нової інформаційної культури особистості в Україні. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки.* 2014. № 1-2 (36-37). С. 89–94.

Підписано до друку 23.05.2019 року Формат 60х90/8. Папір типографський. Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 32,3 Тираж 100 прим. Замовлення № _

Видавництво ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»
Адреса редакції збірнику: ДВНЗ «ПДТУ», к. 175, вул. Університетська, 7, м. Маріуполь, Донецька обл., 87555, Україна Address: PSTU, Universitetskaya street, 7, Mariupol, DonetskaOblast, 87555, Ukraine